

12618

LEOPOLD PETAUER

ZGODOVINA

ZA V. RAZRED GIMNAZIJE

LJUBLJANA 1954

LEOPOLD PETAUER

ZGODOVINA

ZA V. RAZRED GIMNAZIJE

LJUBLJANA 1954

10 VIII. 1954

Odobril Svet za prosveto in kulturo LRS
z odlokom I. šte. 4592/19 z dne 16. decembra 1953.

Št. št. 12618

Sl. št. 7677

Šig. VIII. 377

6.

Uvod

Naloga zgodovine kot znanosti in metoda dela v zgodovini znanosti

Zgodovina je znanost, ki proučuje razvoj človeštva od najstarejših časov do današnjih dni. Tako nas seznanja z različnimi dobami v preteklosti, v katerih je človeštvo živelo drugače nego danes. Pri tem nam zgodovinska znanost pove, da so ljudje v svojem razvoju prešli razne stopnje družbenega življenja, od preprostega do vedno bolj naprednega.

Zapiski o važnih dogodkih pri posameznih ljudstvih segajo daleč v preteklost. Vendar nekdanji zgodovinarji niso opisovali dogodkov in pojavov znanstveno. Kolikor so omenjali dogodke samo v časovnem zaporedju, govorimo o pripovedni zgodovini, kolikor so pri tem navajali tudi vzroke, pa o pragmatični zgodovini. Stari zgodovinopisci so zelo slavili vladarje, vojskovodje in sploh bogataše, skratka izkoriščevalce, prezirali pa so ali vsaj podcenjevali ljudstva in njihovo borbo zoper izkoriščevalce in za napredek človeštva. Pri tem so verovali, da vplivajo na usodo držav in ljudstev nadnaravne sile, bogovi.

Šele ko so voditelji delavskega razreda Engels, Marks in Lenin odkrili zakone razvoja človeške družbe, morejo napredni zgodovinarji pravilno prikazovati vse dogodke iz preteklosti človeške družbe. S tem je zgodovina postala resnična znanost.

Zgodovina je v bistvu zgodovina razvoja proizvodjalnega orodja. Spremembe v proizvodjalnem orodju povzročajo spremembe v ljudeh, proizvodjalcih. Ker n. pr. praljudje niso

poznali nobenega orodja, so bili samo nabiralci sadežev in manjših živali, z razvojem orodja (in orožja) pa so postali ljudje lovci, poljedelci, živinorejci, obrtniki itd. Proizvajalno orodje in proizvajalci sestavljajo proizvodjalne sile (tvarne in osebne). Med proizvajalci so medsebojni odnosi — proizvodjalni odnosi, ki so različni po oblikah: vzajemnost, nadrejenost in podrejenost itd. Proizvajalne sile in proizvodjalni odnosi pa določajo proizvodjalni način. Zaradi sprememb v proizvodjalnem orodju in v proizvajalcih se menjajo tudi proizvodjalni odnosi in s tem proizvodjalni načini.

Proizvodnja se stalno menja, zato se spreminjajo tudi proizvodjalni načini, pri čemer so proizvodjalne sile, posebno stvarne, najgibljivejši element.

Zgodovina človeštva pozna pet različnih proizvodjalnih načinov in s tem pet različnih družbenih redov, ki si slede takole: praskupnost, suženjstvo, fevdalizem, kapitalizem in socializem. Za vsakega izmed njih so značilne določene proizvodjalne sile in proizvodjalni odnosi. V redu praskupnosti ni bilo, izkoriščanja človeka po človeku, suženjski, fevdalni in kapitalistični red pa je zgrajen na izkoriščanju sočloveka, v socializmu, ki nastaja posebno v naši državi, pa se, in to na neprimerno višji stopnji od reda praskupnosti, spet vzpostavljajo neizkoriščevalski odnosi med ljudmi.

Kali vsakega novega družbenega reda nastajajo že v starem družbenem redu, ko se le-ta razkraja. Spreminjanje družbenih redov se kaže v razrednih borbah, revolucijah: Pri tem ne odločajo posamezniki, marveč ljudske množice. Posamezniki so v razrednih bojih pomembni le toliko, kolikor uravnavajo, vodijo ljudske množice, ki se bore za napredek (vloga osebnosti v zgodovini!).

Družba, politika in duhovna kultura, vse to je vselej le odsev določenega stanja materialne kulture. Ker se materialna kultura spreminja, se preobraža tudi družba, politika in duhovna kultura. Zato ne more biti »večnih« resnic.

Viri za zgodovino

Zgodovino proučujemo na podlagi virov. Zgodovinski viri so mnogovrstni: tvarni (materialni), ustni in pisani viri.

Tvarni viri so ostanki starih zgradb, oprave, posode, orodje in orožje, nakit, denar itd.

Ustni viri ali ustno izročilo (tradicija) so pravljice, bajke (miti), pripovedke, legende, anekdote itd.

Ustno izročilo je po navadi le malo zanesljivo. Povsem izmišljene so pravljice. Miti so nastali, ko je bil človeški razum še slab in si ni mogel pojasniti tolikernih stvari, kot so n. pr. nastanek sveta, delovanje naravnih sil, pojav človeka na zemlji itd. Miti so zgodovina prazgodovinskih ljudstev, odsev dobe, v kateri se je resnična dejavnost zliila s fantastičnostjo v celoto.

Tudi v pripovedkah je večkrat ohranjeno kako zgodovinsko dejstvo, neresnični pa so pogosto osebe, kraj in čas, kajti pripovedke so lahko tudi prinesli od drugod. Zgodovinsko vredne so samo toliko, kolikor se njihova vsebina dá kolikor toliko dokazati z drugimi, predvsem pisanimi zgodovinskimi viri.

Legende pa so polne mistike, v njih odločajo samo nadnaravne sile, govore o »čudežih«, o življenju svetnikov itd. Seveda se včasih dá z drugimi viri tudi iz njih izluščiti kak zgodovinski dogodek ali pojav.

Anekdote so pripovedke v malem in vsebujejo kako značilno izjavo ali kretnjo kake važnejše osebe ali pojava.

Tudi pisani viri se javljajo v raznih oblikah: napisi (na kamnu, zidovih svetiščih, na glinastih ploščicah itd.); rodovniki (vladajočih oseb: vladarjev, aristokracije itd.); koledar (rimskih konzulov); letopisi (anali, zapiski važnejših dogodkov enega leta); kronike (aristokratske, samostanske, deželne itd.; obravnavajo daljšo dobo); listine (diplome, ki so najbolj neposreden pisani vir); časopisi in letaki. Za srednjeveško gospodarsko in socialno zgodovino so zelo pomembni urbarji.

Pa tudi vsa starejša zgodovinska dela sodijo semkaj. Važne so dalje biografije (življenjepisi) in avtobiografije (opisi lastnega življenja), kakor tudi »spomini« pomembnejših mož, politikov itd.

Kot zgodovinski viri prihajajo v poštev še zgodovinske karte, portreti, risbe, slike, kipi itd.

Zgodovinski viri se hranijo v muzejih, arhivih in knjižnicah.

Pomožne zgodovinske vede

Med pomožne zgodovinske vede sodi predvsem arheologija (starinoslovje), ki raziskuje zlasti materialne vire, in to posebno iz dob, iz katerih ne razpolagamo s pisanimi viri ali pa so le pičli. Zato spada v področje arheologije predvsem doba reda praskupnosti. Njena naloga pa ni le na terenu strokovnjaško odkrivati stare materialne spomenike, ampak tudi na podlagi izkopanin, najdenin ustrezno pojasnjevati stopnjo družbenega razvoja.

Glavne ostale pomožne zgodovinske vede so naslednje: paleografija (nauk o starih pisavah), epigrafika (nauk o napisih), diplomatika (nauk o listinah), numizmatika (nauk o novcih), sfragistika (nauk o pečatih), heraldika (nauk o grbih), genealogija (rodoslovje), kronologija (časoslovje), etnologija (narodoslovje), etnografija (narodopisje), filologija (jezikoslovje) in toponomastika (nauk o krajevnih imenih).

Periodizacija zgodovine

Zgodovino delimo na pravek, stari vek, srednji vek in novi vek.

Pravek obsega dobo reda praskupnosti, stari vek dobo sužnjeposestniškega reda, srednji vek dobo fevdalizma, novi vek pa dobo kapitalizma in v najnovejšem času nastajajoči socializem.

Vsak vek se deli na več obdobj in obdobja navadno na podobdobja. Pravek obsega dve obdobji: divjaštvo in barbarstvo. Doba divjaštva se v glavnem istoveti s staro kameno dobo (paleolitikom), barbarstvo pa pozna podobdobja: novo kameno dobo (neolitik), bakreno, bronasto in železno dobo. Pa celo podobdobja lahko še dalje drobimo, tako n. pr. se deli železna doba v hallstattski in latenski del.

Stari vek ali doba sužnjeposestniškega družbenega reda se deli v orientalno in klasično (grško-rimsko) suženjstvo. Razen tega bi lahko tako orientalno kot grško-rimsko zgodovino periodizirali na manjše odseke glede na stopnjo razvoja proizvodjalnih sil, političnih oblik držav ali kako drugače. S propadom rimskega imperija l. 476 n. š. zaključujemo zgodovino starega veka.

Srednji vek ali dobo fevdalizma delimo na tri dele: na zgodnji fevdalizem (do 11. stoletja), razviti fevdalizem

(12.—15. stol.) in dobo razkroja fevdalnega reda (16. do 18. stol.). Doba razkroja fevdalizma je hkrati doba zgodnjega kapitalizma ali bolje doba prvotne akumulacije kapitala.

Zato začenjamo novi vek že s 16. stol., čeprav fevdalni družbeni red tedaj še ni bil odstranjen. Drugo obdobje kapitalizma se pričinja z industrijsko revolucijo v Angliji proti koncu 18. stol. in traja do druge polovice 19. stol., ko prehaja ta klasični kapitalizem (kapitalizem svobodne konkurence) v imperializem (monopolistični kapitalizem).

Navedena kronološka delitev fevdalizma in kapitalizma pa velja predvsem za zahodno Evropo, kjer so se proizvodjalne sile tedaj razvijale najhitreje.

Po oktobrski proletarski revoluciji v Rusiji leta 1917 pa se pričinja najnovejša doba novega veka, doba, ko že nastaja socializem.

Kronologija (računanje časa)

Zgodovinske dogodke moramo tudi datirati, to je, navesti čas, kdaj so se dogajali.

Stara ljudstva niso poznala enotnega štetja let, marveč so štela leta po svoje, navadno po kakem pomembnem, včasih izmišljenem dogodku v svoji zgodovini. Tako so Egipčani računali čas po vladanju svojih faraonov, Grki po olimpiadah, Rimljani od ustanovitve mesta Rima itd.

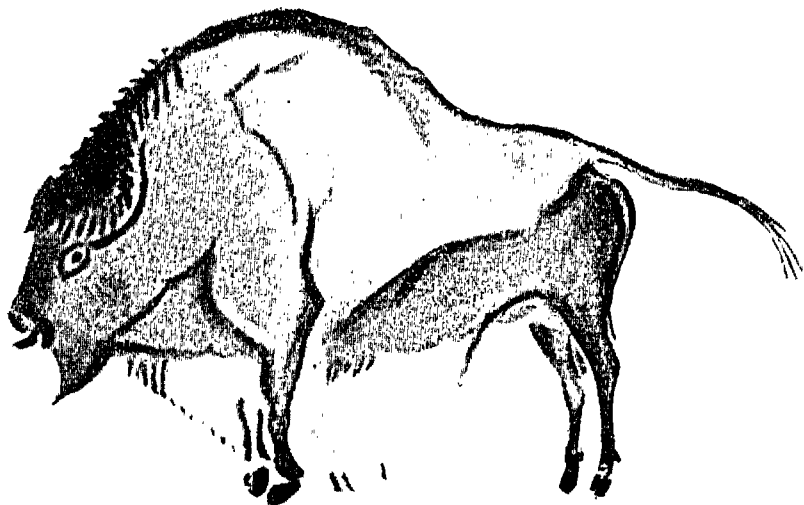
Sedaj se splošno uporablja krščansko štetje let, ki ga imenujemo naše štetje (n. š.). Kar se je zgodilo pred 1954 leti, pa zaznamujemo z letnicami pr. n. š. (pred našim štetjem).

Ako nam ne gre za natančno letnico, ali je ne moremo navesti, si pri računanju časa pomagamo z desetletji, stoletji, tisočletji, desetstisočletji itd.

Doba reda praskupnosti

Divjaštvo

Prvi predniki današnjega človeka, človečnjaki, so prebivali v tropskih in subtropskih gozdovih, kjer so bili prirodni pogoji zanje, ki niso poznali nikakega orodja ne orožja, lažji nego po drugih delih našega planeta. Bili so nabiralci sadežev, orehov, koreninic in zelišč. Ko je nastopila ledena doba, so postali pogoji za življenje ljudi težji. Tedaj so že uporabljali orodje iz kamna, ki so ga grobo obtesali in ki jim je služilo tudi kot orožje: preprosta grebala, strgala, šila itd.

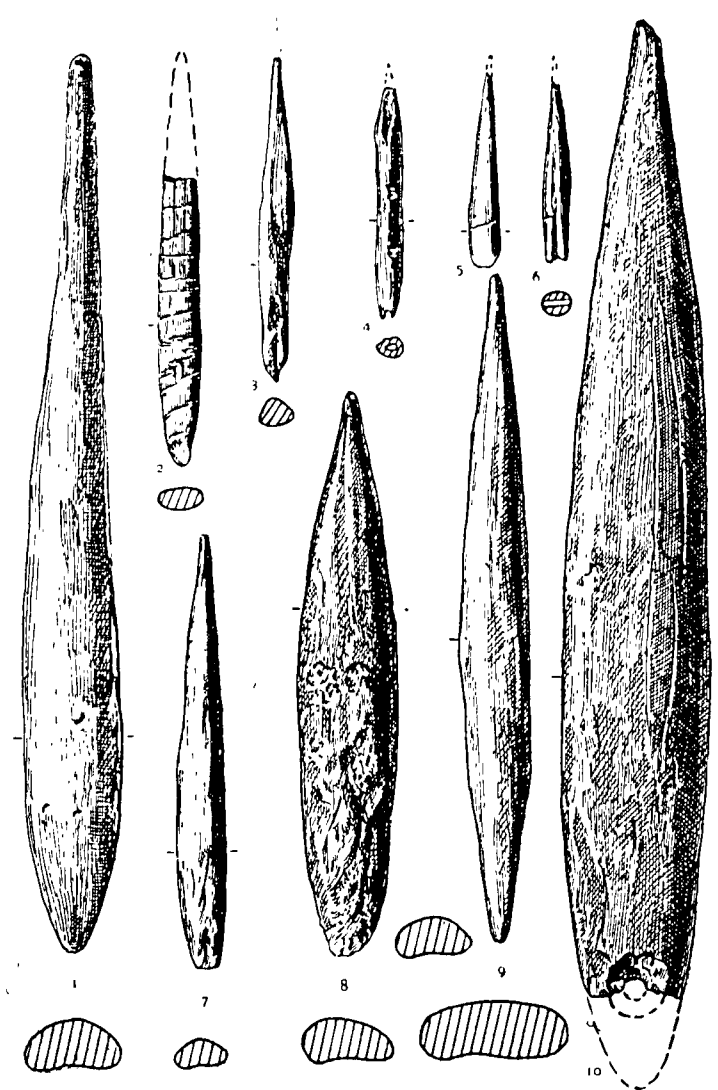

Slika bizona iz neke španske jame.

Ko so kamen natakneli na kol ali palico, so si tako ustvarili novo orožje: kij, kopje, sulico. Sčasoma so izdelovali predmete tudi iz kosti in lesa. Tudi tehnika obdelovanja orodja se je izpopolnjevala. Tedaj ljudje niso bili več samo nabiralci rastlinske in živalske hrane (ribe, raki, školjke itd.), marveč že lovci na velike živali, na mamute, jamske medvede, ture, bizone, razne vrste jelenov itd. Ukvarjali so se tudi že z ribolovom. Medtem ko so sprva jedli surovo meso, so ga po iznajdbi ognja pekli. Praljudje te tako imenovane stare kamene dobe ali paleolitika so prebivali največ v jamah (Neandertal), deloma tudi na prostem. Jame iz mladega paleolitika v Španiji in Franciji so zanimive zato, ker so tod našli v raznih barvah v skale upodobljene zlasti velike živali, ki so jih tedaj lovili. Življenje v stari kameni dobi je bilo težko in je sililo praljudi, da so živeli v skupnosti. Sprva so bile to horde, proti koncu paleolitika pa so se že združevali v rodove. V skupnem delu se je ljudem vse bolj razvijal jezik — tako so pričeli govoriti.

Nekaj primerkov kamnitega orodja iz Betalovega spodmola.

Koščene igle iz Potočke zijalke.

Paleolitik nahajamo tudi na jugoslovanskem ozemlju. Iz starejše stare kamene dobe, ki je trajala pri nas nekako od 150.000 do 120.000 pr. n. š., slovi predvsem Krapina, kjer so našli več okostij človeka neandertalske rase, kosti živali ter orodje iz kladnega in obsekanega kamna in nekaj koščenihi predmetov. Krapinski pračlovek je živel bržčas v hordi, poznal je ogenj in je bil nabiralec sadežev in lovec. Mnogo več najdišč pa je iz mlajše stare kamene dobe (nekako od 120.000—50.000 pr. n. š.), predvsem na Slovenskem, med njimi jamski Betalov spodmol pri Postojni in Potočka zijalka kot lovska postaja v gori Olševi v Karavankah. Kamniti predmeti so lepše izdelani kakor v prejšnji dobi, izredno veliko je koščenihi izdelkov z značilno koščeno iglo posebno v Potočki zijalki. Ljudje so se ukvarjali tedaj z nabiranjem, z lovom in z ribolovom.

Le malo pa je pri nas odkritih sledov iz obdobja med staro in srednjo kameno dobo (nekako 50.000—8000 pr. n. š.).

Barbarstvo

Neolitik. Polagoma se je orodje vse bolj izpopolnjevalo. Kamne so gladili in brusili. Razen tega so jih preluknjali in jih nasajali na kole ali palice. S tem so si ustvarili sekire. Tako se je pričela nova kamena doba ali neolitik. Iznašli so tudi lok in puščice. Lov je postal sedaj stalna oblika pridobivanja življenjskih sredstev. Ko so iznašli harpuno in trnek, se je zvečal tudi ribolov. Z izpopolnjenim orodjem so začeli udomačevati živali, s čimer so položili temelje za živinorejo. V neolitiku se je pričelo tudi motično poljedelstvo. Udomačevanje in reja živali ter kultura hranilnih rastlin pa se niso pričeli hkrati in tudi ne enako po vsej zemeljski površini. Vzhod (v glavnem Evropa in Azija) in zapad (Amerika) sta se sedaj ločila. Vzhod se je najprej in najbolj lotil udomačevanja živali (pes, govedo, drobnica, svinje, konji), pastirstva, ki je bilo sprva zaradi pomanjkanja paše potujoče, nomadsko. Zapad pa je gojil predvsem rastline. V novi kameni dobi so se razvile tudi razne obrti, lončarstvo (keramika), predenje in tkanje. Zelo mnogovrsten je nakit iz te dobe. Viške proizvodnje so zamenjavali. S tem se je pričela razvijati tudi trgovina. Neolitski ljudje niso bili več nomadi, stalno so se naselili na ravninah, na nižjih gričih, zlasti ob vodi in prebivali v jamah,

Butmirsko lončarstvo ozir. keramika.

izkopanih v zemljo, ali pa so si postavili kolibe iz lesa, vejevja ali kož. Živeli so v rodovih, katerih mitični predniki naj bi bili navadno kake živali ali kake rastline (totemizem). Člani posameznega roda so si bili medsebojno v krvnem sorodstvu. Medtem ko so se možje tedaj ukvarjali v glavnem z lovom, je bilo žensko delo bolj važno: skrbele so za dom, krmile živali, obdelovale zemljo okrog domačij, sejale in pospravljale poljedelske pridelke, pletle so in predle ter izdelovale posode. Zato so v rodu sprva odločevale žene (matriarhat).

Izmed številnih neolitskih najdišč na našem ozemlju sta med drugimi posebno pomembni Vinča blizu Beograda in Butmir blizu Sarajeva. Nosilci obeh kultur so se pečali, eni bolj, drugi manj, razen z lovom še z ribolovom, poljedelstvom (pšenica) in živinorejo (govedo, svinje, koze). Obilna sta lončarstvo in keramika tako po oblikah kakor po ornamentiki. Tudi tkalstvo je bilo pri njih razvito. Predvsem v Vinči so našli mnogo plastičnih ženskih kipcev, predstavljaajočih plodnost. Trgovali so s podonavskimi in italjskimi deželami. Prebivali so v zemunicah (okroglih jamah) ali v nadzemskih četverokotnih kolibah, pa tudi v kraških jamah. Neolitska doba je trajala pri nas približno od 3000 do 2000 pr. n. š.

Kovinske dobe. Sčasoma so kamnite izdelke zamenjali s kovinskimi. Tako so nastopile nove dobe: bakrena, bronasta in železna doba, ki se deli na starejše hallstattsko (po kraju Hallstatt v Avstriji) in na mlajše latensko (po kraju La-Tène v Švici) obdobje. S kovinskim orodjem, zlasti z železno sekiro, so krčili ljudje gozdove in jih spreminjali v travnike in prostrana polja. Motiko je zamenjalo ralo in vanj so vpregli vola. Zato sta bili sedaj poljedelstvo in živinoreja glavni gospodarski panogi, lov in ribolov je za njima zaostajal. Močno je narasla tudi obrtna delavnost. Obrt se je ločila od poljedelstva in živinoreje. Začeli so sedaj trgovati tudi že na velike daljave.

V poljedelstvu, živinoreji in obrti so se uveljavile moške roke. Materinski rod je nadomestil očetovski rod (patriarhat). Vse, zemlja, živina, dom, orodje, plen itd., je bilo skupna imovina vsega rodu. Upravljal jo je starešina, ki so ga vsi odrasli moški v rodu volili in če ni ustrezal, tudi odstavili. Pred važnimi odločitvami se je moral starešina posvetovati s svojimi rodovinci. Skupno je rod maščeval škodo, ki jo je povzročil tujec. Tako so živeli ljudje v rodovni demokraciji.

Zaradi obrambe pa tudi zavoljo lažjega dela se je več rodov povezalo v bratstvo, več bratstev pa v plemena. Vsi svobodniki iz plemena so volili svojega poglavarja, ki je skupaj s svetom, ki so ga sestavljali rodovni starešine, in skupščino vseh soplemenjakov uravnaval zadeve vsega plemena.

Nekatera plemena so bila bolj živinorejska, druga poljedelska, tretja obrtniška. Plemena, ki so bila revnejša, so napadala bogatejša plemena. Pa tudi v samem plemenu in rodu se je z razvojem gospodarstva, s produktivnostjo dela marsikaj spremenilo, kar je razkrajalo demokratični red praskupnosti, temelječ na skupni lastnini. Tako n. pr. pri ralnem poljedelstvu ni bilo več potrebno na desetine ljudi (pač pa v rodu), ampak znatno manj. Rodovni kolektiv je razpadel na več manjših skupnosti, na patriarhalne družine; vsaka je imela svojo hišo s pripadajočimi gospodarskimi poslopji, orodjem, živino itd., edinole zemlja je ostala skupna last vaške občine, to je vseh patriarhalnih družin bivšega rodu, in se je dajala v obdelovanje in izkoriščanje posameznim družinam; pašniki in gozdovi pa so ostali še popolna skupna posest. Nekateri patriarhalne družine so gospodarsko uspevale, bogatele, druge pa propadale.

Medtem ko so vojne ujetnike sprva ubijali, so jih sedaj, z razvojem proizvodnih sil, z nastajanjem zasebne lastnine uporabljali kot sužnje. Suženstvo je bilo sprva patriarhalno, to je, sužnji so imeli kos zemlje, družino in dom in so delali skupaj z ostalimi svobodnimi člani, ki so bili pod oblastjo predstojnika patriarhalne družine. Sužnji so ustvarjali svojim gospodarjem presežke v proizvodnji.

Tudi s trgovanjem so se vse bolj okoriščali posamezniki, enako tudi z vojnim plenom. Tako je nastajala rodovna aristokracija iz starešin, plemenskih poglavarjev in drugih bogatinov.

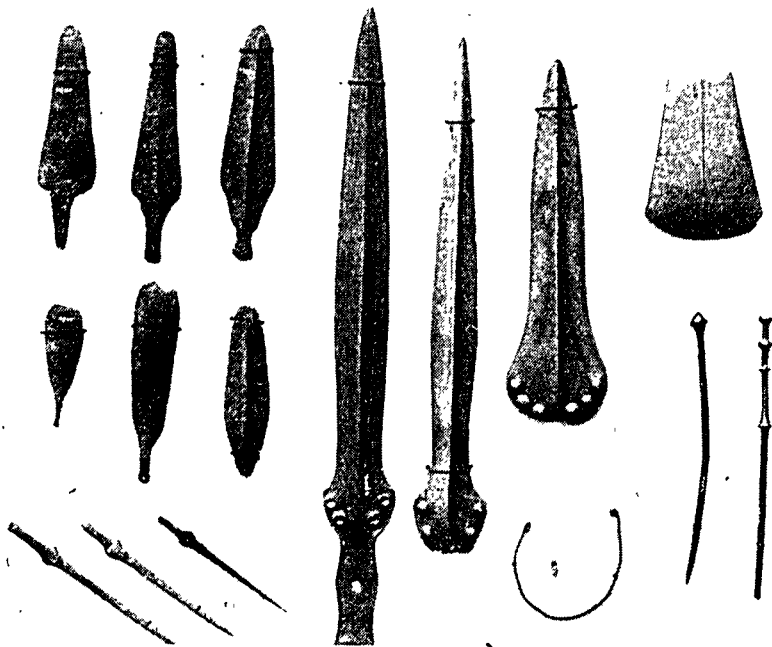
Med vojno, zlasti pri selitvah, so se vojvode opirali na rodovno aristokracijo, ki je sedaj sestavljala njihov svet, in si prilaščali oblast, vendar so se pred važnimi odločitvami vojvode in aristokrati še obračali na plemensko skupščino, predvsem če je šlo za vojno ali mir. To stopnjo družbenega razvoja imenujemo vojaško demokracijo.

Po potrebi, za obrambo ali napad, se je več plemen združilo v plemensko zvezo z zvezno plemenskim svetom in zvezno plemensko ali ljudsko skupščino. Kakor hitro so vzroki za obstanek plemenske zveze prenehali, so se plemena razšla in živela zopet samostojno.

Kadar je pretela nevarnost, so ljudje prebivali v gradiščih.

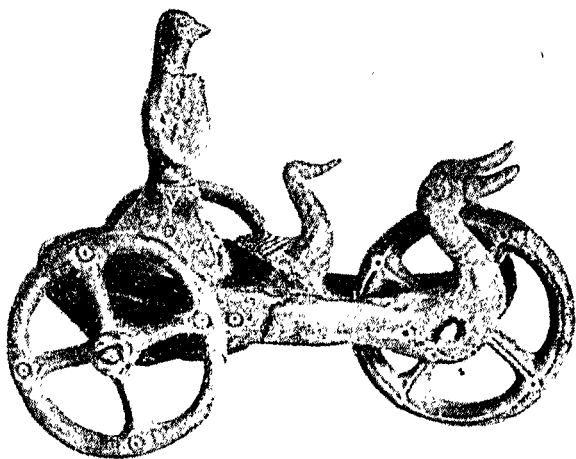
Čim več zemlje, živine, sužnjev itd. je postalo zasebna lastnina, tem bolj se je gospodarsko in politično krepil aristokratski razred. Marsikateri obubožani soplemenjak je zaradi dolgov postal suženj bogatašev. Ostalo svobodno ljudstvo pa je moralo delati tudi za aristokrate, se vojskovati zanje in prispevati darila oziroma plačevati davke. Tako sta se razvila vladajoči razred in razred izkoriščancev. Z vojsko in raznimi političnimi ustanovami (svèti) se je aristokracija obdržala na oblasti.

Tako je nastala država. Države so se razvile najprej tam, kjer so bili za to ugodni zemljepisni činitelji: plodne rečne doline v Orientu. Prve države so bile sužnjeposestniške države, v katerih pa suženj ni bil osnovni proizvajalec, marveč kmet.

Bakreno in bronasto orožje z Ljubljanskega barja.

Stara neolitska kultura je pri nas na prehodu nove kamene dobe v bronasto dobo živela dalje, vendar so se pojavljale tu še nove kulturne skupine, ki so se od prejšnjih razlikovale po keramiki in njenem ornamentiranju. Toda kamen je vse bolj izpodrival baker. Ponekod so se ukvarjali bolj s poljedelstvom, drugod z živinorejo ali celo pretežno z lovom. Prebivali so v zemunicah ali v nadzemnih hišah, ne samo na ravninskih tleh, tudi na nižjih gričih, n. pr. v Vučedolu, ali v mostiščarskih naseljih

Kulni voziček iz Dupljaje.

nad vodno gladino ali na močvirni obali, n. pr. na Ljubljanskem barju. Zavaljo bogastva pri nekaterih ljudskih skupnostih so se plemena vse bolj napadala. Bakrena doba je trajala pri nas od 2000—1800 pr. n. š.

V bronasti dobi je tudi na ozemlju FLRJ izginjala proizvodnja kamnitega orodja in izgubila je veljavo takisto keramika. Živinoreja je postala z izjemo na ravninah (n. pr. v Panonski nižini) glavna panoga gospodarstva. Naselja so zavarovali, na težko dostopnih krajih so postavljali gradišča. Nastajale so poleg plemen plemenske zveze in v zvezi s tem že pričetki vojaške demokracije. Mrtvece

Vaška situla.

šo tudi sežigali in pepel hranili v urnah ali pa so jih pokopavali kar v zemljo. V kultne namene so bili izdelani vozički; eden izmed njih — na tri kolesa — je popolnoma ohranjen. Naša bronzasta doba je obsegala čas nekako od 1800—1000 pr. n. š.

Tudi železna doba, hallstattska (1000—400 pr. n. š.) in latenska (po 400 pr. n. š.), je lepo zastopana na jugoslovanskem ozemlju. Bron se je le počasi umikal železnim izdelkom, sprva le v nakitu. Poleg drobnice, goveda, svinj in psov so proti koncu hallstatta redili že konje. Uporabljajoč ralo se je razvilo intenzivnejše poljedelstvo (pšenica, ječmen, proso, bob), toda živinoreja je bila še zmerom na prvem mestu. Ohranila so se večja skladišča (depoji) kovinskih predmetov (tovrstni najstarejši depoji segajo v bakreno dobo). Zelo je zaživela trgovina, in to celo z oddaljenimi deželami: uvažali so jantar iz baltskih dežel, bronaste posode, situle iz Italije in razne kovinske vaze, orožje itd. iz Grčije. Naselja so bila tako na višinah kot ravninah utrjena (gradišča). Mrliče so sežigali ali pokopavali, in to večkrat v gomilah. Našli so posvetilne vozičke iz brona ali gline. Naši najpomembnejši hallstattski najdišči sta Glasinac blizu Sarajeva in Vače pri Litiji. Bolj kot v bronasti dobi so se v hallstattskem obdobju oblikovale plemenske zveze in z njimi vojaška demokracija. Rodovna aristokracija je imela že sužnje. Razred bogatašev se dá ugotoviti tako v Glasincu, Trebeništu (zlate maske!) itd.

Najstarejše po imenu znano prebivalstvo na ozemlju FLRJ. Nosilci hallstattske kulture pri nas so bili Tračani in Iliri; slednji so živeli že v bronasti dobi. Od tračanskih plemen so bila na našem ozemlju Tračani in Mezi v Srbiji ter Dačani in Geti, naseljeni v Rumuniji in v Banatu. Pomembnejša ilirska plemena pa so bila: Noričani in Latobiki v glavnem na Koroškem in Štajerskem, Karni med Alpami in Tržaškim Krasom, med Savo in Dravo na zahodu Jasi, na vzhodu Breuci, Liburni v Hrvatskem primorju, Desidijati v srednji in vzhodni Bosni, Japodi v zaledju med Postojno in Krko, Dalmati v srednji Dalmaciji, Ardijejci ob srednji Neretvi, Dokleati v Črni gori in Dasareti okoli Ohridskega jezera. Vsa ta plemena bržčas niso bila čisto ilirska, v rimski dobi so se verjetno pomešala s Kelti. Tudi niso ilirska plemena vedno prebivala v istih krajih.

Za latensko dobo na jugoslovanskem ozemlju so značilni vdor Keltov in ojačeni grški vplivi ter grška kolonizacija. Kelti so prihajali k nam iz dveh smeri: iz Galije po dolini Donave (okrog 400 pr. n. š.) in iz severne Italije (v 3. stol.). Kelti iz Italije so vdrli v Liburnijo, zavzeli del Posavine in šli dalje na Balkanski polotok:

v Makedonijo, Tracijo in Grčijo, kjer so bili premagani. Nekatera keltska plemena so se od tod vrnila, druga so šla v Malo Azijo (Galacija). Keltski Skordiski, prebivajoči okoli izliva Save v Donavo, so imeli svoje središče v Singidunum (Beograd), južno od njih so živeli Dardani. Pomembnejši keltski živelj so bili še Tavriski v Noriku. S Kelti se je pričela prava železna doba.

Kelti, ki so bili predvsem poljedelci, so zapustili povsod v naših krajih mnogo sledov, predvsem ob glavnih poteh in rečnih dolinah. Odkrili so ostanke keltskih gradišč in njihove grobove.

Doba sužnjeposestniškega reda

Stari vzhod

Egipt

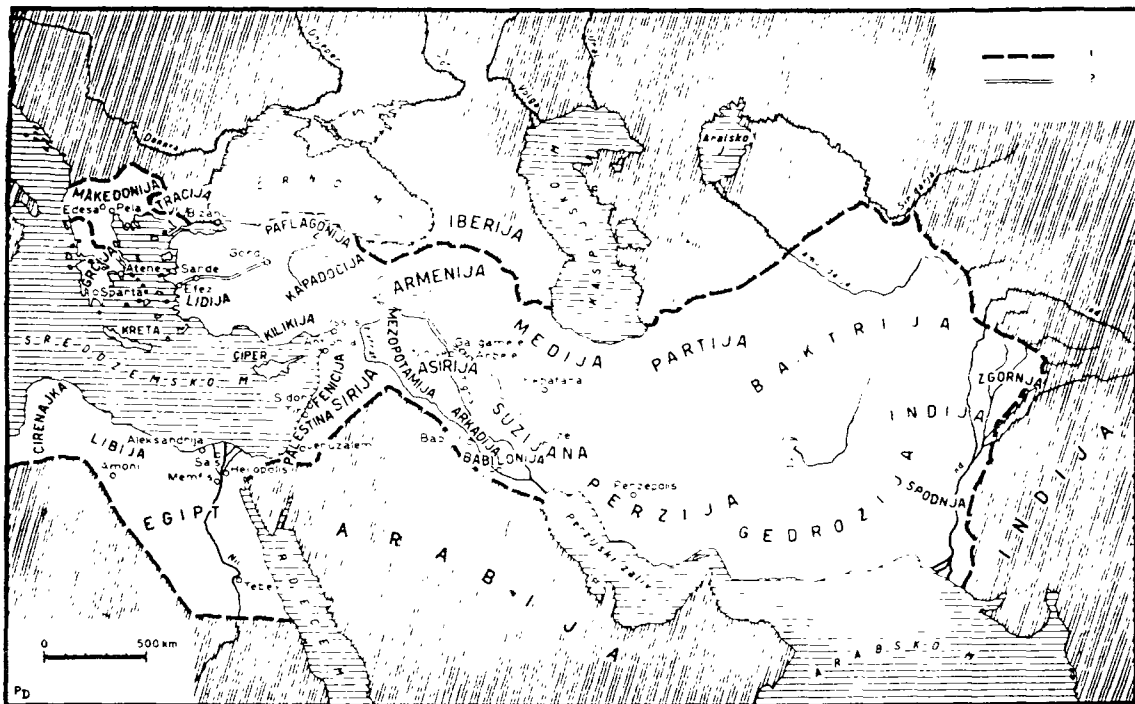
Priroda Egipta in njegovo prebivalstvo

Egipt je dežela, ki je kot nekaka velika zelenica stisnjena med skalnati svet severne in vzhodne Afrike in težko prehodne puščave ter na jugu do nilskih brzic. Zemljepisno se Egipt deli na dva dela: na **Z g o r n j i** Egipt, to je ozko, okrog 700 km dolgo dolino, ki se pričenja pri prvi brzici Nila; in na **S p o d n j i** Egipt ali **D e l t o**, kakor so ga imenovali Grki zaradi oblike izliva Nila v Sredozemsko morje. Spodnji Egipt je bil v davnini barje.

Edinole na severovzhodnem oglu Delte je bil izhod iz Egipta čez Sueško ožino, Sinajski polotok v Palestino, Sirijo in dalje v notranjost Prednje Azije. Ker je bil Egipt tako rekoč ločen od ostalega sveta, se je le počasi razvijal in tudi njegovi kulturni vplivi so si le polagoma utirali pot v tujino.

Nil s poplavami spreminja Egipt v rodovitno pokrajino. Tajanje snega in nalivi v abesinskem višavju povzročajo, da voda junija polagoma narašča, poplave dosežejo vrhunec septembra, ko nilske vode zalijejo vso deželo. Ker **B e l i** Nil teče skozi predele, bogate tropičnega rastlinstva, prinaša v dolino veliko množino rastlinskega blata, **M o d r i** Nil pa iz goratega ozemlja mineralno blato, ki je izborno naravno gnojilo. Nilske poplave so za egiptsko kmetijstvo tem bolj pomembne, ker je tod drugače suho podnebje skoroda brez vsakih padavin.

Flora Egipta je bila nekoč bolj pestra kot dandanes. Ob nilskih bregovih in njegovih rokavih je v velikih množinah rasel med

Stari Vzhod.

----- Obseg države Aleksandra Makedonskega.
 === Darejeva „kraljevska cesta“.

drugim papirus, ki so ga uporabljali za izdelavo čolničev, košar, vrvi, za kurivo in krmo in kasneje tudi kot — papir. V pradavnini pa, pred okoli 50.000 leti, ko je bila dolina Nila še nenaseljena, je bilo podnebje severne Afrike zahodno od Nila blago, z bujno floro in favno. Po stepah so živeli sloni, žirafe, nosorogi, gazele, antilope itd., v pustinja pa levi in panterji. Po Nilu je mrgolelo krokodilov.

Glavno naravno bogastvo Egipta je bil k a m e n. Gorate puščave so dajale kremen za izdelavo orodja in orožja; apnenec, peščenec, granit in bazalt pa so uporabljali za gradnjo, kiparstvo in lončarstvo. B a k e r so uvažali iz arabske puščave in Sinajskega polotoka, kasneje tudi s Cipra. Z l a t o je dajala Nubija.

Surovin je torej Egiptu primanjkovalo in so jih zato morali uvažati v deželo. Najstarejša glavna prometna pot je bil Nil in tista iz severovzhodnega dela proti Prednji Aziji.

Podnebje severne Afrike se je sčasoma spremenilo. Ker je bilo tamkaj vode in padavin vedno manj, se je rastlinska površina vse bolj krčila. Prebivalci so zapuščali pustinje in se začeli seliti v oaze in k Nilu. Egipčani so enako kot drugi orientanci nastali iz mešanice raznih plemen, in sicer iz plemen severne in vzhodne Afrike.

Sprva so bili stari Egipčani bolj lovci, ribiči in pastirji. Ker pa je bilo v okolju dosti vrst divjega žita, so jih »udomačili«, tako zlasti ječmen in pšenico. Zato so se že v davni Egiptu ukvarjali nekoliko tudi s poljedelstvom.

Arheološka raziskovanja v zadnjih desetletjih so odkrila mnoge ostanke naselbin iz starejše in mlajše dobe egipčanske zgodovine, tako v Delti, v zelenici Fajum in v Zgornjem Egiptu. Poleg prej naštetih vej gospodarstva je zlasti v Zgornjem Egiptu omembe vredna obrt, posebno keramika, lončene posode z geometrijsko ornamentiko in pojav kovinarstva, namreč bakra.

Vse kaže, da so živeli ti prebivalci še v rodovni organizaciji.

Razvoj poljedelstva — Ustanovitev države

Egipčani so vse bolj osuševali močvirja in odstranjevali iz zemlje nekoristne rastline. Toda poljedelstvo se je moglo v Egiptu na široko razmahniti šele z u m e t n i m namakanjem. Nekatera i r i g a c i j s k a dela, nasipi, jezovi, umetna jezera, namakalni prekopi itd., so bila znana že na prehodu 5. v 4. tisočletje pr. n. š. Na višinska polja, kamor niso mogli speljati vode po prekopih, so jo dovajali z nekakšnimi žerjavi, š a d u f i.

Na rahlo, sprva z motiko, kasneje tudi z ralom obdelano zemljo so metali semena in zatem spuščali na pašo živino, ki je z nogami zmela semena v namočeno zemljo. Pri mlatvi so takisto uporabljali živino, ki je tekaje po žitu izmlatila zrna iz klasov. Tako poljedelstvo se je ohranilo v Egiptu do 5. stol. pr. n. š.

Posamezen rod bi bil le stežka kos irigaciji in tako delo bi se tudi ne izplačalo, zato so se rodovi združevali v večje skupnosti, v o b č i n e, iz več občin pa so nastala okrožja, n o m i. V Egiptu jih je bilo okrog 40.

Stara rodovna družba se je v nomih le počasi razkrajala. Zemlja je ostala še dolgo skupna lastnina noma oziroma posameznih občin v njem. Skupnost zemljišč je zahtevalo ravno enotno vodstvo pri namakalnem poljedelstvu. Vsak nom je predstavljal gospodarsko, politično in kulturno zaključeno enoto. Konservativnost nomov z občinami vred se je ohranila v Egiptu skozi stoletja in tisočletja.

Seveda so si tudi v Egiptu nekatere družine pričele prisvajati boljšo zemljo in si s plenom večale bogastvo. Zasužnjevali so vojne ujetnike in osiromašene soplemenjake. Tako je nastajala domača rodovna aristokracija. Mednjo štejemo tudi svečeništvo. Načeloval je nomu n o m a r h, eden izmed najbogatejših in najvplivnejših v okrožju. Ostali svobodniki, kmetje, ki so živeli v občinah in obdelovali polja, so dajali nomarhu naturalne davke.

Nomi so se medsebojno vojskovali za premoč v Egiptu. Slabši nomi so podlegli močnejšim. Sredi 4. tisočletja pr. n. š. sta tako nastali dve državi: Spodnji Egipt (v delti) in Zgornji Egipt (srednja dolina Nila). Borili sta se za hegemonijo nad vso deželo. Centralizacija vsega ozemlja je bila potrebna zato, da bi se enotno in načrtno vodila irigacija. Pa tudi zunanja trgovina je zahtevala združitev vse dežele. In slednjič: obstoj poljedelskega Egipta je zahteval določeno število delovne sile. Ker je bilo svobodnih rok za to premalo, si je centralna oblast z vojnimi pohodi priskrbela sužnjeve.

Proti koncu 4. tisočletja pr. n. š. je vladar Zgornjega Egipta M e n e s končno pokoril Spodnji Egipt in se tako imenoval za »kralja dveh strani«. Prestolnico si je zgradil na stekališču delte in doline, na kraju, ki je bil strateško in gospodarsko pomemben. Imenovala se je »Bela stena«. Pozneje je tu vznikla prestolnica starega kraljestva, M e m f i d a. S tem je nastala na egiptskih

tleh enotna država, v kateri so se še dolgo kazale posebnosti obeh sestavnih delov in ki je imela še veliko prvin zvezne plemenske skupnosti in rodovnega življenja. Država je bila sužnjeposestniška, vendar pa — in to velja za ves Orient — suženjstvo v njej številčno ni nikdar prekašalo svobodnih ljudi.

Egipt v dobi starega kraljestva (3000—2400 pr. n. š.)

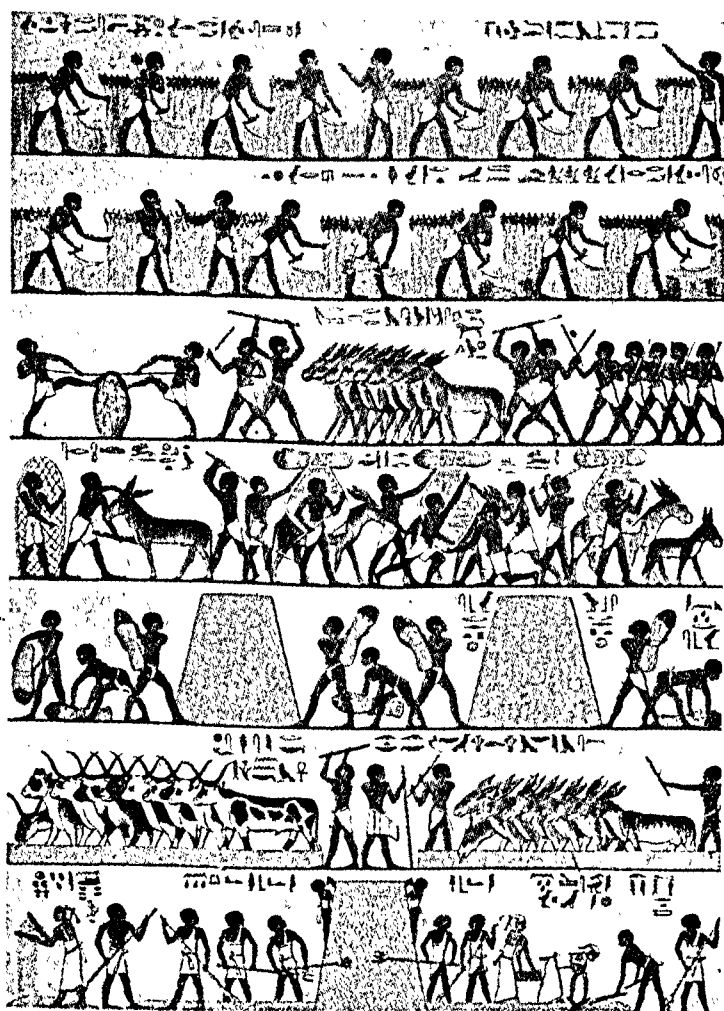
V tej dobi je državna oblast razširila mrežo irigacije tako v severnem kot v južnem delu dežele. To je omogočilo večje umetno namakalno poljedelstvo. Vendar sta lov in ribolov v egiptskem gospodarstvu še veliko pomenila. Razvoj poljedelstva pa je bil odvisen tudi od živinoreje. Gojili so rogato živino in drobnico. Toda s številnimi pašniki so razpolagali le v delti, medtem ko je bila dolina skoraj vsa določena za posevke. Poljedelstvo je bilo pač težišče egiptskega gospodarstva. Stari Egipčani so se ukvarjali tudi z vrtnarstvom, s sadjarstvom in z vinogradništvom; gojili so še lan in oljko.

Znatno so bile razvite tudi obrti, posebno izdelki iz lesa, kamna, kovin (bakra, zlata in srebra), glin, papirusa in kož. Vendar je lesa že tedaj primanjkovalo in so ga uvažali iz Sirije (cedra) in Nubije. V tej dobi je dosegla višek kamena industrija. Egiptске stavbe iz velikih kamnitih gmot so se v nekaj primerih odlično obdržale do današnjih dni.

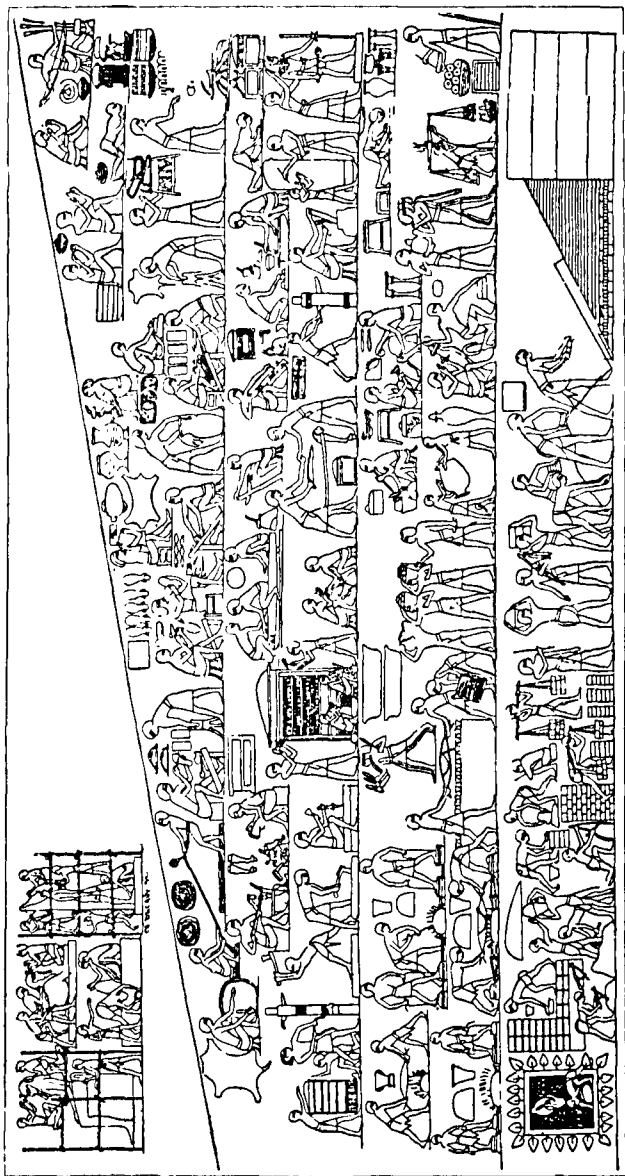
Egiptski vladar se je imenoval faraon («visoka hiša»). Častili so ga po božje. Menili so, da izvira faraon iz zakona nesmrtnega boga sonca in smrtne ženske. Neomejeno je vladal nad življenjem in smrtjo svojih podanikov. Vsa zemlja je bila faraonova lastnina. Davke so zbirali v kraljevsko blagajno uradniki, ki so izvirali iz rodovne aristokracije.

Glavni faraonov pomočnik je bil vezir, ki je bil odgovoren za javna dela (irigacijo, gradnjo piramid, dvorcev in svetišč), sodstvo, davke in vojsko v vsej državi. Iste zadeve so spadale v pristojnost nomarhov v posameznih nomih.

Kmetске družine, ki so borno živele v svojih občinah, so morale dajati davke v naravi ne samo faraonu, ampak tudi številnim uradnikom in duhovnikom, in to glede na obseg zemljišč, število živine in delovne sile. Razen tega so morale hoditi še na javna dela. Še slabši je bil položaj sužnjeve, ki jih je bilo čimdalje več na rovaš vojn s Sinajem, Palestino, z Libijo in Nubijo.

Podobe iz egipiskega kmečkega življenja.

Egiptski rokodelci

Egipt v dobi srednjega kraljestva (2160—1750 pr. n. š.)

Proti koncu stare dobe s strogo centralizirano upravo so se že pokazale namere, da bi se krajevna aristokracija osamosvojila. Faraoni so namreč za usluge podeljevali posameznim velikašem, zlasti svečenikom, posebne pravice: oprasčali so njih zemljišča obvez do države in bremen pri javnih delih ter jim dajali zemljišča v dedno last. Poleg tega niso vsi nomarhi odobravalni vojnih dejanj faraonov. Tako se je osrednja oblast manjšala na korist lokalne uprave, nomov. V medsebojnih spopadih, ki so sedaj sledili, se je pustošila zemlja in so se uničevale vodne naprave.

Porast prebivalstva pa je zahteval nove prehrabene vire, novo plodno zemljo in novo irigacijo. Zato se je vnovič pričela borba za zedinjenje nomov. Pri tem so zmagale Tebe z važno geografsko lego, ki je povezovala Egipt z Nubijo (zlato, slonova kost, sužnji!), s pomorsko potjo k Sinajskemu polotoku (baker!) in na jug s P u n t o m (dišave), z današnjo Somalijo. S tem se je pričela doba srednjeegiptskega kraljestva. Začeli so obdelovati zemljo tudi po višinah. Izsušili so tedaj tudi močvirni kraj Fajum (30.000 ha). Tako sta se poljedelstvo in živinoreja mogočneje razvili. V obrti se je pojavljal b r o n. Trgovski stiki so segali že v Babilonijo in na Kreto.

Medtem ko so postali v stari državi lastniki zemljišč le tisti zasebniki, ki so jim faraoni poklonili zemljo, je sedaj postala dedna zasebna last tudi zemlja, ki jo je upravljalo uradništvo. Večanje zasebnih posestev, naraščanje bogastva, izkoriščanje ljudstva, vojni pohodi in davki — vse to je razslojilo staro vaško občino. Z druge strani pa so z razvojem obrti in trgovine naraščala nova mesta. Toda uradniški stan je »srednje sloje«, zlasti obrtnike, preziral skoro enako kot kmete in sužnje.

Razredna napetost vseh teh slojev, zlasti pa kmetov in sužnjev, nasproti aristokraciji se je sprostila v revoluciji izkoriščancev proti izkoriščevalcem (1750 pr. n. š.). Pregnali so faraona, pobili mnogo uradnikov in uničili arhive. Delovne množice so se polastile bogastva svojih tlačiteljev. Toda uporniki niso imeli jasnega cilja in zato niso mogli obdržati oblasti v svojih rokah.

Ramzes II. v boju z Nubijci — Ramzes II. sprejema tribut Nubijcev.

Egipt v dobi novega kraljestva (1580—1100 pr. n. š.)

Po 150-letnem gospodstvu azijskih Hikssov se je Egipt spet osamosvojil. S tem je nastopilo tretje obdobje egiptске zgodovine, egiptsko novo kraljestvo. To je doba osvajanj, največjega vojaškega vzpona in političnega vpliva Egipta v Prednji Aziji in na Egeju. Največji osvajalec je bil faraon Tutmos III. (okrog 1500 pr. n. š.), ki je podjarmil vso Sirijo, Palestino, Fenicijo in v Aziji doospel do Evfrata; podložen mu je bil tudi dobršen del Nubije in Ciper. Osvajalne vojne so dale Egiptu veliko število novih sužnjev.

Egipčani so tedaj trgovali z Egejci, Mikenami, Kreto, Rodosom, Ciprom, z Nubijo, Puntom in prednjeazijskimi deželami. Iz Male Azije, posebno iz vzhodnih delov, je prihajalo v Egipt železo, ki je bilo do tedaj tod še redko. Trgovina je bila vseskozi v rokah faraona in aristokracije, posebno svečeniškega stanu.

Že kar visoko razvita domača obrt in živahna zunanja trgovina lepo odsevata v dragocenostih, ki so jih našli v grobnici faraona Tutankamona. V štirih prostorih te dolgo neodkrite grobnice so našli celo opravo majhnega dvora in nestrohnelo mumijo egiptске faraona z diademom, zlato masko, z obilico dragocenih okraskov in amuletov.

Trajne vojne, večji davki pa so povzročili, da je ljudstvo vse bolj sirotelo. Kmetje so izgubili zemljo in iskali priložnostnega zaslužka, mnogi reveži pa so postali razbojniki in ropali bogataše. Nejevoljo je med ljudstvom vzbujala tudi tuja, najemniška vojska, sestavljena iz Nubijcev, Libijcev in »pomorcev«. Vladar jo je uporabljal ne le za osvajalne vojne, ampak tudi zoper domače nemire.

Zelo dolgo so se Egipčani bojevali s Hetiti, ki so že od 3. tisočletja pr. n. š. naprej živeli v notranjosti Male Azije, pokrajine, ki je kot nalašč ustvarjena za tranzitno trgovino med Evropo in Azijo. Domovina Hetitov ni bila prikladna za poljedelstvo, pač pa za živinorejo in vrtnarstvo. Močno se je razvilo v deželi kovinarstvo (srebro, baker, železo). Okrog 2000 pr. n. š. so imeli Hetiti že lastno državo; v njej je postajal vladar vse bolj neomejen gospodar. Na Hetite so kulturno vplivali Mezopotamci in Egejci. Vedno so bili Hetiti na vojnih pohodih, hetitska država je rastla, čimbolj je propadalo zaledje, posebno Egipt.

Hetitska umetnost. Dve sfinji.

Konec samostojnosti Egipta

Dolgotrajne vojne so krvno in materialno izčrpale Egipt. Mogočna egiptaska država je razpadla na posamezne dele. Ta ali oni najemniški vojaški poveljnik jih je sicer za kratko dobo spet zedinil in se proglasil za faraona, vendar je končno Egipt postal plen »pomorcev«, Libijcev in Nubijcev.

V 7. stol. pr. n. š. se je egiptaska država še enkrat dvignila s prestolnico v Saïsu v Spodnjem Egiptu. Tedaj je doživel Egipt poslednjo gospodarsko in kulturno stopnjo svojega razcveta. Faraon Necho je dal graditi prekop, ki naj bi zedinil Nil z Rdečim morjem za promet med Egiptom in Nubijo in še dalje v Punt. Feničanski trgovci so tedaj prvič objadrali Afriko. Egipt se je sedaj bolj povezoval z ljudstvi Male Azije in z Grki, ki so že v 8. stol. pr. n. š. imeli v zahodnem delu Delte svojo faktorijo in nato več drugih kolonij, n. pr. N a v k r a t i s. Jedro egipčanske vojske so bili ravno maloazijski in grški najemniki.

Velika blaginja Egipta je privabila semkaj mogočne Perzijce. Le-ti so Egipt 525 pr. n. š. osvojili.

Egipčanska kultura

Zemljepisni činitelj — izoliranost Egipta — je zaviral, da bi se mogla hitreje razvijati tamkajšnja družba in prav tako je to vplivalo tudi na razvoj egiptske kulture. Sosedstvo, zlasti Prednja Azija, je znatneje vplivalo na življenje ob Nilu šele v dobi novega kraljestva.

Pisava. Razvoj materialne kulture in tehnike je Egipčanom omogočil, da so že sredi 4. tisočletja pr. n. š. iznašli pisavo. Pisali so največ na papirus. Steblo papirusa so razrezali po plasteh na trakove. Trakove so lepili drugega na drugega in zatem še v dolžino do ustrezne velikosti, ki je včasih dosegla 40 m. Popisan papirus so zvili in ga prevezali z vrvico. Razen na papirus so pisali še na kamen, les, črepinje, kože in platno.

Egiptska pisava je bila sprva podobopis — enako kot najprej vse stare orientalne pisave. Šlo je pri tem torej za upodabljanje besed, n. pr. roke, gore, vode itd. Pisali so v vodoravnih vrstah, največkrat z desne na levo, včasih pa tudi stolpoma, a pri tem vselej od zgoraj navzdol.

Hieroglifska pisava je bila seveda zamudna in težko razumljiva, zato so že v stari egiptski dobi uporabljali skrajšano pisavo; imenovali so jo kasneje hieratično in z njo, kakor s pismenstvom obče, so se ukvarjali le svečeniki in za to izšolani pisci. Imeli so jo za tajno in za dar boga modrosti. Aristokratski sinovi so se je učili mnogo let, preden so obvladali okoli 700 različnih znamenj. Preprosti ljudje so bili nepismeni. Od 8. stol. pr. n. š. dalje pa se je uveljavljala še bolj skrčena pisava, bolj znakovno-črkopis, ki je v pozni dobi postala splošna ljudska (demotična) pisava.

Egiptsko pisavo je prvi razvozlal 1822 francoski jezikoslovec Champollion.

Religija. Egipčanom — in enako vsem ljudem na nizki stopnji družbenega razvoja — so se zdeli določeni pojavi v naravi in predmeti ter živali nadnaravni in so jih zato oboževali. Počasni družbeni razvoj je ohranil prvobitno verovanje zelo dolgo živo.

V davnino je segalo čaščenje svetega kamna, ki je bil naposled v Heliopolisu. Domnevajo, da se je v piramidah ohranilo zelo staro čaščenje gor in skal. Spoštovali so tudi ogenj, ki so si ga zamišljali tudi v posmrtnem življenju. Menili so dalje, da je les (drevo) neogibno potreben za življenje človekovo

Apis.

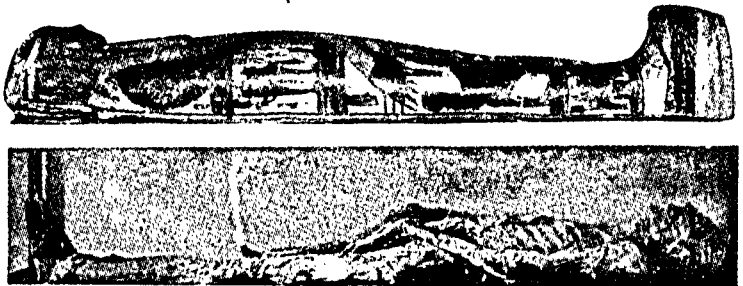
na zemlji. Iz tega se je razvil kult »nebesnega drevesa življenja«. Na lov in živinorejo spominjajo svete živali, lev (sfinga), bik (apis), krava, mačke, risi, psi, ptice itd. V zvezi z rodovitnostjo, poljedelstvom je nastal kult svete zemlje, boginje — matere zemlje, prav posebno pa oboževanje vode — sveti Nil.

Vsak nom je imel svoja božanstva. Eno izmed njih je bilo glavno in so mu postavili svetišče. Svetišča so upravljali svečeniki, sprejemali so darove, namenjene bogovom, in opravljali molitve. Svečeniška služba je bila vsestransko donosna in so jo opravljali le aristokrati.

Sonce je bilo za Egipčane silna toplotna sila, ogenj in življenje. Središče tega čaščenja je bilo mesto Iun, po grško Heliopolis (»sončno mesto«). Bil je to največji kulturni center v stari dobi egiptске zgodovine. Sončni bog je tedaj postal vsedržaven in se je imenoval Ra. V srednji dobi ga je izpodrinil Amon, ki je združeval v sebi množino krajevnih božanstev, tako zlasti boga

Amon Ra — Oziris in Izis.

Pokrov sarkofaga in mumija.

Ra; odtod tudi skupno ime Amon-Ra. V novem kraljestvu pa je bil za kratko dobo osrednji bog sonca Aton.

Iz kulta prednikov se je pri Egipčanih razvila vera v posmrtno življenje. Smrt je bila po njihovem mnenju le prehod na drugi svet, nadaljevanje življenja na zemlji. Pokojniku so zato dali sorodniki v grobnico predmete in hrano, vse to, kar mu je bilo potrebno v običajnem življenju.

Rajnik pa je mogel večno živeti edinole, če je ostalo telo nestrohnjeno. Že v najstarejših časih so mrtvece ovili v kože ali tkanino. V dobi sužnjeposestniške družbe so trupla imenitnikov balzamirali. Odstranili so drobovje in ga dali v posebno posodo, telo pa so najprej prepojili z raztopljeno soljo in s smolnatimi dišavami in ga nato tesno zavili v platnene ovoje. Tako nastale mumije so položili v rakve, sarkofage. Mnogo mumij s sarkofagi se je ohranilo v današnji čas.

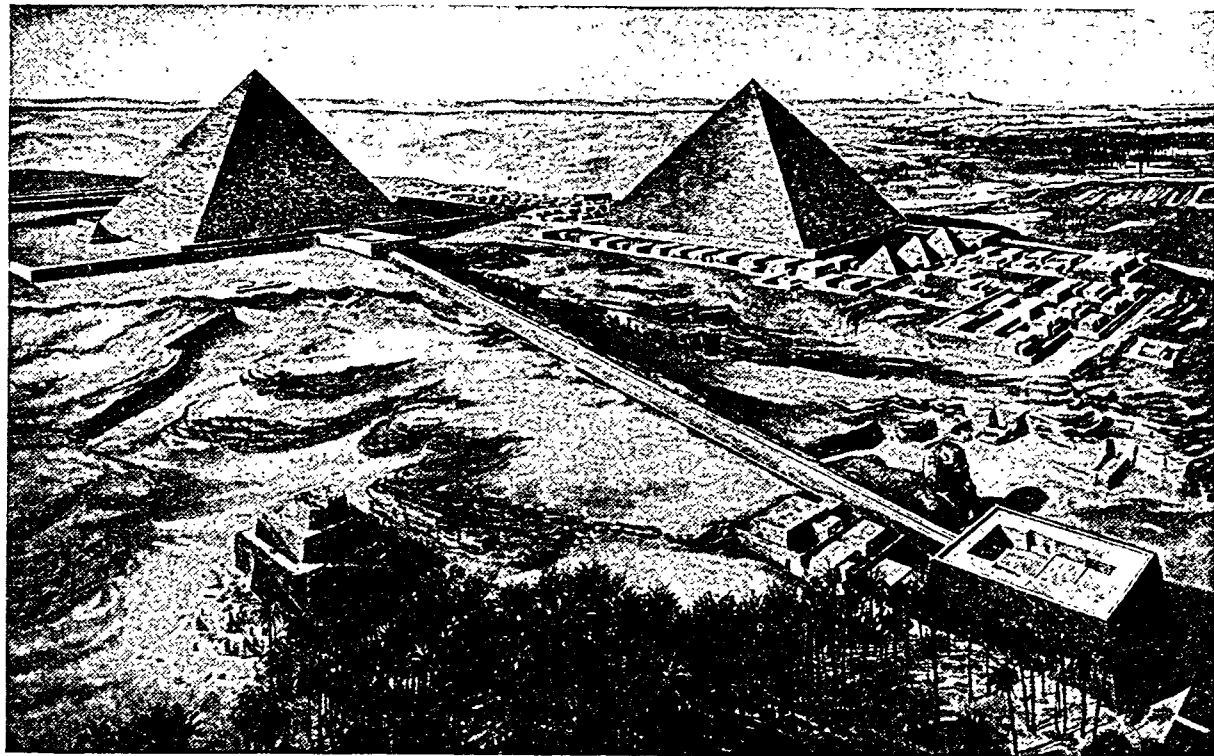
Na notranjih stenah grobnic so navadno upodobili pokojnega bogataša, njegovo družino in premoženje, ki ga je imel v življenju. Prizore, ki so prikazovali rajnekega ob raznih priložnostih, so pogosto spopolnili z napismi ali celo s številkami, kar naj bi umrlemu zagotovilo premoženje po smrti. Pokojnikom so tudi žrtvovali. Takšno čaščenje je bilo splošno v navadi v starem kraljestvu.

V zvezi s kultom posmrtnega življenja je nastal bog večnega življenja, bog umirajoče in vstajajoče narave, Oziris, ki je bil najprej bog vode in rasti. Oziris je bil obenem vrhovni sodnik, ki je tehtal srca pokojnikov. V raj, k bogovom je prišel le tisti, ki je živel pravično.

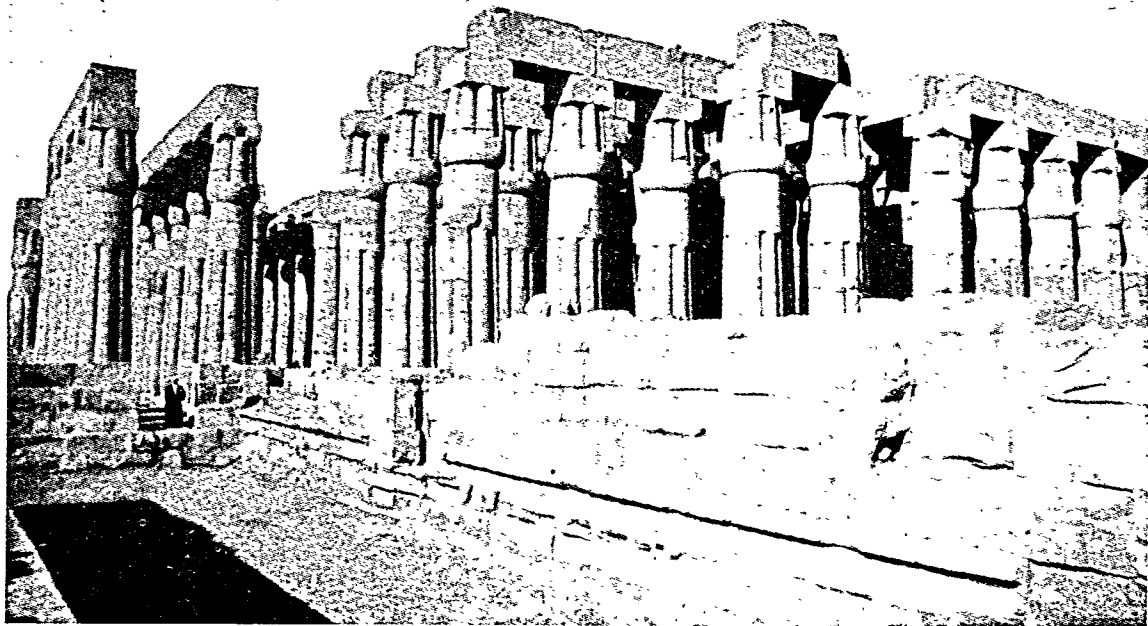
V mlajši dobi pa so polagali v grobove svitke papirov. Te »mrliške knjige« so zborniki molitev, zaklinjanj, himen bogovom, vse z namenom, da olajšajo pokojniku posmrtno življenje in ga pripeljejo v blaženstvo.

Preprosti ljudje si seveda niso mogli graditi razkošnih grobnic. Njihovih trupel niso mumificirali, niti jim niso prilagali mrliških knjig.

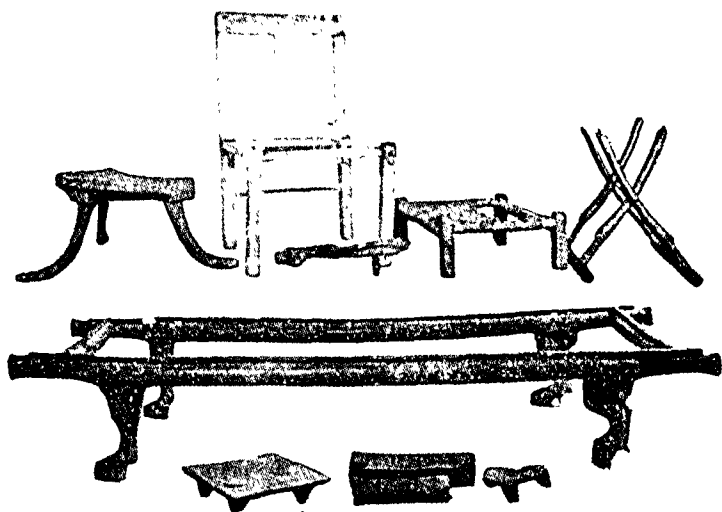
Umetnost in znanost. Najveličastnejše materialne spomenike so ustvarili Egipčani v arhitekturi (stavbarstvu). Ta panoga umetnosti, piramide, dvorci in svetišča, je bila v starem kraljestvu tesno povezana z religijo. Omenjene stavbe so gradili iz velikih kamnitih kvadrov, ki so jih brez priprav polagali drugega k drugemu s presenetljivo natančnostjo.

Prva in druga piramida pri Gizeh.

Ostanki Amonovega svetišča v Luksorju.

Preprosta egiptska lesena oprava.

Najstarejša oblika piramid je stopničasta piramida v Sakkarju, največja pa Keopsova v Gizeh, nedaleč od Memfide, ki je dosegla višino 146 m in so jo sestavili iz 2,300.000 kamnitih kosov. Drugi dve piramidi v Gizeh sta nižji. V bližini posmrtnih bivališč egiptskih vladarjev pa se dviga orjaški kip sfinge, izklesan iz ene same skale, predstavljajoč ležečega leva s stegnjenima šapama in s človeško glavo. Okoli piramid so bile grobnice egiptске aristokracije. Vse to obširno »mesto mrtvih« so skrbno prekopali in nam nudi jasen vpogled v zgodovino starega egiptskega kraljestva.

Sčasoma so se piramide nekoliko zmanjšale, zato so bila tem pomembnejša svetišča, katerih stene so krasili reliefi, ki prikazujejo življenje in dejanja božanskih faraonov. V srednjem, še bolj v novem kraljestvu so gradili svetišča s kolonadnimi galerijami in z dvoranami. Takšno je bilo na primer Amonovo svetišče v Luksorju pri Tebah.

Praktične potrebe, irigacijska dela, razdeljevanje zemljišč, določevanje mej nomov itd., so zahtevale matematično in geometrijsko znanje. Znanje astronomije jim je omogočilo, da so razdelili leto na 365 dni. Ko pa so ugotovili, da je njihovo koledarsko leto za četrtno dneva krajše od sončnega leta,

so vsako četrto leto premaknili začetek svojega leta za en dan naprej.

Tudi v medicini so dosegli lepe uspehe: ohranili so se podfobni opisi nekaterih bolezni, izdajali so recepte za zdravljenje v zvezi z magičnim zaklinjanjem. Ko so telesa mumificirali, so se Egipčani seznanili tudi z osnovami anatomije.

Mezopotamija

Dežela in prebivalstvo

Kakor v severovzhodni Afriki v Nilovi dolini, tako je bilo tudi v Prednji Aziji med Evfratom in Tigrisom, v Mezopotamiji, že zelo zgodaj torišče civilizacije. Mezopotamija (medrečje) je najprikladnejša pokrajina za poljedelstvo v Prednji Aziji. Razprostira se od Armenskih gora na severu pa tja do Perzijskega zaliva na jugu, na zahodu meji na sirijsko-mezopotamsko stepe, a na vzhodu na gorovje zahodnega Irana.

Klimatske razmere srednjega in južnega medrečja so podobne egiptskim. Dasi je tod pol leta precej vlage, ki ponekod pretvarja zemljo v močvirje, je pa zato ostali del leta silno sušen. Zato bi ta del Mezopotamije ne dajal pridelkov brez vsakoletnih poplav Evfrata in Tigrisa. Ker se je struga obeh rek v več tisoč letih znatno spremenila, reki tečeta sedaj bliže druga drugi, se je tako zmanjšala namakalna ravnina. Reki sta bili tudi važni prometni žili, vez z ostalimi deželami Prednje Azije.

V zgodovini sta nastopili najprej deželi Sumerija na jugu in Akadija sredi medrečja. Naravna bogastva obeh pokrajin so bila malenkostna. Glina, pomešana z asfaltom, je prebivalcem nadomeščala kamen, ki ga skorajda ni bilo pri roki. V obeh pokrajinah ni bilo dalje ne kovin ne lesa. Vse to so morali tamkajšnji naseljenci uvažati. Razpolagali pa so z dateljnovo palmo in s trstikovcem. Od živali so poznali v vzhodnih gorah drobnico, v močvirnem jugu pa divje svinje, ki so jih udomačili. Od žitaric so sejali ječmen in pšenico.

Graditelji sumerijsko-akadske kulture, ki sega najmanj 4000 let nazaj pr. n. š., so bili Sumerijci, ki so prišli v Mezopotamijo iz vzhodnih višjih krajev, in deloma akadska plemena, sorodna plemenom sirijsko-mezopotamske stepe. Sumerijci so osuševali močvirja in zgradili vodne naprave.

Občine so se združile v večje oblasti, v patesije, mestne državice, ki so se borile med seboj za prvenstvo v srednji in južni Mezopotamiji. Taka mesta, gospodarska, politična in kulturna središča posameznih držav, so bila n. pr. Eridu, Ur, Nipur, Lagaš in Uruk; nekatera med njimi so nastala že v 4. tisočletju pr. n. š. Vsaki državici je načeloval patesi, ki je vladal z aristokracijo.

Obe deželi, Akadijo in Sumerijo, in še del ob zgornjem Tigrisu je sredi 3. tisočletja pr. n. š. naposled združil v enotno državo akadski Sargon I., ki se je glede na to imenoval »kralja štirih strani neba«. V centralizirani državi so postali patesije samo kraljevi namestniki, poslušno orodje v rokah vrhovnega gospodarja. Toda ker se je sumerijsko-akadska država borila za hegemonijo v Prednji Aziji, jo je to izčrpalo in je razpadla. Pa tudi domača aristokracija se je želela bolj osamosvajati.

Staro babilonsko kraljestvo

V bojih za premoč nad medrečjem je postal prestolnica nove države Babilon, in to na kraju, kjer se Evfrat in Tigris najbolj približata in kjer je bilo stekališče važnih karavanskih potov iz vzhoda in zahoda. Babilon je sčasoma postal največje gospodarsko, politično in kulturno središče ne le vse Mezopotamije, ampak celo vse Prednje Azije. Po Babilonu se je pričel imenovati ves južni del medrečja Babilonija, njegovi prebivalci pa Babilonci.

Najvišji vzpon je babilonsko kraljestvo doseglo za Hamurabija (okrog 1800 pr. n. š.), ki nam je zapustil dragocen vir za proučevanje stare babilonske zgodovine — zakonik. Nastal je zaradi tega, da bi poenotil razna ljudstva, tako različna po družbenem razvoju in kulturi, ki so bila vključena v babilonsko državo, in da bi uravnal razredna nasprotja. Cilj Hamurabijevega napisanega prava je torej bil: vzpostaviti zakonitost v državi.

Zakoni so predvsem ščitili koristi lastnikov sužnjev, kajti tudi babilonsko kraljestvo je bila centralistična in birokratska sužnje-posestniška država. Veliko število sužnjev so imeli kralji, uradniki in svečeniki. Nepokorne sužnje so žigosali. Pobeg sužnja so kaznovali s smrtjo. Ista kazen je zadela tudi tistega, ki je pobeglega sužnja skrival. Sicer pa je lahko suženj imel svojo imovino, toda to le do smrti, nakar je pripadla njegovemu gospodarju; enako je

Razvaline Babilona.

lahko imel družino. Sužnje so tudi osvobajali. Bili so celo primeri, da se je poročil suženj s svobodnico in otroci iz takega zakona so bili svobodni.

Vrhovni lastnik vse zemlje je bil kralj. Kmetje, živeči v občinah, so zemljo le izkoriščali, niso je dedovali, niti je smeli odsvojiti. Kmetje v Babiloniji so imeli podobne obveznosti kot egipčanski. Vladar pa je lahko poklonil temu ali onemu občinsko zemljo v popolno zasebno lastnino in ga še nagradil s posebnimi pravicami: oprostitev vsakršnih dajatev in del. S tem se je večal sloj aristokracije. V njenih rokah se je tako zbirala živina, sužnji in zemlja.

Večji posestniki so dajali del svojih zemljišč malim občinskim parcelarjem tudi v zakup. Zakupnina se je plačevala tudi v naturalijah in je dosegala tretjino do polovico pridelkov od njive, od vrta pa dve tretjini pridelkov. Zakonik je delno ščitil zakupnike pred prevelikim izkoriščanjem. Ako je prišlo do poplave ali suše, se zakupnina ni smela terjati. Prav tako je Hamurabi ščitil dninarje in tiste, ki so zaradi dolgov postali sužnji. Dolžnikovo ženo in njegove otroke so smeli zaslužniti največ za tri leta.

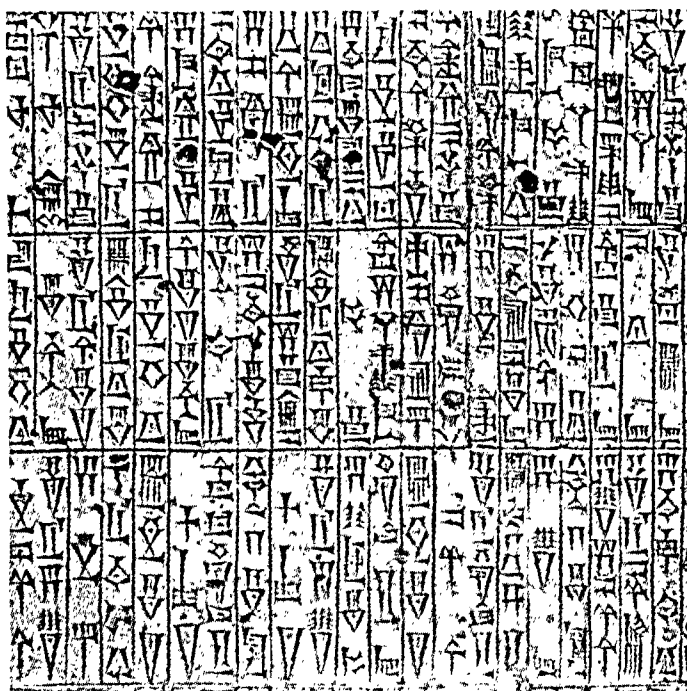
Ukrepe zoper prekomerno izžemanje so narekovala državne koristi. Čim bolj bi ljudstvo sirotelo, tem bolj bi se tako izpodkopali obrambni temelji države in znižala proizvodnja. Toda dejansko vsa ta pravna zaščita ni obvarovala ljudstva pred uboštvom.

Mestni obrtniki so bili sicer svobodni, toda s svojim delom so le malo zaslužili, ker je zakonik določal njihovim izdelkom nizke cene. Bogateli pa so trgovci in svečeniki na račun trgovine in oderuštva.

V takšnih razmerah je država po Hamurabijevi smrti pričela propadati.

Babilonska kultura

Pismenstvo. Pismenstvo se je pri Sumerijcih začelo v 4. tisočletju pr. n. š. Tudi pri Sumerijcih je pismenstvo vzniklo iz risanja, pri čemer so posamezne slikarske znake uporabljali za nazorno upodobitev besed (podobopis). Da bi bil pisec kos izražati zahtevnejše predstave, je moral zediniti nekoliko znakov, n. pr. za jokati — združiti znaka »glas« in »voda«. Tako so prešli Babilonci iz sliko-podobopisja (piktografije) na zlogopisje. Vse to se je v nadaljnjem še bolj poenostavilo, zlasti ko so pisali na glinaste ploščice. Nanje so s paličico črtali znake v obliki vodoravnih,

Starobabilonsko klinopisje iz Hamurabijevega zakonika.

navpičnih in poševnih klinov. Tako se je razvilo klinopisje. Sredi 2. tisočletja pr. n. š. je bil klinopis splošna diplomatska pisava; uporabljali so ga celo egiptski faraoni. Pri tem je klinopisje dobivalo še preprostejšo, fonetično obliko in se je tako spremenilo v enega najstarejših nam znanih črkopisov.

Vera. Enako kot pri Egipčanih so se kazali tudi pri Babiloncih in pri še starejših Mezopotamcih v verovanju razni načini življenja cd davnine sem. Oboževali so naravo v raznih oblikah in pojavih: vodo, gore, drevo, nebesna telesa, zlasti sonce itd. Kult nebesnih teles je priklical v življenje astrologijo, prerokovanje bodočnosti iz nebesnih planetov in zvezd. Iz čaščenja prednikov se je razvila vera v posmrtno življenje. Člane vladarske rodbine so

pokopavali v večje grobnice in jim dajali s seboj dragocene predmete ter jim pri pogrebnih svečanostih žrtvovali celo ljudi.

Čim bolj je razpadala stara rodovna družba in je nastajala sužnjeposestniška državna organizacija, tem bolj so se nekdanja, prirodna božanstva spreminjala v bogove oblasti, države in zaščitnike kraljev, ki jim je pritikala božja čast. Tako je svoječasní poljedelski bog *Marduk* postal vrhovni državni bog Babilonije in nekdanja boginja prirode *Ištar* je postala nebesna kraljica in pokroviteljica osrednje oblasti. Številni babilonski svečeniški stan si je monopoliziral vso znanost.

Literatura. Večji del literarnih proizvodov, od katerih segajo nekateri v staro sumerijsko dobo, je poln mistike, religioznih predstav, legend in dogem. Eden izmed teh, posvečen *Marduku*, opisuje »ustvarjenje sveta«, borbo med stvariteljskimi in razdiralnimi silami. *Marduk* pa je vse temne sile užugal in ustvaril zemljo in življenje na njej. Legenda o ustvarjenju sveta se je zelo razprostrla po vsej Babiloniji; nanjo naletimo tudi v svetem pismu starih Hebrejcev.

Med največje literarne proizvode spada pesem o *Gilgamešu*, ki se ukvarja z vprašanjem o smislu življenja in neizbežni smrti človekovi. Še takšen junak, kakor je bil *Gilgameš*, vladar *Uruka*, ki je skupaj s tovarišem izvršil res herojska dejanja, je bil zapisan smrti. Zaman je končno *Gilgameš* odšel po svetu, da bi prišel do tajne večnega življenja. Osnovna misel vse te pesnitve je, da doseže blaženost posmrtnega življenja samo tisti, ki izpolnjuje verske zapovedi.

Z obravnavano pesnitvijo je v zvezi tudi legenda o vesoljnem potopu. Eden *Gilgameš*ovih prednikov *Utnapišt*im je bil zelo bogaboječ človek. V sanjah se mu je prikazal bog in mu sporočil, da bo zaradi grehov kaznoval človeštvo z vesoljnim potopom. Bogaboječemu *Utnapišt*imu pa je svetoval, naj napravi barko in se preseli vanjo. Storil je tako in vzel na ladjico še vso svojo družino in nekaj živali. Tako je *Utnapišt*im s svojci preстал potop, ki je ugonobil vse ostale ljudi. Bog mu je podaril nesmrtnost.

Ta legenda je nastala spričo čestih poplav *Tigrisa* in *Evfrata*. Bila je zelo razširjena, prevzeli so jo tudi *Židje*.

Umetnost in znanost. Pogosti napadi, zasedbe kulturno zaostalih ljudstev in pomanjkanje stavbnega in kovinskega gradiva so povzročili, da stari *Mezopotamci* niso zgradili tako veličastnih umetniških spomenikov kakor *Egipčani*. Stavbe so bile zidane le iz opeke in so nesimetrične z neenakomerno razporeditvijo notranjih prostorov. V sumerijsko-akadski dobi so gradili stopničaste stolpe (»babilonski stolpi«), ki nekoliko spominjajo na stare

Naramsinova stela.

cgipčanske stopničaste piramide. Prekašale pa so egiptsko arhitekturo po obsežni stenski ornamentiki. Da bi bile zgradbe trdnjše in lepše, so obložili stene z marmornatimi in alabastrovimi ploščami, ki so jih ali pisano prebarvali ali pa vdolbli vanje reliefe. Reliefi prikazujejo največ dogodke, ki se nanašajo na lov in vojne.

Med reliefnimi stvaritvami sta posebno omembe vredna dva: 1. »Naramsinova stela«, ki prikazuje akadskega kralja Naramsina, kako se vzpenja na goro na čelu svojih vojakov; sovražni vojak je zadet s kopjem; in 2. relief, ki prikazuje Hamurabija pred bogom sonca Šamašenom; zgoraj je zbornik zakonov.

Okras stavb so tudi mozaiki. Babilonci in za njimi Asirci, ki so starejšo mezopotamsko umetnost prevzeli in jo nadaljevali, so postavljali pred vhode palač in svetišč velikanske leve ali bice s človeškimi glavami in ptičjimi perutmi; nekaj podobnega kot so v Egiptu sfinge.

Lepe uspehe so dosegli Mezopotamci v aritmetiki in geometriji. K temu so jih privedle čisto gospodarske potrebe. Treba je bilo zračunati število in težo produktov in blaga, obseg površine polj, nepravilne zemljiške dele so razkosali na pravokotnike, trikotnike, trapeze itd. in nato površino sešteli. Že v sumerijski dobi so znali med drugim korēniti.

Poleg desetinskega številčnega sistema so prebivalci Mezopotamije uporabljali tudi šestdesetinski sistem, ki mu je osnova 60. Do merjenja s tako enoto so jih privedla geometrijska razmišljanja in astronomske potrebe. Babilonski koledar je imel 360 dni in toliko so menili, da znaša ekliptika. S polumerom kroga so razdelili obod kroga natančno na šest enakih delov, vsako šestino krožnega oboda pa na 60 enot (stopinj), skupaj torej 360 enot. Vsaka stopinja je bila razdeljena na 60 delov (minut) in vsaka minuta prav tako na 60 delov (sekund). S šestdesetinskim sistemom so Babilonci merili tudi čas. Dan so razdelili na 24 ur, vsako uro na 60 minut in vsako minuto na 60 sekund.

S proučevanjem vremena se je razvila astronomija. Za to so postavili opazovališča, navadno na vrhu svetišč. Tam so ugotavljali strani neba in gibanje nebesnih teles, Sonca, Lune in planetov Merkurja, Venere, Marsa, Jupitra in Saturna (da je tudi Zemlja planet, Mezopotamci niso slutili). Vsakemu izmed sedmih premičnih teles so posvetili en dan v tednu. Astronomska veda je bila potrebna, da so ugotovili, kdaj nastopi poplava in bi tako

pripravili vse za prekope in nasipe. Razvila se je pri Mezopotamcih do zavidljive stopnje predvsem v razdobju od 8. do 6. stoletja pr. n. š. Napovedovali so celo sončne in lunine mrke. Astronomija je bila monopol svečenikov.

Še bolj kot pri Egipčanih se je razvila pri Babiloncih medicinska znanost. Simbol sina pokrovitelja medicine je bila kača, ki ovija žezlo — znak zdravništva še dandanes.

Asirci

V začetku 3. tisočletja pr. n. š. je nastala v severnem delu Mezopotamije država **A s i r i j a**, tako imenovana po glavnem mestu **A s u r**. V dolinskih predelih so se Asirci pečali s poljedelstvom, v območju step in gora pa z živinorejo in lovom. Težki življenjski pogoji na severu in neprestana borba s soslednjimi plemeni so napravili Asirce za bojaželjno ljudstvo. To je bilo zanje tem pomembnejše, ker so znali izrabljati rudna bogastva v hribovju: baker, svinec, srebro in železo.

Da bi prišli do nahajališč surovin, trgovskih potov in za domačo aristokracijo potrebnih sužnjev, se je Asirija bolj kakor katerakoli orientalna država organizirala v strogo udarno vojaško silo. Vloga borca moškega je bila vidna tudi v zasebnem življenju. Poglavarji patriarhalnih družin so bili neomejeni gospodarji, tako da je bil položaj žena in mlajših članov družine pravzaprav enak sužnjem. Z druge strani pa tudi stari asirski vladarji niso mogli postati despoti, enaki egiptskim ali babilonskim kraljem. Asirska država je zategadelj ostala dlje bolj plemenska zveza, na stopnji vojaške demokracije s pomembno vlogo starešinskega sveta. Asirskega kralja je še v 2. tisočletju pr. n. š. proglašala za vladarja vojska.

Doba največjih asirskih vojaških pohodov je bilo 8. in 7. stol. pr. n. š. Takratni asirski kralji, med njimi **A s u r b a n i p a l**, so si podjarmili ves tedanji znani kulturni orientalni svet: od Fenicije in Palestine do Irana z Egiptom vred. V tej, sedaj že centralistični državi, so postale prestolnica **N i n i v e** na levem bregu Tigrisa.

Nihče pred Asirci — in za njimi le še Rimljani ter v komaj pretekli dobi nemški in italijanski fašisti — ni tako množično preseljeval ljudstev z njihove grude. Selili so jih v Asirijo, a tudi drugam, zlasti v **M e d i j o**. Tega niso delali le zaradi lažjega zaslužnjevanja podjarmljenecv, ampak tudi zato, da so preprečevali upore številnih zaslužjenih premagancev. Krutost osvajalcev se je kazala

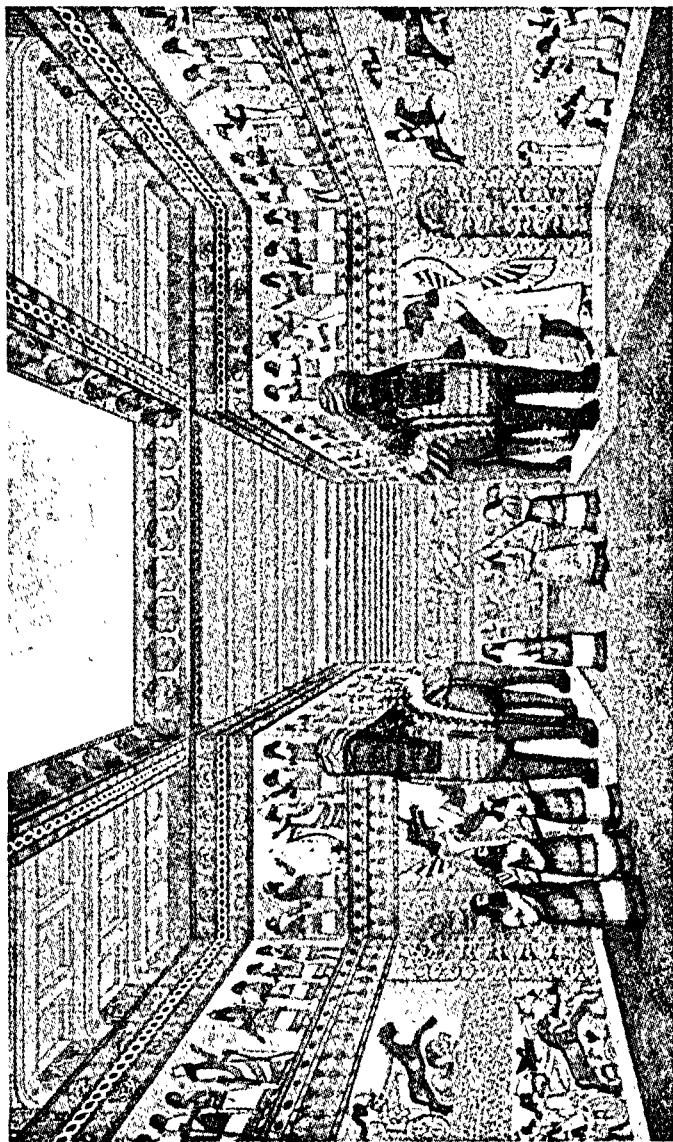
Asurbanipal v boju pred neko sovražno trdnjavo.

tudi v tem, da so takoj po vsaki zmagi dali asirski vladarji pobiti na najrazličnejše načine na desetisoče premagancev. Plen iz zavzetih dežel z visoko blaginjo se je stekal v Ninive. Prebivalce, kolikor jih je ostalo v osvojenih deželah, pa so hudo obdavčili.

Vendar pa so Asirci, ti »železni ljudje«, kakor jih imenujejo viri, kulturno klonili pred južno Mezopotamijo, kakor nekdanj n. pr. Akadci pred Sumerijci. Babilonija je pod asirskim gospodvom gospodarsko in kulturno lepo napredovala. Imela je celo lastne kralje. Asirci so sprejeli mezopotamsko kulturo s klinopisjem vred. Ohranila se je obširna, okrog 20.000 glinastih ploščic obsegajoča Asurbanipalova »knjižnica«, ki nam je dragocen spomenik za proučevanje asirske in babilonske zgodovine.

Asirska vojska je bila tedaj največja, najbolj oborožena in izvežbana. Z vojaškimi kolonisti in zavezniki je štela skupaj okrog 150.000 mož. Aristokrati so služili v vojski kot konjeniki ali na bojnih vozeh, kmetje pa kot pešci. Na vsakih 200 pešcev je prišlo po 10 konjenikov in po en bojni voz. V prvih vrstah so se borili vojaki, ki so nosili bronaste ščite.

Asirska vojska je po kopnem hitro napredovala, kajti vladarji so dali zgraditi trdne kamnite ceste. Sploh ni bilo zapreke, ki bi je asirska vojska ne zmogla. Čez reke so si pomagali z napihnjenimi kožami in mehovi. Z njimi so za prehod težkih bojnih voz izdelali tudi »pontonske mostove«.

Notranjščina neke dvorane v Sargonovi palači v Korzabadu. Rekonstrukcija.

Tudi v naskakovanju mestnih in trdnjavnih zidov so bili Asirci mojstri. Njihova »artilerija« so bili leseni stolpi za metanje kamenja ali goreče smole ter orjaški ovni za prebijanje zidov. Sami so gradili močne utrdbe. Glede bojne in obrambne tehnike so se od Asircev mnogo naučili neposredno Perzijci, posredno pa Rimljani.

Militarizem asirskih vladarjev se je očitno kazal v mestu Ninive. Pogosto se je vozil po njegovih ulicah vladar v bojnem vozu, v katerega so bili vpreženi štirje premagani kralji, po ulicah pa so bile postavljene kletke z uglednimi ujetniki.

Novo babilonsko kraljestvo

Po Asurbanipalovi smrti (626 pr. n. š.) se je Babilonija s sosednjo Medijo ne le osvobodila asirske vrhovne oblasti, temveč je tudi udarila po Asiriji sami. Pri tem je asirski vojskovodja prestopil na babilonsko stran ter ustanovil novo dinastijo babilonskih vladarjev. Ninive so porušili do tal.

Nova babilonska država je ostala v glavnem kmetijska. Irigacijsko poljedelstvo se je tehnično in organizacijsko z zakonskimi odredbami še bolj izpopolnilo. V tej dobi je vse bolj naraščala zasebna lastnina velikih zemljišč in vode (prekopov) na škodo malih posestnikov in občanov, ki so se tako spremenili v veleposestniške dninarje in najemnike. S tem pa se je razkrajalo tudi patriarhalno suženjstvo. Sužnji poslej niso smeli imeti svoje lastnine, dopuščali so jim pa lastno gospodarstvo, celo trgovino, proti odškodnini. Število zasebnih sužnjev se je naglo večalo. Razvoj trgovine je nakopičil bogastvo v rokah posameznikov. To je privedlo do oblikovanja trgovskih hiš. Novo državo so podpirali svečeniki, veliki lastniki sužnjev in posestev ter trgovci. Največja nevarnost je Babiloniji pretela od Egipta, ki si je prizadeval, da si osvoji Fenicijo, Palestino in Sirijo. Egipčanski vpliv na Palestino je bil tolikšen, da so Judje prenehali plačevati Babiloniji davke. Zato je babilonska vojska opustošila in opleniła Judejo ter odpeljala mnogo Židov v suženjstvo (586 pr. n. š.). Nekaj let zatem je podlegel tudi odpadli feničanski Tir.

Zaradi napetih odnosov z Egiptom so Babilonci utrdili svojo prestolnico z okrog 20 km dolgim obzidjem v obliki pravokotnika, z nad 8 m širokimi stolpi, postavljenimi v razdalji 44 m drug od

drugega. Dalje je bil Babilon ograjen z globokim in širokim jar-
kom, napolnjenim z vodo.

Mogočni Babilon, ki je dosegel v 6. stol. pr. n. š. vsestranski
višek svojega razcveta, je 538 pr. n. š. prišel pod perzijsko oblast.

Feničani

Fenicija je bila dežela na ozkem obalnem pasu Sirije in
je kot taka bila že od najstarejših časov sem povezana s trgovskimi
središči Sredozemlja, s Ciprom, Kreto, otočjem Egejskega morja
in s Prednjo Azijo ter Egiptom. Zato se je tod že zelo zgodaj razvila
trgovina, in to večinoma posredovalna trgovina.

Ugodne zemljepisne razmere so omogočile, da se je tukaj pone-
kod zelo razvilo poljedelstvo (vinogradništvo in sadjereja), v stepah
pa pastirstvo in živinoreja, vendar pa sta ti dve gospodarski panogi
zaostajali za ribolovom, obrtjo in trgovino.

Vsak obmorski feničanski kraj je bil sprva ribiško naselje.
Iz njih so se razvila trgovska mesta, ki so jim vladali kralji. Med
njimi sta najbolj zasloveli Tir in Sidon. Politično so bili Feni-
čani odvisni od Egipta, Asirije, Babilonije in Perzije.

Najvišji vzpon je Fenicija dosegla v 10. in 9. stol. pr. n. š.
Takrat si je zagotovil premoč v njej Tir, drugače pa je trgovska
konkurenca med mesti preprečevala, da bi se mogla Fenicija izobli-
kovati v trajnejšo državno organizacijo.

Promet se je vršil po karavanskih poteh tovarno in s kol-
nicami, po morju pa z ladjami, ki so jih gnali največ k veslom
prikovani sužnji. Pluli so ob obali, ne po širokem, odprtem morju,
orientirali so se le po soncu in zvezdah; kompasa seveda še niso
poznali.

Feničani so izvažali ribe, olje, vino, živino, cedrov les, srebrno
in stekleno posodo, pisane tkanine in kozmetična ter zdravilna
sredstva. Posebnost feničanske obrtne proizvodnje je bil njihov
povsod čislani škrlat, ki so ga izdelovali z barvilom iz škrlat-
nega polžka.

Da bi se domača obrtna dejavnost povečala, je bilo treba
surovin, ki jih je doma primanjkovalo, tržišč in končno nove
delovne sile, sužnje. Tako so morali Feničani navezati stike z
daljnimi deželami. Na primernih mestih so zgradili pristanišča, kjer
so raztovarjali pripeljano blago in z njim trgovali z zaledjem.
Na takih krajih so nastale feničanske kolonije. Pri ustanov-

ljanju trgovskih naselbin so pazili, da so se, in to le maloštevilno, naseljevali kolikor moči na takem terenu, ki je bil prazen, neposeljen in je imel naravno dobro zavarovan hrbet.

Že v 16. stol. pr. n. š. so se kot trgovci kolonizirali v vsem Egeju z bližnjimi predeli Male Azije in matične Grčije. Trgovina v vzhodnem Sredozemlju je bila v rokah v glavnem sidonskih trgovcev, Tir pa se je trgovsko in naselitveno usmeril največ v zahodni Mediteran: čez Sicilijo, Malto, Gader v Španijo in Sardinijo in v nekatere dele Severne Afrike s **K a r t a g i n o** na čelu. Ustanovili so nekaj naselbin tudi ob zahodnoafriški obali. Za egiptskega faraona Neha so Afriko celo objadrali. Domnevajo pa, da so Feničani, ti najstarejši svetovni trgovci, ob pirenejski obali pluli tudi na sever do Anglije in Baltika. Vrhu tega so bile feničanske kolonije še na vzhodu, v Mezopotamiji, Egiptu itd.

Cvetoča feničanska mesta so občutila prvi večji udarec v 7. stol. pr. n. š. od Asircev. Čim bolj je propadala Fenicija, tem bolj se je dvigala Kartagina, ki se je naposled razvila v najpomembnejšo feničansko in obče trgovsko mesto v zahodnem Sredozemlju. Kartagina je tako postala samostojna država in je obsegala ves feničanski živelj na zahodu.

Iz praktičnih potreb, da bi se Feničani laže razumeli s pisano množico ljudstev, s katerimi so trgovali, so, poznavajoč egipčansko in mezopotamsko pismenstvo, izumili alfabet z 22 znaki. Ta najstarejša abeceda, ki je zelo posrečena predelava hieroglifov in klinopisja, je podlaga vseh kasnejših in sodobnih črkopisov.

Hkrati s trgovskimi posli so posredovali Feničani orientalno kulturo deželam ob Sredozemskem morju.

Feničansko gospodarsko moč je popolnoma uničil Aleksander Makedonski.

Stara Palestina

Palestina je dežela, ki sega v smeri jug—sever od južnih predgorij Libanona do severnih mej Arabske puščave, na zahodu do Sredozemskega morja, na vzhodu pa do sirijsko-mezopotamske stepe. Je to siromašna pokrajina, južna bolj od severne. V dolinah Palestine so se prebivalci pečali s poljedelstvom, vinogradništvom, sadjarstvom in na obrobju z živinorejo. Vrhu tega je vodila tu čez trgovina iz Egipta v Sirijo.

Prvotno, v 3. tisočletju pr. n. š., se je Palestina imenovala **K a n a a n** in njeni prebivalci Kanaanci; bili so glavni živelj naj-

starejšega palestinskega in sosednjega ozemlja (deli Fenicije in Sirije). Nomadski pastirski hebrejski, to je izraelski in judovski rodovi in plemena z južnega in vzhodnega stepnega in deloma že puščavskega ozemlja so prišla v Palestino sredi 2. tisočletja pr. n. š. Hebrejci so staroselnike v borbah pobili, ostale podjarmili.

Podobno kot pri Asircih so imeli tudi hebrejski poglavarji patriarhalnih rodov veliko oblast. Z zakonom je bilo določeno, da sme predstojnik rodu prodati otroke v suženjstvo. Še več: lahko je svojega sina ali vnuka ubil, svojo snaho pa za pregreho sežgal. Vsaka občina je imela svojega načelnika in svečenika (levita). Tudi Izraelci, ki so zasedli severne kraje, in Judje, ki so se udomačili na jugu, so imeli sužnje za premičnino kakor živino. N. pr. o Abrahamu pravi sveto pismo, da je imel veliko in malo živino, sužnje, osle in velblode.

V vojnah so si plemenski predstojniki lastili sodno oblast; odtod naziv zanje »sodniki« (n. pr. Samuel). Obe kraljestvi, izraelsko in judovsko, je združil David iz judovskega rodu (okrog 1000 pr. n. š.). Pregnal je Filistejce iz izraelske dežele in osvojeni Jeruzalem proglasil za politično in religiozno prestolnico svoje države.

Višek je doseglo palestinsko kraljestvo za Davidovega sina Salomona. Posebno tranzitna trgovina mu je donášala lepe dohodke. V prestolnico so se stekale dragocenosti, tu so se gradile sijajne palače, med njimi tempelj, posvečen edinemu bogu Jahvi.

Po smrti »modrega« Salomona, ki je imel tudi mnogo žena — mnogoženstvo je bilo pri hebrejskih rodovih nasploh v navadi — je njegova država razpadla na prejšnji dve, sedaj spet zasebno živeči enoti. Medsebojne borbe, boji s sosedi, razslojevanje hebrejske družbe in suženjstvo — vse to je zelo ugonabljal palestinske kmete. Te spremembe, pomešane s socialnimi trenji, se kažejo tudi v literarnih spomenikih, zlasti v nekaterih knjigah prerokov (Mihej, Izaija).

V palestinske krize so posegli tujci. 722 pr. n. š. so Asirci zasedli Izrael in odpeljali 27.000 ujetnikov v suženjstvo, 586 pr. n. š. pa so Babilonci porušili Jeruzalem in prebivalstvo prav tako odgnali v sužnost. Suženjstvo je Hebrejce pokulturilo. V tujini so po spominu začeli pisati svojo zgodovino. Verujoč v enega samega boga, boga nad bogovi, so bili Judje prepričani, da so »izvoljeno

ljudstvo«. Od tod je izviral vera v vodjo, odrešenika, Mesijo, ki mora priti.

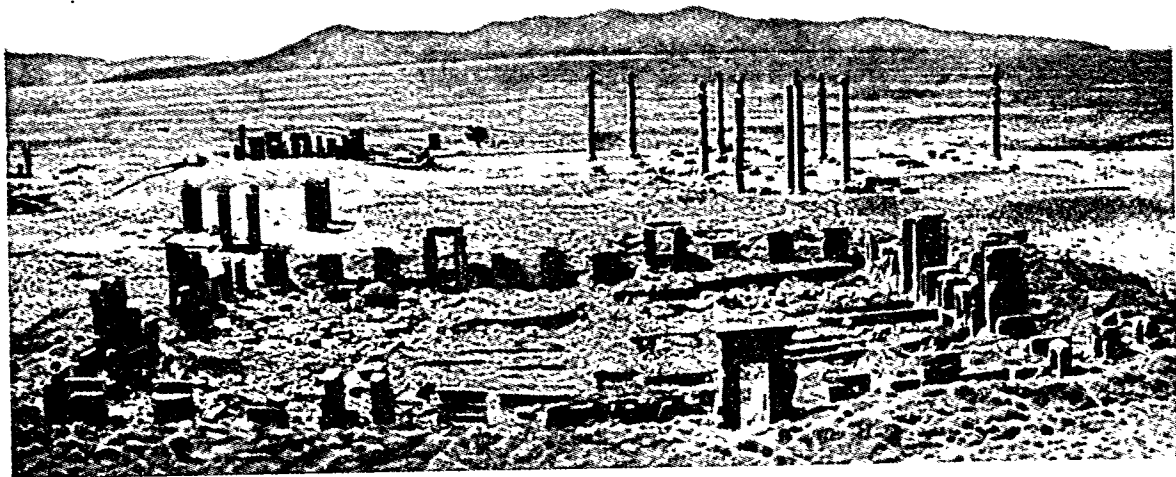
Že zelo zgodaj se je pri Hebrejcih pojavila literatura. Glavni pisani spomenik njihove kulture in obenem važen vir za zgodovino Palestine je biblija. To za stare Hebrejce in naposled kristjane »sveto pismo« je zbornik zgodovinskih knjig, ki opisujejo zgodovino izraelskega in judovskega kraljestva na podlagi starih letopisov in legend. V sestavu biblije so tudi stari miti, nastali na tleh babilonske in feničanske mitologije, kakor »ustvarjenje sveta«, »vesoljni potop« itd., dalje vzorci svetnih in religioznih pesmi (psalmi), pridige, zakonodajno pravo, pa tudi govori tako imenovanih prerokov. Najstarejši del biblije je iz 9. stol. pr. n. š. V nadaljnjih stoletjih se je sveto pismo seveda dopolnjevalo, pa tudi spreminjalo.

Perzija

Stari Perzijci so prebivali na Iranski planoti, ki je skoraj od vseh strani obdana z gorskimi hrbti. Zato so v to naravno »trdnjavo« počasneje pronicali vplivi kulturnih sosedov, izvzemši jugozahodni del Elam, ki je zavoľo bližine južne Mezopotamije že zelo zgodaj sprejemal kulturo orientalskega sveta.

Iransko višavje ima značilno celinsko podnebje. Poleti tod domalega ni padavin, a tudi pozimi niso obilne. Več vlage je le v gorskih predelih in tistih, ki meje na Kaspijsko morje in Perzijski zaliv. Reke so malo vodnate in včasih brez odtoka izginejo v pesek. Opisane vremenske in terenske okolnosti so že v zelo starih časih zahtevale umetno namakanje, in sicer tako, da so izrabljali vodo iz goratih predelov. Poleg bornega poljedelstva in obsežne živinoreje se je v deželi bohotno razvila obrt, in to zaradi rudnih bogastev železa, bakra, svinca, srebra in zlata. Iran je prihajal do veljave kot prehodno ozemlje za trgovino.

V južnem in zahodnem delu visoke planote so živeli Perzijci, ki so prišli do državne organizacije z močnimi elementi plemenske zveze nekoliko kasneje od svojih zahodnih sosedov Medijcev, na katere je pritiskal asirski militarizem. Z reorganizirano vojsko je medijska država s prestolnico v Ekbatani skupno z Babilonom uničila asirsko veldržavo (konec 7. stol. pr. n. š.) in si prisvojila nekaj njenih delov; na zahodu se ji je priključila bogata Lidija. Toda sredi 6. stol. pr. n. š. je medijska država podlegla Perzijcem.

Razvaline Perzepolisa.

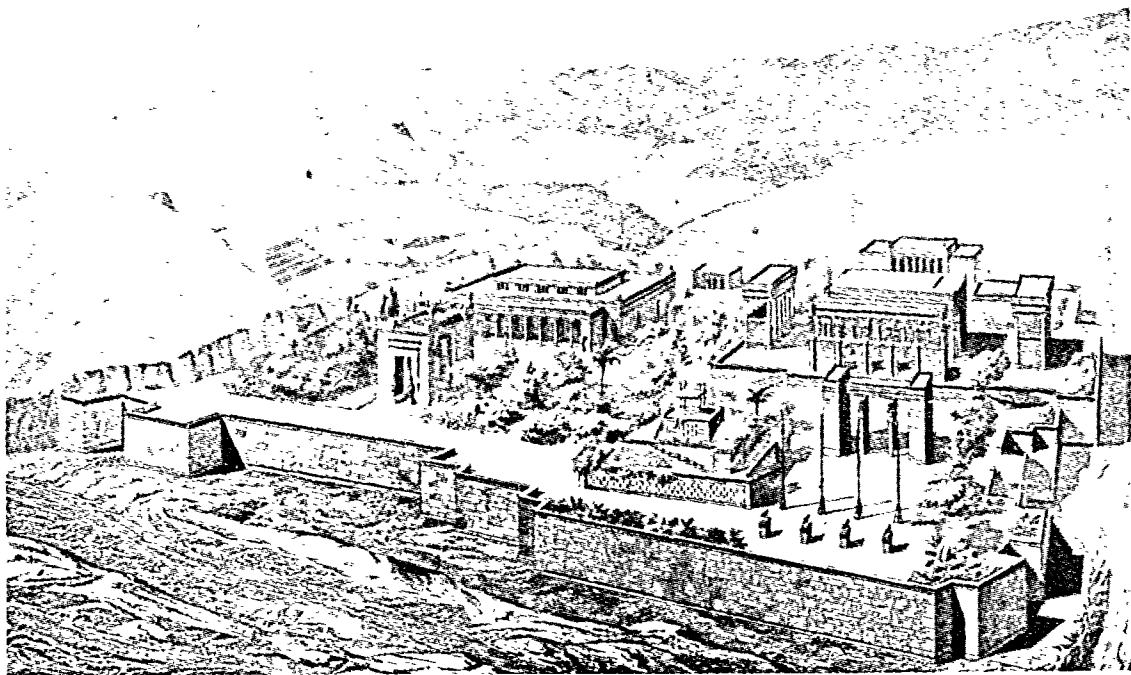
V tem času je torej stopila v ospredje Perzija. Osnovatelj perzijske države je bil Kir II., ki se je po zlomu Medije polastil velikih zakladov Ekbatane. Po ljudskem izročilu je Kir lepo ravnal s premaganim medijskim kraljem Astiagom. Vsekakor so bili Medijci privilegirani v njegovi državi. Nato je perzijski vladar zasedel Armenijo, Kapadocijo in Lidijo (546 pr. n. š.), kjer je vladal bajno bogati Krez; tudi njemu je zmagovalec velikodušno podaril življenje. Kmalu zatem je postala perzijska tudi Babilonija. Viri pripovedujejo, da je bil Kir zaščitnik Babilonije, babilonske kulture in vere. Babilon je postal sedaj središče perzijske države.

Na zahodu Azije je bil Kir še bolj popustljiv: skušal si je pridobiti zaveznike zoper sovražni Egipt. Obnovil je Jeruzalem, Židje so se lahko vrnili iz babilonske sužnosti, bil je naklonjen feničanskim mestom, ki so zopet zaživela, računajoč pri tem na podporo feničanskega brodogojstva. Kirov naslednik Kambiz je tako podjarmil Egipt. Dasi je bil bolj krut od svojega očeta, vendar ni nastopil zoper egiptsko svečeništvo, nasprotno, opiral se je nanj. Kambizovi načrti so segali še dlje proti zahodu, toda uresničiti se niso mogli, ker so se mu podjarmljene dežele upirale in odpadle od njega.

Veliko perzijsko državo je zopet vzpostavil Darej (521—486 pr. n. š.). Opiral se je na lastnike sužnjev, veleposestnike, trgovce in svečenike. Največji veleposestnik in lastnik sužnjev v državi je bil sam Darej. Ta »kralj kraljev« je imel prekrasne nasade, ki so jih Grki imenovali paradisos; odtod beseda »paradiž«, kar je v krščanski dobi pomenilo raj.

Da bi se tolikanj pisana veldržava obdržala, so bile potrebne reforme. Darej je razdelil državo na 24 oblasti, satrapij. Vsaka od njih je morala prispevati davke in vojsko, za kar so bili odgovorni načelniki oblasti, satrapi, ki so morali skrbeti tudi za gospodarstvo in red v svojem področju. Nekateri satrapi niso bili Perzijci. Na splošno so si satrapi prizadevali, da bi bili čimbolj samostojni v zaupanih jim pokrajinah, tembolj, ker so nekatere oblasti (Babilonija, Egipt, Judeja) obdržale svoje pravo.

Darej je gradil ceste, med njimi »kraljevsko cesto« (od Sard do Suze), ki naj bi zvezale gospodarska središča, dal je kovati zlat denar, uredil pošto in reorganiziral vojsko. Vsi ti ukrepi naj bi državo čimbolj centralizirali. Toda kljub vsemu temu je ostala Darejeva Perzija še v marsičem zvezna plemenska ureditev. Zlasti

Perzijska gradbena umetnost v Perzepolisu. Rekonstrukcija.

se je moral vladar ozirati na plemensko aristokracijo, brez posvetovanja z njo se ni mogel lotiti nobenih, predvsem ne vojaških podjetij. Vendar je sčasoma država postajala despotovina, enako kot so bile to že poprej orientalne monarhije. Enotno sodstvo in kontrola (»oči in ušesa!«) nad satrapi, težečimi za separatizmom, so skupaj z zgoraj navedenimi novostmi dajali Darejevi državi še bolj samodržaven značaj.

Gospodujoče ljudstvo so bili Perzijci, ki so bili oproščeni plačevanja davkov, tako da je vse davčno breme slonelo na podjarmljenih ljudstvih. Toda vojaška obveznost in darovi so uničevali tudi perzijske kmete-vojake. Takšna je bila država »gospodarja vseh ljudi od vzhoda do zahoda sonca«.

Nadaljnji poseg perzijske države proti zahodu pa so odbili najprej Grki, nato Makedonci, združeni z Grki.

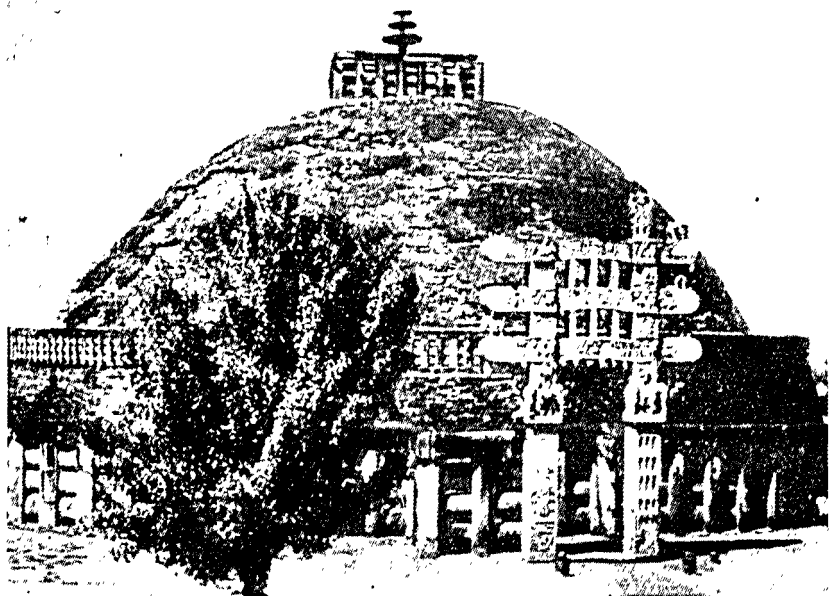
V kulturnem oziru so Perzijci izkoriščali pridobitve starih orientalnih dežel in tudi sami vplivali na razne mlajše staroveške kulture. V verstvu so se povzpeli do izrazitega dualizma, večnih borb med dobrim in zlim. Vladar vseh dobrih božanstev je bil Ormuzd, vodja zlobnih pa Ariman.

Stara Indija

Tudi porečji Inda in Gangesa sta bili že zelo zgodaj prizorišči zgodovinskega dogajanja. Podobne vremenske in terenske razmere kot v Egiptu ali Mezopotamiji so zahtevale tudi tukaj irigacijsko dejavnost. Arheologi sodijo, da so bila v severovzhodnem delu Indije bogata mesta že v 4. in 3. tisočletju pr. n. š.; kaj zanesljivega pa se za sedaj ne da ugotoviti, ker še niso mogli razbrati ustreznih napisov. Najstarejši prebivalci Indije so bili Dravidi.

V drugi polovici 2. tisočletja so vdrli v Indijo s severozahoda Ariji in pokorili staroselnike, kolikor se niso le-ti pred njimi umaknili na jug, kjer žive še dandanes, zlasti na Dekanski planoti. Prišleki, ki so se imeli za »plemenite«, so sprejeli višjo dravidsko kulturo.

Zelo dolgo, prav noter v 19. stol., je živela Indija patriarhalno. Patriarhalne družine so namreč proizvajale vse same: ročno obrt, tkalstvo in predenje ter ročno obdelovanje zemlje. Vsaka patriarhalna družina je bila občina zase. Razmerje med moškimi in ženskami v njej je bilo tako, da je morala žena spoštovati svojega moža

Budistična stupa.

kakor boga. V nekem verskem zakonu je bilo celo zapisano, da morajo ženo po moževi smrti ž njim vred sežgati na grmadi, ker se po sežigu spet združi s svojim bogom, to je s svojim možem.

Iz rodovne družbe so se izločili aristokrati, ki so kot vodje, radže, z duhovniki gospodovali ljudstvu. Da bi se sužnjeposestniški red okrepil, so razni indijski zborniki prava urejali odnose med svečeniki, aristokrati in vojaki z ene ter ostalimi preprostimi svobodniki z druge strani; hkrati tudi razmerje med zavojevalci in pokorjenci. Tako so nastale medsebojno strogo ločene indijske kaste.

Bile so štiri osnovne kaste, in sicer: 1. bramani (svečeniki), 2. kšatri (vojaki), 3. vajša (poljedelci, obrtniki, trgovci) in 4. šudri (svobodni nemaniči), ki so bili skoraj izenačeni s sužnji; slednje so imenovali parias.

Takšno delitev ljudi na kaste so imeli za božje delo. Bramani so bili ljudje svetosti in resnice, kšatri so z orožjem v roki branili

obstoječi družbeni red, vajša so morali delati zase in za prva dva razreda, šudri s sužnji vred pa za vse, zlasti za bogataše.

K veliki konzervativnosti Indije je torej mnogo pripomogla njena socialno-politična ureditev, katere glavni činitelj so bili svečeniki. Geografski faktor, izoliranost od ostalega sveta (morje in Himalaja!), je preprečeval, da bi mogli kaj prida prodirati v Indijo vplivi od zunaj. Tako stanje se je spremenilo šele z osvajalno politiko perzijskih vladarjev in za njimi Aleksandra Makedonskega.

Zoper razdelitev ljudstva na kaste je nastopil v Indiji okrog 500 pr. n. š. sin nekega radže, ki je zbežal od doma in potoval okoli. Razmišljal je o svetu in življenju in slednjič menil, da je našel na vse to zdravilen odgovor. Razglasil se je za B u d h o («razsvetljenca»). Po njem je največje zlo na svetu v egoizmu človeštva. Treba se je odreči vsakršni želji, vsakršnemu jazu, tedaj se dokoplješ do višje vednosti, modrosti, do n i r v a n e, ko preneha sleherna dejavnost. Tako dosežeš s poglobljanjem vase blaženost.

Budhov nauk ni bil borben, vendar je propovedoval enakost vseh ljudi in tako pridobival izkoriščane množice. Budhizem se je kot nova ideologija razširil po vsej Indiji in trčil na kastno ureditev, predvsem na bramane.

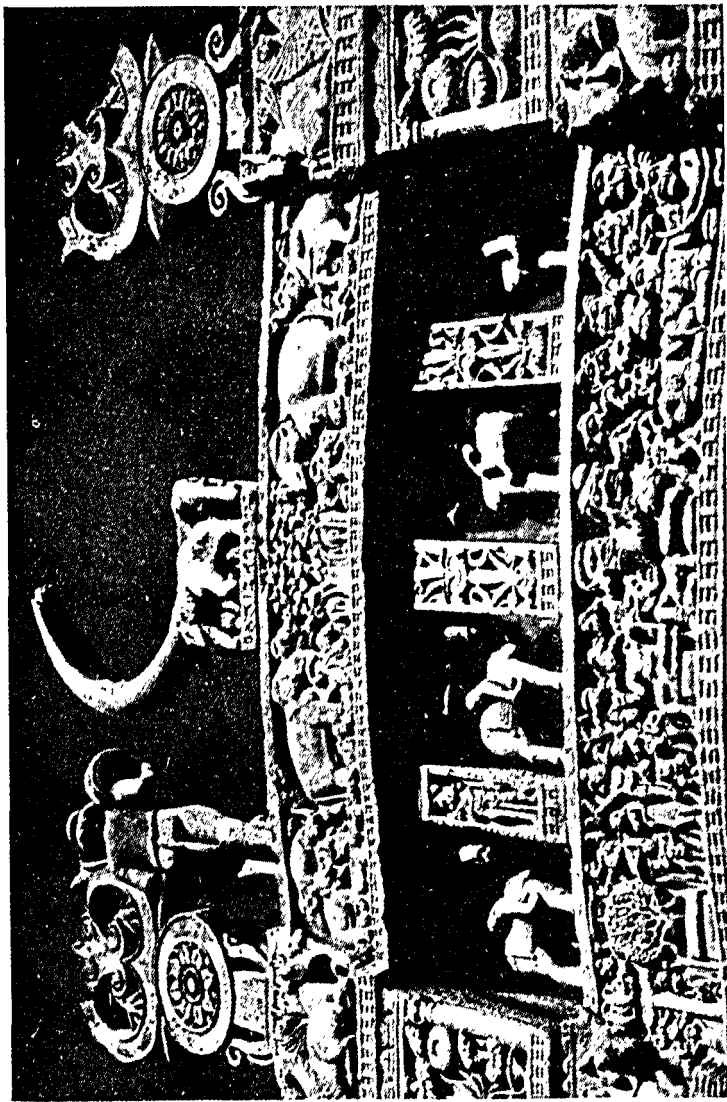
Maharadža («velik kralj») A š o k a, ki je v 3. stol. pr. n. š. združil skoroda vso Indijo, je proglasil budhizem za državno vero. Gradili so svetišča in samostane z velikimi kipi Budhe. Budhov nauk je dal Ašoka zapisati na palmovne liste. Toda bramani, čuvarji kastne ureditve, so pozneje budhizem skoraj izrinili iz države.

Staroindijska kultura je bila visoko razvita. Indijci so imeli svoj črkopis in slovnico, pisali so v jeziku, ki se imenuje s a n s k r t. V tem jeziku so napisane »V e d e«, svete knjige, mešanica verskih himen, legend, obrazcev za zaklinjanje in daritve, pa tudi podatkov iz gospodarske in družbene zgodovine. Izključno ekonomsko socialno ureditev Indije pa slika sloveči zakonik M a n u. Indijski literarni spomeniki vsebujejo pa tudi pesnitve, posvečene herojem, kakor n. pr. M a h a b h a r a t a in R a m a j a n a.

Razcvetale so se v deželi tudi znanosti: matematika («arabske» številke so indijske!), astronomija (ugotovitev luninih faz, mrkov, koledar, vodomer) in medicina (med drugim zdravljenje notranjih bolezni).

Pomembna je tudi indijska umetnost: velikanska svetišča, ki so jih gradili prosto ali vsekali v skale, obokane grobnice, stupe, orjaški, fantastični kipi itd.

Takšen je prispevek stare Indije v zakladnico svetovne kulture.

Indijska skulptura. — Prizori iz Budhovega življenja.

Stara Kitajska

Tudi na Daljnem Vzhodu, najprej ob Huanghoju (Rumeni reki) in kasneje ob Jangcekiangu (Modri reki) je iskati eno izmed zibeli najstarejše, več tisoč let pr. n. š. obstoječe civilizacije.

Ondotni prebivalci so se morali prav tako kot v plodnih dolinah ostalega Orienta pečati z namakanjem in krotiti besno vodno silo. Razen s poljedelstvom in lepo razvitim vrtnarstvom so se ukvarjali tudi z raznimi obrtmi, kot s svilarstvom in keramiko. Kasneje so zasloveli po proizvodnji porcelana.

Orientalno suženjstvo je bilo znano tudi na Kitajskem. Državna oblast je bila despotična, v njeni roki se je združevala vsa zemlja. V nekem literarnem spomeniku je izrecno zapisano: »Pod širokim nebom ni zemlje, ki ne bi bila kraljeva«. Izkoriščanci so se večkrat uprli, a oblasti niso mogli delj časa obdržati v svojih rokah.

Iz prvotnih hieroglifov so tudi Kitajci izdelali svojo pisavo, ki šteje dandanes že nad 50.000 znakov. Okrog leta 100 n. š. so izumili papir.

Zelo pomemben v kulturnem življenju Kitajske je konfucionizem, versko filozofski nauk, ki je nastal sredi 1. tisočletja pr. n. š. in je bil v glavnem oprt na izročilo zato, da bi ohranil suženjski družbeni red. Po tem nauku naj modreci pomirjevalno vplivajo, da ne bi prišlo do konfliktov med bogatimi in služabniki, med starši in otroki, med starino in mladino. Kasneje se je razširil iz Indije na Kitajsko tudi budhizem.

Med veličastnimi gradbenimi spomeniki stare Kitajske je »veliki kitajski zid«, ki so ga gradili okoli 2000 let in je bil dograjen šele v srednjem veku. Dolg je 2500 km in se vleče po ravninah in gorah. Višina zidu dosega 10 m, spodnja debelina pa 6 m. V določenih razdaljah se dvigajo mogočni četverooglati stolpi. Zid naj bi bil Kitajsko varoval pred napadi nomadskih ljudstev s severa. Kakor je bil zid v neki dobi dobro varovalno sredstvo za kulturno visoko razvito Kitajsko, je pozneje povzročal, da se Kitajska, tako ločena od ostalega kulturnega sveta, ni več dalje razvijala.

Kitajska znanost ni zaostajala za drugimi. Lepo so se razvijale matematika, astronomija in medicina. Poznali so že lastnosti magnetna in magnetne igle, vendar tega znanja niso izkoriščali v plovbi, kajti pluli so le ob obrežjih in od otoka na otok.

Čez Indijo in Arabijo so dospele pridobitve kitajske kulture tudi v Evropo.

Stara Grčija

Predhomerska in homerska Grčija (do 9. stol. pr. n. š.)

Dežela in prebivalstvo

Ko se selimo iz Azije v Evropo, v staro Grčijo, na južni del Balkanskega polotoka, smo si v svesti, da Egejsko morje nikakor občutno ne razdvaja vzhoda južnega dela Balkanskega polotoka od zahoda Male Azije. Po svoji zemljepisni zgradbi sta si oba obrobna predela Egejskega morja sorodna, zelo členovita, s številnimi zalivi, z množino otokov, med katerimi so Kikladi in Sporadi naravni otočni most med Evropo in Azijo. Prav tako sta morski ožini Dardanele, nekdanji Helespont, in Bospor, ki vežeta Črno morje čez Mramorno morje z Egejem, le slabi ločnici obeh kontinentov.

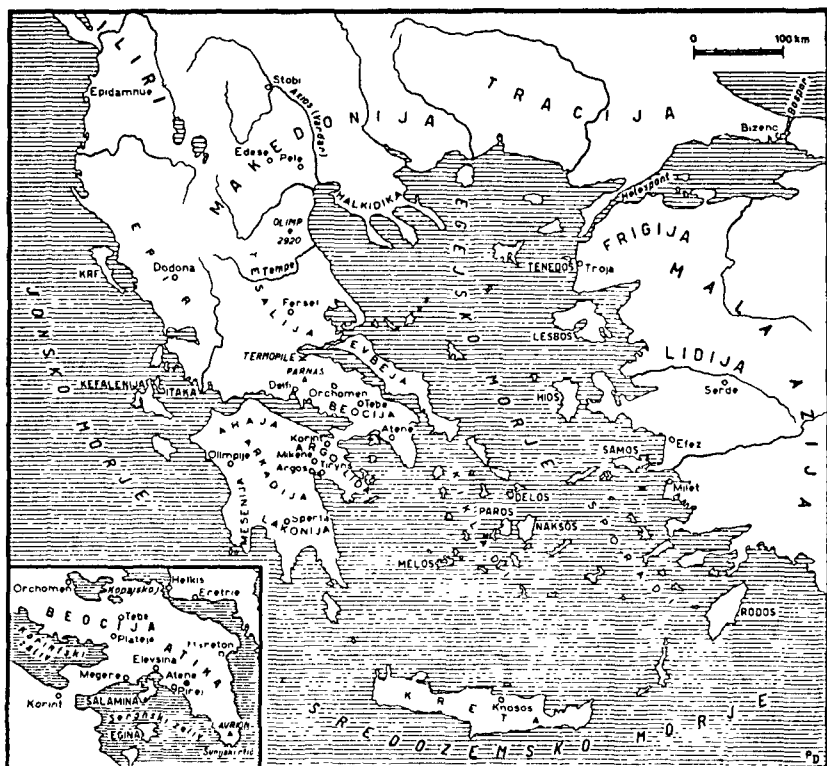
Zahodni in deloma južni obali Grčije pa zelo manjkajo naravni pogoji za pomorstvo. Zaradi tega grški zahod ni nikdar v zgodovini Grčije igral pomembne vloge; torišče grške zgodovine je bilo bolj na vzhodni, k Egejskemu morju nagibajoči se strani.

Precejšnje pa so klimatske in s tem vegetacijske razlike med severom in jugom Egeja tako na evropski kakor na azijski strani: od srednjeevropskega rastja, borov, hrastov, bukev — do cipres, oleandrov in palm.

Grčija je v glavnem gorata dežela. Proti severu je zavarovana z gorskimi verigami. Semkaj se grški živelj skoroda ni naselil, pač pa so Grki na te predele kulturno vplivali, namreč na Ilire, Makedonce (posebno nanje!) in Tračane.

Relief stare Grčije se razlikuje od goratih pokrajin, kjer so živela zgoraj omenjena ljudstva. Tu so pretežno nižja, krajša gorstva s kotlinami, dolinami, vodami in morskimi zajedami. Glede tega je vzhodna stran Grčije na boljšem od zahodne strani.

Od številnih grških pokrajin omenjamo le najvažnejše: v severni Grčiji živinorejski Epir — živinoreja je sploh prevladujoča v goratih predelih — in nižinska Tesalija, ki jo Pind loči od Epira, stara žitnica Grčije in sloveča še po konjereji, trti in oljki. Tu je tudi najvišja gora na Grškem, Olimp (okrog 3000 m), sedež grških bogov. Ozek prehod med morsko obalo in goratim svetom na poti iz severne v srednjo Grčijo predstavljajo Termopile. Najpomembnejši srednji grški deželici sta bili v morje potisnjena

Stara Grčija.

polotočna Atika z Atenami in njena bolj celinska soseda Beocija s Tebami. Ozka korintska ožina, tako imenovana po kraju Korint, pa spaja srednjo Grčijo z njenim južnim delom, Peloponezom, kjer je bilo več pokrajin: Ahaja, Arkadija, Mesenija, Argolida itd. in v zgodovini Grčije poleg Atike najbolj odločujoča Lakonija z glavnim mestom Sparto. Medtem ko se je zavaljo ugodne namorske členovitosti Atika razvila iz agrarne v obrtno-trgovsko-pomorsko državo, je Peloponez, izvzemši Korint, ostal ves čas kmetijski, in to skoraj izključno živinorejski (ovce, koze, svinje).

Poleg kopnega, evropskega dela, so že v starejši dobi pripadali Grkom še številni večji in manjši otoki po Egejskem in Jonskem morju, med njimi nasproti Atiki ležeči veliki otok Evbeja, dalje Samos in Rodos, v južnem območju pa Kreta, od manjših otokov »sveti« Delos, »marmornati« Paros, vsi v Egejskem morju, ter Korkira (Krf) in Itaka (Odisej!) v Jonskem morju.

Kretsko-mikenska kultura

Že pred prihodom Grkov na staroveška in današnja tla Grčije je bilo obrobje Egejskega morja torišče zelo stare kulture. Podoba je, da so bili najstarejši prebivalci stare Grčije, otokov Egejskega morja in Male Azije, kolikor se dá zaslediti, plemena, ljudstva z imenom Karijci.

Ta najstarejša, egejska, predgrška kultura je bila nepoznana do druge polovice 19. stol. Arheologi so jo odkrili šele, ko so začeli proučevati življenje prvotno priseljenih Grkov Ahajcev (pred 2000 pr. n. š.) na grška tla in njihovo najstarejšo kolonizacijo v Egeju. To prástaro obdobje grške zgodovine so dotlej poznali le po dveh epih, »Iliadi« in »Odiseji«. Iliada opisuje grško-trojansko vojno, Odiseja pa konec te vojne in blodnje enega glavnih junakov, ki so zapustili gorečo Trojo, Odiseja, doma iz Itake. Danes vemo predvsem za Iliado, da snovno sega v dobo okrog 1000 pr. n. š., točneje v čas od konca 12. stol. do 9. stol. pr. n. š. Na podlagi arheoloških raziskovanj je dokazano, da se je mnogo od tega, kar popisujeta omenjeni junaški pesnitvi, resnično zgodilo.

Kako sta nastala epa in kdo je njun avtor? O vsem tem imamo veliko celo nasprotujočih si mnenj. Verjetno se približujemo resnici, če domnevamo, da ju je pretežno v obliki, ki se nam je ohranila, ustvaril en sam avtor, »slepi« Homer, resnična oseba iz 9. stol. pr. n. š., doma iz Smirne. Homer, »eden največjih pesniških genijev v zgodovini človeštva«, je črpal snov za svoji pesnitvi iz prastare poezije, deloma v obliki nevezanih ljudskih legend, umetniške junaške pesmi ali že tudi daljše epske pripovedi. Predhodnica epoma je bila potemtakem skoraj le junaška pesem, ki jo je prvotno spremljalo godalo, nato pa je prešla v pripoved in je tako polagoma dobila značaj velikih epov. Prvotni zapisi epov segajo bržčas že v 9. stol. pr. n. š., dokončni pa v 7. ali 6. stol. pr. n. š., ko so Grki pričeli pisati na splošno.

Že od mladosti se zanimajoč za Homerjevo epa, se je 1870 napotil nemški učenjak Heinrich Schliemann v Malo Azijo. Ko je kopal na griču Hisarliku, je našel Priamovo Trojo iz

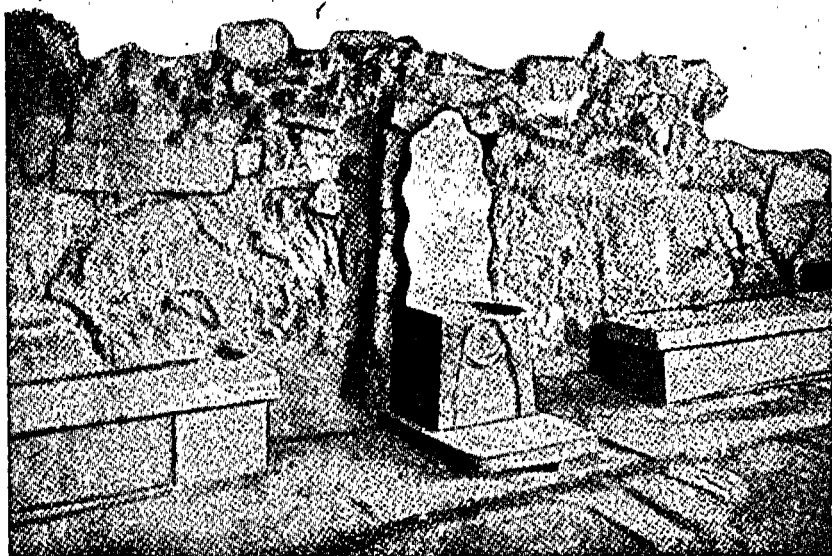
Apoteoza (oboževanje) Homerja.

Atrejeva zakladnica v Mikenah.

Iliade. Uračunal pa se je, ker je mislil, da bo naletel na ostanke nekdanje Troje šele v najspodnejših slojih zemlje. Ti sloji pa so iz kamene dobe, to je iz 3. tisočletja pr. n. š. Šele Dörpfeld je kasneje našel prave plasti Homerjeve Troje, ki so jo Grki zavzeli konec 12. stol. Poleg gradbenih spomenikov, ki so se tu našli, je omembe vreden predvsem zlati nakit (Priamov zaklad).

Po večletnem uspešnem izkopavanju v Mali Aziji se je Schliemann napotil v Grčijo, kjer je vneto odkopaval v Mikenah in Tirynsu v Argolidi in Orhomen u v Beociji. Posebno obilni so bili izsledki v Mikenah, kjer je prebival grški voditelj Agamemnon. Tu je odkril Schliemann preostanke akropole, mestne trdnjave z izredno debelimi in visokimi zidovi, sestavljenimi iz ogromnih skal (»kiklopski zidovi«). Dalje so našli veliko število grobov, med njimi tako zvano Atrejevo zakladnico (Atrej je bil Agamemnonov oče). Vhod sta stražila dva iz kamna izklesana leva. Povsod so naleteli na dragocene predmete, orodje, orožje, posode in nakit iz srebra in zlata ter na zlate maske,

Prestolna dvorana s kamnitim naslanjačem in klopni v palači v Knosu na Kreti.

ki so jih dajali mrličem. Izkopanine na Peloponezu pričajo — posebno na temelju najnovejših raziskavanj — da je bila tako zvana mikenska kultura, ki je dosegala svoj višek od 14. do 12. stol. pr. n. š., dokaj samonikla.

Schliemannovi izsledki v Grčiji so vzbudili zanimanje za tako raziskavanje na otoku Kreti. Najresneje se je lotil te naloge ob začetku 20. stol. angleški učenjak Evans. Raziskoval je posebno Knosos (sedaj пристanišče Kandija). Evansova domneva je bila potrjena. Kreta je bila še starejše središče kulture od Miken. Po svoji zemljepisni legi v Sredozemskem morju je Kreta posredovala stike Orienta z ostalim Egejem, Italijo, Sicilijo in Španijo. Evans je odkril obsežen dvor bajeslovnega kralja Minosa iz srede 2. tisočletja pr. n. š. s številnimi prostori, dvoranami, hodniki — pravcati labirint; tako se tudi imenuje. Še več drugih manjših dvorcev so odkrili na Kreti. Bogatini so tod že uporabljali naprave, ki kažejo na visoko stopnjo civilizacije: vodovode, kopalnice in

centralno kurjavo. Krasna keramika, slonokoščeni, zlati in bronasti predmeti pričajo o bogastvu, ki jim ga je prinašalo obsežno trgovanje. Na zidovih in drugih izdelkih kažejo slikarije zabavne prizore, plese, bojne pohode, lov itd.

Žal še ni čisto razvozlana niti kretska niti mikenska pisava. Zato še ne moremo izreči dokončne sodbe o tej, k r e t s k o - m i k e n s k i k u l t u r i , ki je cvetela v 3. in 2. tisočletju pr. n. š. Za sedaj lahko slutimo le to: Silni, orjaški gradovi, trdnjave, bogata grobišča so brez dvoma zanesljive priče o razredni družbi suženjskega veka zgodovine. To suženjstvo je bilo bržčas tako kot v Orientu.

Naselitev Grkov na Balkanskem polotoku in njihova starejša kolonizacija v Egeju

Prihod prvih valov grških rodov in plemen na jug Balkanskega polotoka je računati še v 3. tisočletju pr. n. š. Trčili so na kulturnejše Karijce in jih podjarmili. Takrat Grki še niso nastopali s skupnim imenom, marveč s svojimi rodovnimi in plemenskimi imeni. Najdalje na jug, na Peloponez, so se naselila plemena Ahajcev (mikenska kultura!), ki jih najdemo tudi v Tesaliji in Beociji. Epir je postal d o r s k i , Atika pa j o n s k a . Ker so se okrog 1300 pr. n. š. na zahodni del Balkanskega polotoka naselili Iliri, so le-ti pritiskali na sosedna grška plemena. To preseljevanje Grkov je sprožil dorski vpad na jug. Končno so se grška plemena, navadno že zveze plemen, razporedila tako, da so bili v severovzhodni Grčiji vodilni A h a j c i — E o l c i , v srednjevzhodni Grčiji J o n c i in na Peloponezu D o r c i . Že zelo zgodaj so se Grki naseljevali na bližnje in daljne otoke Egejskega morja in na maloazijsko obalo. (Prim. trojansko vojno!)

Te kolonizacije, v glavnem z zahoda proti vzhodu, so se udeleževali vsi Grki, Eolci, Jonci in Dorci, in sicer tako, da so se naselili na Egeju in na obali Male Azije nekako v isti zemljepisni širini z matičnim ozemljem: Eolci severni pas z maloazijsko Trojo; Jonci večino Kikladov, Chios, Samos in srednji zahodni maloazijski predel z M i l e t o m ; Dorci pa južne otoke: Rodos, Kreto in kos južnozahodne maloazijske obale. Najobsežnejše so se kolonizirali Jonci; zavoljo kasnejših jonskih naselitev zlasti ob Črnem morju so se vsi maloazijski Grki začeli imenovati Jonci in dežela J o n i j a . Tako so v 500 letih (1300—800 pr. n. š.) grška plemena naselila poglavitne dele zgodovinske Grčije. Maloazijski Grki so

prišli v stik s civiliziranimi orientalnimi državami, zato so približno pol tisočletja (1000—500 pr. n. š.) Jonci kulturno prekašali svoje rojake v evropski Grčiji.

Skupno ime Heleni za vse Grke se pojavi šele v 7. stol., ko so po feničanskem vzorcu Grki začeli bolj pisati. Po tem nazivu se je njihova dežela imenovala Helada. Ime »Grki« pa je nastalo iz latinske besede v množinski obliki »Graeci«, kakor so Rimljani imenovali Helene.

Grška družba od rodovne ureditve do nastanka držav (polis)

Globok vpogled v življenje zelo stare dobe v grški zgodovini nam nudita epa Iliada in Odiseja. Obe pesnitvi sta verni zrcali, kako se je grška družba razvijala od rodov in plemen do sužnje-posestniških polisov.

Tudi Grki so najprej živeli v rodovih, ki so jim načelovali starešine, geronti imenovani. Le-te so člani rodov svobodno volili in jih lahko tudi odstavili. Geronti so upravljali skupno rodovno premoženje, sodili v primeru razprtij med rodovinci, poveljevali v bojih in bili obenem še svečeniki, bodisi da je pri tem šlo za čaščenje prednikov (doma) ali skupnih božanstev (zunaj). Drug drugemu so morali biti rodovinci v pomoč ter skupno maščevati škodo ali krivico, ki bi jo bil povzročil tujec.

Več rodov skupaj je predstavljalo fratrijo (bratstvo) in je tudi imelo svojega poglavarja fratriarha. Krvne vezi v bratstvu niso bile tako čvrste kakor v posameznem rodu. Tudi bratstva so imela skupna svetišča in skupne verske svečanosti. Krvna osveta je bila zadeva vsega bratstva. Fratrija je predstavljala vojaško enoto.

Več sorodnih fratrij se je združilo v filo (pleme); njen predstojnik se je imenoval bazilevs. Za Atiko vemo, da je imela 4 file, vsaka fila po 3 fratrije in vsaka fratrija po 30 rodov. Združevanje atiških fratrij v file in združitvev fil medsebojno v plemensko zvezo, vse to je narekovala predvsem zunanja nevarnost.

Toda demokratska rodovna družbena ureditev je pri Grkih vedno bolj propadala. Rodovi so že razpadali na posamezne večje družine, ki so tvorile vaško občino. Sprva je bila zemlja še skupna last vseh v občini prebivajočih družin. Dobivale so jo vsako leto samo v obdelovanje in uživanje. A tudi že tu sčasoma niso več

upoštevali načela enakosti. Nekateri, predvsem starešine rodov, načelniki bratstev in plemenski poglavarji, so si dodeljevali več zemlje in boljšo zemljo, konec koncev so si jo pa kratko malo za zmerom prisvojili. Drugi soplemenjaki, ki so dobili manjše kose zemlje, pogostokrat niso imeli zadosti svojega orodja in živine za obdelovanje. Zato so si za poljedelstvo nujno potrebne stvari izposodili pri bogatih. Zaradi posojila so večkrat izgubili svoje deleže zemlje. Prilastili so si jih bogatini. Na vasi pa so živeli tudi taki, ki niso imeli nič zemlje. Imenovali so se t e t i. Vdinjali so se nastajajoči rodovni aristokraciji. Večinoma so bili to kmečki dni-narji, ki so svojim gospodarjem plačevali v naravi.

Zlasti bazilevsi so hodili s svojimi spremljevalci na vojne pohode, s katerih so se navadno vrnili s plenom in ujetniki, sužnji. Z dotokom sužnjev se je položaj svobodnih kmečkih delavcev brez lastne zemlje bržčas poslabšal, zlasti še, ker je bilo suženjstvo v prvi dobi znosno (patriarhalno). Predvsem plemenski poglavarji so tako vse bolj bogateli: imeli so največ zemlje in drugega bogastva, razkošne dvore in sužnje. Iliada in Odiseja nam na več mestih popisujeta bogastvo in razkošje aristokratov. Sam Odisej je imel med drugim v domačem gospodarstvu 50 suženj in pri ročnem mlinu 12 suženj. Toda sužnji niso postali samo vojni ujetniki, temveč tudi domačini, ki niso mogli svojim upnikom aristokratom povrniti dolga. Tako niso postale sužnji samo posamezne osebe iz družin, ampak večkrat kar vse družine. Grški d e m o s (ljudstvo) je vse bolj sirotel.

Bogataši, lastniki sužnjev, so si z vojsko, sodstvom itd. utrdili svojo oblast. Tako je tudi pri Grkih nastala država, ki naj bi posebno aristokraciji zagotovila oblast nad nesvobodnimi sužnji, ki jih je bilo vedno več, in svobodnim ljudstvom. Državna oblast naj bi pa z vojskovanjem branila bogatine tudi pred zunanjimi sovražniki ter večala njim v korist državno ozemlje.

Teritorialni razvoj grških držav (državic) je potekal navadno takole: Na kakem vzvišenem kraju, po možnosti blizu morske obale, primerne za luko, so Grki zgradili utrdbo. Tako utrjena postojanka se je imenovala akropola. Okrog nje in ob njenem vnožju so se naselili aristokrati, obrtniki, trgovci in ob morju tudi mornarji. Tako je akropola predstavljala zgornji, starejši del mesta, naselbina pod njo pa spodnji, mlajši del mesta. Takšno razširjeno mesto je obenem z bližnjimi, včasih tudi še bolj oddaljenimi vaškimi naselji tvorilo državo — mesto ali p o l i s.

Najstarejši in najpomembnejši polisi so bili Milet, Korint, Argos, Sparta in Atene. V vsakem polisu je načeloval bazilevskralj, ki je bil hkrati vojskovodja, vrhovni sodnik in najvišji svečenik. Sprva, v Homerjevih časih, so bazilevsa še volili, pozneje so postali kralji dedni.

Kralja so obdajali svetovalci iz vrst starešin in drugih uglednih mož, bogatašev. Vsi ti so bili člani sveta (bulé). Brez njih ni mogel bazilevs ničesar ukreniti. Prav tako pa se je moral kralj kakor tudi njegovi svetovalci ozirati vsaj v najvažnejših državnih zadevah, n. pr. glede vojne in miru, še na mnenje ljudske skupščine — a g o r e, ki so jo sestavljali vsi odrasli moški, ki so bili sposobni nositi orožje. Toda ljudstvo na skupščini skoroda ni imelo več pravice razpravljati o predlogih svojega kralja in sveta. Stavljene predloge je lahko le sprejelo, navadno s kratkim vzklikom »da« ali pa jih je zavrnilo z »ne«.

Sodnim razpravam je predsedoval kralj, sodili pa so demosu starešine oziroma gospodarsko najmočnejši oblastniki v državi.

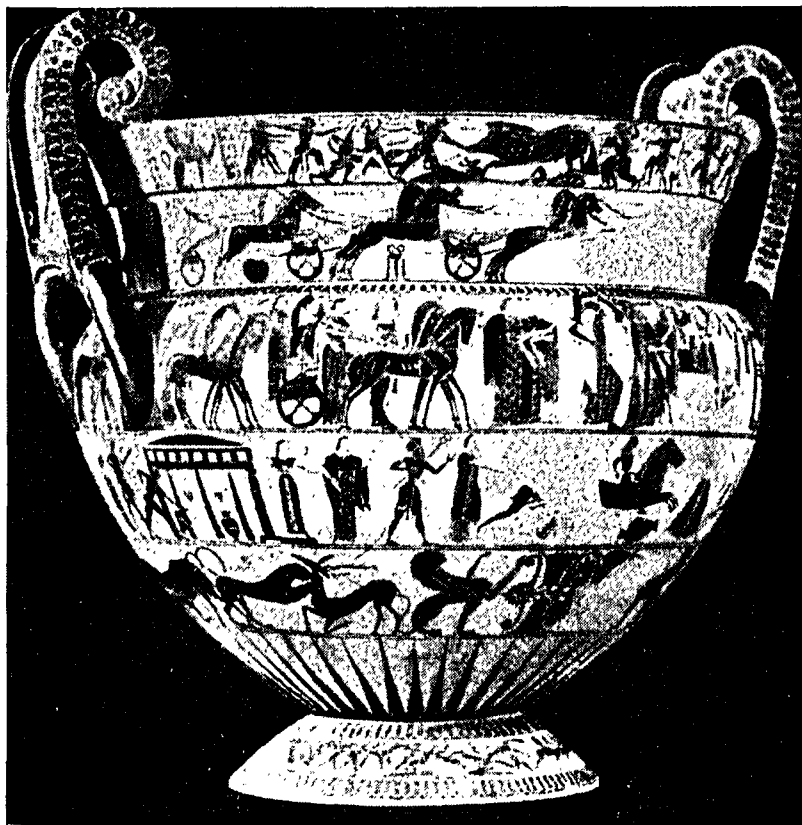
Etimološko pomeni agora »kraj zbiranja«, posredno pa trg, ki je bil središče vsakega polisa. V starih mestih je bila agora pravzaprav vse, tu so bili prostori državne oblasti, sveta, sodišča, kasneje gimnazije in svetišča. Na agorah so bili navadno tudi nagrobniki ljudi, ki so se prostovoljno ali prisiljeno žrtvovali za nastanek ali obstoj mesta, pa tudi spomeniki in kipi kulturno pomembnih ljudi. Trg je bil kraj, kjer so se svobodniki zbirali, trgovali, razpravljali itd.

Homerjeva epa nazorno prikazujeta pri Grkih prehod iz vojaške demokracije v razredno državo. Tedaj se je demos pričel boriti z aristokracijo, da si izboljša svoje težko življenje, da bi moglo tudi ljudstvo odločevati v polisu. Ljudstvo se je borilo zoper plemstvo v vseh grških mestnih državah, ponekod prej, drugod kasneje, tu ostro, drugod mileje.

Grška religija, miti in svečanosti

Tudi Grki so sprva oboževali naravne sile same kot božanstva, z družbeno-gospodarskimi spremembami pa so si jih predstavljali kot živali in slednjič so jim pripisovali človeške lastnosti. Ohranili pa so se ostanki totemizma, n. pr. Zevs v obliki bika, ali pa so bogovom v človeški podobi dodali razne živali, n. pr. Ateni sovo.

Grška vera je bila p a n t e i s t i č n a, to je: vsaka posebnost, vsak pojav, vsaka veja gospodarstva in kulture je imela svoje

Atiška posoda s predstavami iz grške mitologije.

božanstvo, svojega boga ali boginjo. Grška božanstva so bila dobra in zla (demoni). Pomembnejši bogovi so bili: Zevs, Hera, Artemida, Pan, Demetra, Dioniz, Apolon, Afroditita, Atena in Ares.

Na preprostih krajih daritev so polagoma nastala svetišča s svečeniki in svečenicami. Nekatera svetišča božanstev so postala splošno grška, n. pr. Zevsovo v Dodoni (Epir), Apolonovo v Delfih (Fokida) in na otoku Delu. Imenovana svetišča so

Zevs in Hera.

bila obenem preročišča in so se iz prvotno verskega središča spremenila v politične centre. Ker je bil tu velik »promet«, so se v svetiščih kopičila bogastva.

Četverovprega.

Grška mitologija je izmed vseh ostalih najbolj bogata. Toda miti se pri helenskem svečeniškem stanu niso uporabljali v religiozne namene, zato ne nastopajo v njih le bogovi, temveč tudi polbogovi, heroji, ki se razlikujejo od navadnih ljudi po junaštvu in nadnaravnih telesnih in duševnih sposobnostih. Najbolj približljivi grški heroji so bili: Heraklej, Tezej, Jazon itd.

Pogoste vojne med grškimi državicami so zahtevale telesno krepke, odporne in gibčne ljudi. V Grčiji so se od 776 pr. n. š. dalje, in to vsaka štiri leta, vršile olimpijske igre, ki sicer niso bile edine med Grki, a so imele vsehelenski pomen.

Tekmovali so v teku z vojaško opremo in brez nje, v skokih na daljavo, v metanju kopja in diska in v rokoborbi. Te tekme so bile spočetka v posameznih disciplinah, kasneje pa tudi skupaj (peteroboj). Poleg tega so tekmovali še v dirkanju z dvokolnicami. Zmagovalce so nagradili z lovorjevimi venci in jih po vsej Grčiji slavili. Postali so člani »Atlete« (od tod beseda atlet), neke vrste športnega društva.

Ženske sicer niso smele nastopati na olimpijskih tekmah, vendar so posamezne aristokratkinje dobile pravico tekmovali na dvokolnicah.

Olimpijske igre so bile plemenito tekmovanje in politično in kulturno zelo pomembne.

Arhaična (8—6. stol. pr. n. š.) in
klasična (5. in 4. stol. do 338 pr. n. š.) Grčija

Grška trgovina in drugo obdobje grške kolonizacije

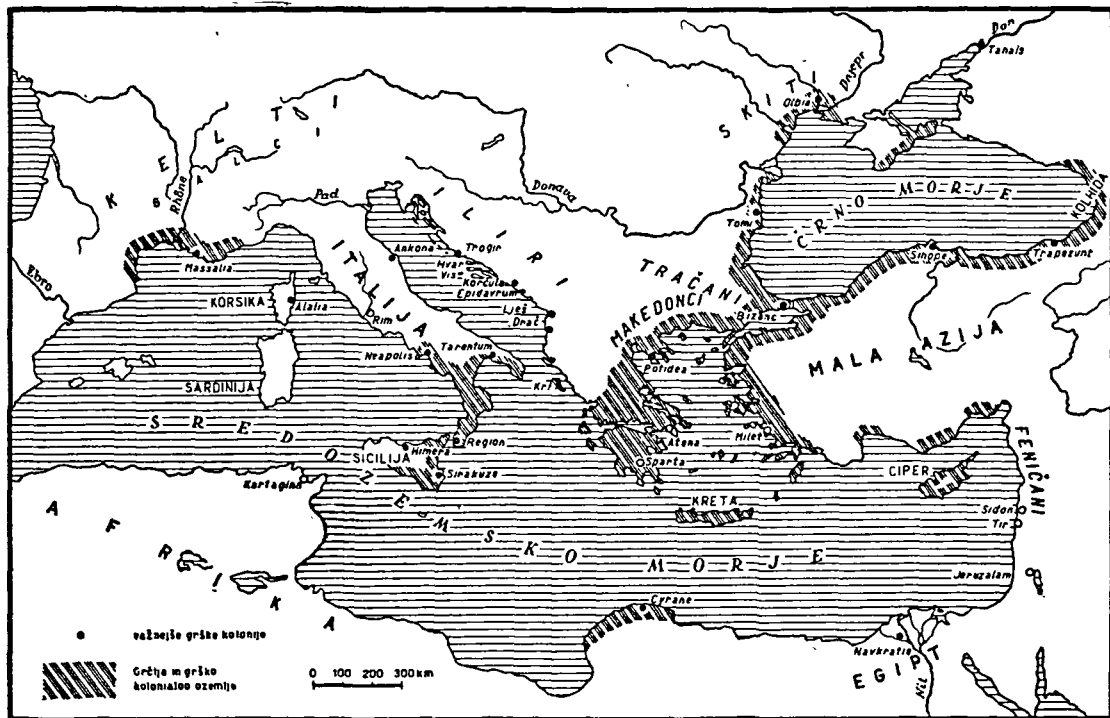
Grki so se izseljevali iz matičnih dežel v Homerjevih časih predvsem zato, da si pridobe novo zemljo. Ker sta bili tedaj poljedelstvo in obrt še na nizki stopnji, so novo pridobljena ozemlja bila tako rekoč edini vir za bogatitev. Razesljeni Grki so bili le slabo povezani med seboj, trgovina med njimi je takrat prihajala le malo do izraza. Od 8. stol. pr. n. š. dalje pa so se te razmere bistveno spremenile. Razvoj gospodarstva v nastajajočih grških polisih je zvečal trgovino in s tem povzročil močnejše stike med Heleni. Za živahno trgovanje so bila potrebna nova tržišča, nova ozemlja. Zato ima druga, »velika kolonizacija«, ki traja od 8. do 6. stol. pr. n. š., predvsem trgovski značaj.

Toda bili so še drugi vzroki, ki so v tem času Grke napotili, da so zapuščali svojo rodno deželo: porast prebivalstva, trenja med ljudstvom in aristokracijo in politična nasprotstva. Domača gruda je namreč mogla preživljati le določeno število rojakov, višek se je moral izseliti. Obubožani kmetje, ki so zaradi dolgov izgubili zemljo, so se naselili na tujem, ker bi jih drugače aristokrati lahko zaslužnili. In končno, pristašem premaganega političnega tabora ni po navadi kazalo drugega, kakor da so se hitro izselili in si tako večkrat rešili vsaj svoje življenje.

Velike kolonizacije sta se udeležili matična Grčija in azijska Jonija. Pri tem so prednjačili od evropske Grčije posebno Halikidika (na Evbeji), Megara in Korint, od jonskih polisov pa Milet. Miletu pripisujejo okoli 90 novo ustanovljenih kolonij ob Črnem morju, ki so ga prav zaradi tega imenovali »Gostoljubno morje«.

Najbolj znane črnomske naselbine so bile: Hersones (pri Sevastopolju), Tanais (v ustju Dona), Odessus (Varna), Olbia (blizu sedanje Odese), Abid (ob Helespontu) in Bizanc (megarska naselbina). Grki so po teh kolonijah tudi kulturno vplivali na Skite, ljudstva, ki so živela po stepah današnje južne evropske Sovjetske zveze.

V isto dobo (8. in 7. stol. pr. n. š.) spadajo grške nasebline ob severnem Egejskem morju, to je ozemlje, meječe na Makedonijo in južno trakijsko obal ter obrežje Mramornega morja.

Grška kolonizacija.

Grška naselitev je segla tudi na južnovzhodni del Sredozemlja, v Kilikijo, na Ciper, Navkratis na egiptskih tleh. V Afriki so ustanovili na libijski obali Kirene. Ko so v 8. stol. Asirci uničili Fenicijo, je vzhodni del Mediterana slednjič postal popolnoma grški.

Veliko kolonizacijsko pozornost so Heleni obračali tudi zahodnemu delu Sredozemskega morja, posebno plodni južni Italiji in Siciliji. Tu so nastale številne kolonije, med drugimi Tarent, Neapolis, Kime (najsevernejša na Apeninskem polotoku) in Sirakuze. Zavoljo bogastva so ta del Italije nazivali »Veliko Grčijo«. Na tleh današnje Francije je bila grška naselbina Masilija (Marseille), na Pirenejskem polotoku pa Sagunt, najbolj zahodna grška kolonija. Grki bi se sicer radi na zahodnem Sredozemlju še bolj razmahnil, a so jih pri tem ovirali Feničani nasploh, posebej pa še Kartażani.

Nekaj otočnih in obalnih kolonij so imeli Grki celo v Jadranskem in Jonskem morju (glej str. 129!).

Grki kot kolonisti so se pečali s poljedelstvom, ribolovom in obrtjo ter vneto trgovali z neposrednimi sosedi in s staro Grčijo. Posebno živahni so bili trgovski odnosi med italijanskimi in črnomorskimi kolonijami ter Helado. Velika Grčija je stari domovini pošiljala žito, les, vino, olje, volno in kože domačih živali, črnomorski predeli pa poleg žita živino in sužnje. Halkidika je dajala kovine, obala Tracije pa srebro. Grčija je iz kolonij uvažala v glavnem kmetijske proizvode in surovine, izvažala vanje pa največ obrtniške izdelke. Ravno pomorska trgovina je omogočila mogočen razvoj obrti, posebno železnih, bakrenih, bronastih izdelkov, bodisi v mestih Male Azije kot na Halkidiki na Evbeji. Pa tudi druge panoge obrti so imele svetoven sloves. Milet n. pr. ni bil samo središče kovinarstva, marveč tudi tkalstva, barvarstva in keramike. Krasne lončarske izdelke so delali tudi v Korintu in Atenah.

V trgovskem poslovanju so Grki po vzoru iz Lidije že od 7. stol. pr. n. š. dalje uporabljali lasten kovan denar iz zlata in srebra. Jonci nedvomno prej kot ostali Grki. Vse veje grškega gospodarstva, kmetijstvo, obrt, trgovina, tako v kolonijah kot v Grčiji, so zahtevale vedno večji delovni obrat. Na vseh toriščih gospodarske delavnosti so se zato uporabljali vse bolj sužnji.

Tako je bil ponekod nastanek, drugod pa nadaljnji razvoj grških mestnih držav in precej v tesni zvezi z drugim obdobjem helenske kolonizacije. Ta kolonizacija je bila poleg tega svetovno-zgodovinskega pomena.

Grški denar iz 7. in 6. stol. pr. n. š.

Sparta

Ustanovitev špartanske države. Sparta je bila dorsko mesto v plodni dolini reke Evrotasa v pokrajini Lakoniji, ki je zavzemala južnovzhodni del Peloponeza. Kot utrdba je bila Sparta znana že v mikenski dobi. S priključitvijo sosednih občin je vsaj že v 8. stol. pr. n. š. nastala tu država — polis. Po glavnem mestu Sparti se je tudi država imenovala špartanska ali na kratko Sparta. Po gospodarskem značaju je bila to pretežno poljedelska in živinorejska in taka je ostala skozi vso svojo zgodovino. Obrt je bila le slabo razvita, akoravno je gorata soseščina nudila dokaj železne rude, marmorja in lesa. Številne gore, ki so obdajale Sparto, so jo varovale zunanjih sovražnikov.

Politična ureditev. Prišleki Dorci so v dolini Evrotasa pokorili staroselnike Ahajce in druge ljudske ostanke ter jih zaslužnjili. Toda podjarmljenci so se neprestano upirali zmagovalcem. Da bi preprečil nadaljnje notranje boje, je — po izročilu — izdal Likurg zakone, ki so utrdili državni in družbeni red v Sparti. Red, ki je tu trajal od 9. stol. pr. n. š. do peloponeških vojn (5. stol. pr. n. š.).

Po »ustavi« sta Sparti načelovala dva kralja. Neomejeno oblast, vojaško, sodno itd. sta imela le v vojnem času. Vendar se je taka oblast slabila, če sta bila kralja pri ukrepanju med seboj nesložna. V mirnem času pa sta se morala vselej ozirati na mnenje sveta starešin, geruzije, ustanove, ki je imela 30 članov: poleg obeh kraljev še 28 vsaj 60 let starih mož, ki so jih volili dosmrtno in so bili neodgovorni ter prosti vojaške obveznosti. Geruzija, ki jo je sprva skliceval kralj, je bila pristojna glede vprašanja vojne in miru. Hkrati je pripravljala zakonske predloge za ljudsko skupščino.

Poleg geruzije je imela Sparta še eno aristokratsko telo: eforat. Bilo je 5 na eno leto voljenih eforov, ki so bili najprej samo namestniki kraljev. Kasneje so le-ti iz vrst najpomembnejših v državi postali vsemogočni nosilci državne oblasti. Sklicevali so geruzijo in ljudsko skupščino, bili so nadzorni organ nad vsem v državi, tudi nad kralji.

Vsi vsaj 30 let stari, za vojaško službo sposobni Spartanci so se vsak mesec shajali na ljudski skupščini, pri čemer pa ljudstvo ni smelo svobodno razpravljati, marveč je moralo le z

Arkadija. Stimfalijsko jezero.

vzkliki sprejemati ali zavračati sklepe, ki jih je predhodno sprejela geruzija.

Činitelji, ki so v špartanski državi odločevali, so torej bili kralji, geruzija in efori — nikakor pa ne ljudska skupščina.

Razredi. Prebivalstvo Šparte se je delilo na tri razrede: na špartiate, perioike in helote.

Špartiatii so bili gospodujoči razred. Največ jih je živelo v Šparti. Izživljali so se le vojaško in politično. Kmetijstvo, obrt in trgovino so imeli za svobodnega človeka ne vredno zaposlitev. Ta opravila so morali namesto njih izvrševati heloti in perioiki. Pogosti upori zatirancev doma in budnost pred zunanjim sovražnikom so zahtevali od Špartancev močno vojaško organizacijo. Celo v mirnem času so živeli čisto po vojaško, se vadili v orožju in bojevanju, hodili na vojaške pohode, jedli so preprosto »črno juho« iz skupnega kotla s kraljema vred; ti skupni obedi so se imenovali sistije. Med Špartanci spočetka ni bilo pravzaprav

imovinskih razlik, kajti po Likurgovi zakonodaji je bila vsa zemlja skupna last. Vsak špartiat je dobil le neodsvojljivo parcelo. Tudi sicer je bilo prepovedano kopičiti si bogastvo. Da bi preprečil razkošje in bogastvo, je Likurg — tako pravi izročilo — uvedel težak in velik železen denar, ki je bil že sam po sebi manj vreden od zlatega in srebrnega denarja, vrhu tega pa ga ni bilo mogoče zlahka zbrati v večji količini ali ga celo nositi s seboj. Glede na vse to so se Špartanci radi ponašali, da žive »v občini enakopravnih«.

Perioiki so bili druga plast špartanskega prebivalstva. Bili so osebno svobodni, a brez političnih pravic. Ni bilo zakona, ki bi ščitil perioike pred špartanskim nasiljem. Plačevati so morali le davek. Perioiki, ki so živeli največ v primorskih krajih, so se ukvarjali z obrtjo, trgovino in poljedelstvom. Glede tega so bili Špartanci vezani nanje.

Heloti, to je pokorjeni Ahajci na rodovitnem svetu, pa so živeli najslabše. Gospodarji njihovih zemljišč so postali Špartanci. Sicer so heloti ostali na svoji nekdanji zemlji, vendar so morali Špartancem dajati približno polovico letine. Razen tega jih je gospodar lahko uporabljal tudi za druge, n. pr. hišne posle. Heloti so bili državni sužnji, upirali so se Špartancem, katerim so omogočali materialni obstanek. Špartiatii, ki jih je bilo sprva okrog 10.000, neprimerno manj kot helotov, so nanje zelo pazili in jih za neposlušnost strogo kaznovali. Zdaj pa zdaj je državna oblast organizirala pravcate pogrome špartanskih mladeničev nad nevarne, sumljive helote po vaseh. Taki »lovi« so se pogosto končali z množičnim pobijanjem helotov. Pobijanje helotov se je imenovalo kriptija.

Špartanci so torej sami med seboj še dolgo živeli v nekakšni vojaški demokraciji, glede na odnose zlasti do helotov pa predstavlja Šparta ostro ločeno razredno državo, sužnjeposetniški polis.

Špartanska vzgoja. Da bi ohranili svojo državno ureditev, ki je bila navznoter »demokratska«, do perioikov in helotov pa izkoriščevalska, in preprečili napade izven polisa in slednjič, da bi bili udarni kjerkoli na bojišču, so se Špartanci že od zgodnje mladosti trdo vojaško vzgajali. Samo zdravi, krepki otroci so smeli živeti, slabotne so že ob rojstvu pometali v prepad. Menili so namreč, da telesno slabo razviti otroci ne bodo nikdar postali dobri

vojaki. 12 let, od 7. do 18. leta starosti, so se dečki urili v zavodih, gimnazijah, v vsakovrstni telovadbi, metanju kopij in diskov ter drugih vojaških vajah. Ves čas so bili slabo oblečeni, prejemale so pičlo in enolično hrano; včasih so jih tudi topli. Vsako leto so na praznik Artemide bičali dečke, ki so morali prenašati vse muke molče. V ostalem pa sta bili kratkost in jedrnatost v govoru vobče špartanski vrline, enako kot zvitost, iznajdljivost ter slepa pokorščina do starejših oseb. Tudi dekleta so vzgajali skoroda enako strogo kakor mladeniče. Obvezni vojščak pa je bil vsak Špartanec od 20. do 60. leta starosti. Izmed vseh grških težko oboroženih vojakov pešcev so bili ravno špartanski vojaki najbolj disciplinirani in organizirani.

Peloponeška zveza. Z opisanim ustrojem vojske je Šparta ne le branila svojo domovino, marveč je z njim osvajala tudi druga ozemlja. Najprej si je podredila vso Lakonijo, v 8. stol. pr. n. š. pa v dolgotrajnih vojnah Mesenijo in nato še druge pokrajine. Prebivalce osvojenih dežel, v kolikor niso pobegnili drugam, so Špartanci zaslužnili. Isto je pretilo še drugim na Peloponezu. V takšnih okoliščinah se je marsikatera peloponeška država s Šparto zblížala. Tako je v 6. stol. pr. n. š. nastala Peloponeška zveza; vanjo so stopile domalega vse peloponeške dežele. Ta zveza, ki je predstavljala prvo vojaško silo na kopnem, je predvsem ščitila aristokratsko ureditev med posameznimi članicami zveze, posebej pa se je še borila zoper sužnje na Peloponezu. Vodila je zvezo Šparta. Tako so si Špartanci zagotovili hegemonijo na jugu Grčije. Hegemonistična aristokratska Šparta je seveda podpirala aristokracijo tudi drugod po grškem svetu pred demokratičnimi prizadevanji.

Zaton špartanske vojaške demokracije. V 5. stol. pr. n. š. pa je začela politično vodilna Šparta ali Lakonija zgublјati vpliv nad ostalimi Grki. Do večje veljave se je takrat dvignila Atika. Pa tudi enakosti med špartiatami samimi je bilo vedno manj. Posamezniki s kralji na čelu so si namreč prisvojili osvojeno ozemlje in tudi sicer obogateli s plenom. Kralji so dobivali tudi dajatve od perioikov, medtem ko je marsikateri Špartanec osirotel in ni zmožel vložiti potrebnega deleža za skupne obede. Taki so bili izključeni od sistijev in so se morali hraniti zasebno, zato niso več spadali v krog enakih. Tako se je tudi »občina enakopravnih« vse bolj spreminjala v državo peščice bogatih in kopice revnih.

Atenska država

Dežela Atika. Atika je bila dežela v jugovzhodnem delu Grčije. Na zahodu jo je dobra gorska pregrada ločila od Beocije, na jugu od Peloponeza Korintska ožina, v ostalem pa je mejila na odprto Egejsko morje. Zato je tudi Atika imela svoje meje prirodno dobro zaščitene. Zelo izjedene obale so bile kaj primerne za pristanišča. Glavna atiška luka je bil **Pirej**.

Z rudnimi zakladi je bila Atika bolje založena kot Lakonija. Imela je zlasti dosti kakovostnega marmorja in srebra (**Laurion!**), ki so ga tod že zelo zgodaj pridobivali. Po gospodarskem značaju je bila sprva pretežno agrarna država, na ravninah so pridelovali žito, vino in olje, v hribovitem svetu so se pa pečali z živinorejo. Polagoma pa se je v primorskih krajih vse bolj razvijala trgovina in obrt.

Atene in državna ureditev. V Atiki so se naselili Jonci. Med vsemi občinami v deželi je prednjačila **atenska**. Ugodna zemljepisna lega, zelo blizu morja, izborna pristanišče **Pirej** in težko dostopna **Akropola**, vse to je povzdignilo Atene nad druge kraje v Atiki. Deloma na pritisk, deloma prostovoljno so se druge občine podredile Atenam. Združitve vse Atike pod oblastjo Aten okrog 7. stol. pr. n. š. pripisuje ljudsko izročilo heroju **Tezeju**.

Sprva je atenskemu polisu načeloval kralj — bazilevs, ki je prebival v Akropoli. Državne posle je opravljal skupaj s svetom aristokracije, ki se je imenoval **areopag**. To ime je izviralo od tod, ker se je svet posvetoval na griču, posvečenem bogu vojne — **Aresu**.

Svobodni Atičani so se sčasoma delili v glavnem na dva razreda: na **evpatride** — aristokrate, in na **demos** — ljudstvo. Ljudska skupščina v zgodnji dobi ni odločevala, temveč je le sprejemala odločbe, ki jih je sporočal kralj sporazumno z areopagom.

Ker si je bazilevs prizadeval pridobiti neomejeno dedno oblast, vojaško, sodno, upravno in svečeniško, se mu je začela organizirana aristokracija postavljati po robu. Najprej so evpatridi odpravili dedno kraljestvo, nato so omejili oblast kraljev na 10 let in slednjič so vsako leto volili po 9 **arhontov** (vladarjev), ki so opravljali posle nekdanjih bazilevsov. Dosluženi arhonti so bili dosmrtni člani areopaga, ki je bil sedaj najvišji državni svet. Arhonti so kajpak postali samo evpatridi. Tako je postala Atika **aristokratska republika**.

Zadolževanje kmetov. Davki in vojne so ugonabljali demos. Kmetje, mali poljedelci so živeli vse teže na svojih posestvecih, ki so se z naraščanjem prebivalstva vse bolj manjšala, in se zadolževali pri aristokratih. Na dolžnikovi zemlji so upniki postavili kamen, na katerem je bilo navedeno posojilo in rok za povrnitev dolga. Posojilo, semena, denar itd., so bogataši zavarovali tako, da so si v primeru, če dolg ni bil vrnjen, prisvojili dolžnikovo zemljiško parcelo. Nekaj časa je bila skoraj vsa Atika polna zadolžnih kamnov. Ker dostikrat zadolženci dolgov niso mogli povrniti, so tako izgubili zemljo. Ako pa je pri tem dolg presegel vrednost zemljišča, je postal dolžnik še upnikov suženj. Pa tudi sicer je bil ta ali oni na rovaš dolga prisiljen prodati sebe in svojce v sužnost ne samo doma, temveč tudi v tujino.

Drakonovi zakoni. Gospodarsko in socialno ugonabljanje kmetov je sprožilo spopade med ljudstvom in plemstvom. Ker so evpatridski sodniki še zmerom sodili po običajnem pravu, je ljudstvo pravde z aristokracijo navadno izgubilo. Zato je demos zahteval, naj se zakoni zapišejo. Pod pritiskom so evpatridi naročili arhontu **D r a k o n u**, naj zahtevi demosa ugodi (621 pr. n. š.). Zakoni so bili res napisani, a bili so izredno strogi, ščitili so predvsem lastnike sužnjev. Celo najmanjša tatvina se je s smrtjo kaznovala.

Nastop arhonta Solona. Atenska država je bila še nadalje prizorišče razrednih bojev med bogatimi in revnimi. Vrhu tega si je Megara prisvojila atenski, za pomorstvo važni otok **S a l a m i n o**. Da bi se dežela pomirila in uredila, je bil leta 594 pr. n. š. izvoljen za arhonta **S o l o n**. Bil je aristokratskega porekla, po poklicu pa trgovec, ki si je na daljnih potovanjih pridobil tudi veliko izkušenj. Ko se je vrnil domov in videl razrvane razmere, se je posvetil politiki. Priljubil se je ljudstvu s tem, da je iztrgal Megarcem spet Salamina.

Odprava suženjstva in rešitev kmetov. Solon je korenito posegel v zemljiškoposestniške in družbene ter politične razmere. Izbrisal je kmečke dolgove, porval zadolžene kamne, osvobodil dolžnike, ki so jih upniki zasužnjili. V tujino prodane sužnje pa je vrnil domači grudi na državne stroške. Nato se je lotil agrarne reforme. Na podlagi dolgov zasežene zemljiške parcele je vrnil bivšim lastnikom. S tem je gospodarsko — in seveda tudi politično — oslabil moč aristokratov. Ni pa sledil klicu nižjih družbenih plasti, ki so zahtevale, naj ima vsakdo enako veliko zemljišče.

Timokratska ureditev. Solon je razdelil vse državljane na 4 razrede glede na njihove dohodke. V prvi razred so prišli tisti, ki so od lastnih zemljišč imeli 500 medimnov (po 52,4 l) pridelka v žitu, vinu in olju. Za drugi razred je bila postavljena mera vsaj 300, za tretji pa vsaj 200 medimnov vsakovrstnega pridelka. Kdor je imel manjši dohodek ali celo nič, je spadal v četrti razred in se je imenoval tet. Tako ureditev, ki na osnovi dohodkov uvršča prebivalce v razrede, nazivamo timokracijo. Izven razredov so ostali meteki (tujci), ki so se v Atenah pečali z obrtjo in trgovino, in sužnji.

Timokratska ureditev pa je imela za posledico, da so se na novo razporedile pravice in dolžnosti državljanov. Najvišji državni urad arhontat in članstvo v areopagu je pripadalo izključno prvorazrednikom. Drugi razred je enako prvemu služil v konjenici, tretji kot težko oboroženi hopliti, teti pa sploh niso bili vojni obvezniki. Prihajali so v poštev le kot lahko oboroženi vojaki.

Iz prvih treh razredov je Solon ustanovil novo politično telo, svet štiristotih (bulé), iz vsake file po 100.

Medtem ko je areopag bil še nadalje najvišji državni organ, se je bulé posvetoval o stvareh, ki jih je poprej pretresala ljudska skupščina, in bil hkrati posvetovalni organ za arhonte. Pravice tetov so bile malenkostne: smeli so obiskovati ljudsko skupščino, ki pa za Solona še ni bila vplivna, in sodelovati pri porotnih sodiščih. Toda zlasti slednjega siromašnejši niso utegnili. Vrhu tega nobena javna služba še ni bila plačana.

Solonove reforme pomenijo velik korak dalje v razvoju atenske države, ki se je takrat že jela preobrazati iz prej pretežno agrarne v vse bolj obrtno in trgovsko državo. Takšnemu gospodarskemu razvoju seveda ni mogla več ustrezati prejšnja, čisto aristokratska ureditev. Poleg stare zemljiške aristokracije so prišli sedaj do oblasti tudi premožnejši sloji izven plemstva. Solon je vsekakor ubiral srednjo pot, da se ne bi zameril ne desnici, evpatridom, ne levici, demosu. Glede tega se je v pesniški obliki izrazil med drugim takole:

»Ljudstvu sem dal pravic le toliko, kolikor gre mu,
nisem mu vzel časti, nisem primaknil je več.
Prav tako njim, ki imajo oblast ob sijaju bogastva,
pustil dostojen sem del, vsakomur, kakor je prav.
Sam sem postavil se mednje, obojim mogočna zaslomba,
zmage krivic trpel nisem pri onih ne teh.«

(A. Sovrè, Predsokratiki, str. 46)

Niti plemstvo niti ljudstvo nista bila zadovoljna s Solonovimi reformami. Aristokracija se je čutila prikrajšano tako gospodarsko kot politično, demos pa zaradi tega, ker ni dosegel, da bi vsi državljanji imeli enake zemljiške deleže. Poleg tega Solon ni zaščitil kmetov pred ponovnim zadolževanjem. Napetost med obema razredoma je trajala še naprej in je iz dneva v dan naraščala. Da bi mu ne očitali, da je trinog, se je po poteku arhontske službe Solon umaknil v Egipt, od koder se je šele po 10 letih spet vrnil v domovino.

Zgodnja tiranija. Ob podpori ljudstva se je povzpел (560 pr. n. š.) do oblasti bogati Pizistrat. Bil je tiran, kakor so Grki imenovali samovladarja. Vendar je storil marsikaj v prid siromakom. Zmanjšal je davke in kmetom dajal ceneno posojilo, da bi tako pospeševal poljedelstvo, obenem pa ne bi osiromašeni kmetje silili v Atene in tam povzročali nemirov. Tete je zaposlil v mestu z gradnjo lepih javnih stavb, cest in vodovodov kakor tudi v ladjedelnicah. Posebno je pospeševal Pizistrat obrt in trgovino. Daleč so segali atiški trgovski stiki. Akoravno tiran — toda blag, človeški — se je enako kot Solon držal srednje poti: spretno je krmaril med evpatridi in ljudstvom.

Vse drugače pa sta si predstavljala samovlado Pizistratova sinova, Hipija in Hiparh, ki sta (527 pr. n. š.) nasledila očeta. Menila sta, da lahko počneta, kar se jima zljubi, in da nista nikomur odgovorna. Vladala sta okrutno, kot slaba tirana, ne da bi se količkaj ozirala na ljudstvo. Ogorčeni demos je Hiparha ubil, Hipijo pa izgnal iz Aten. Glede tiranije je veljal tedaj v Atenah zakon, po katerem se vsak poizkus, uvesti ali podpirati tiranijo, kaznuje s tem, da se prizadetim v vsem rodu odvzamejo državljanске pravice. Minula je polstoletna doba atenskega tiranstva.

Klistenove reforme. Na krmilo v Atiki je prišel demokratični voditelj Klisten (509 pr. n. š.), ki je po naročilu z reformami razširil pravice ljudstva. Da bi odstranil moč evpatridov, ki je slonela na rodovnih filah, je namesto štirih fil, starih plemenskih teritorijev, razdelil vso Atiko na deset fil. V vsako filo je prišel del notranjega, primorskega in mestnega ozemlja. S tem se je izmenjal tudi družbeni sestav fil in odpadla je delitev prebivalstva na razrede. S tem »mešanjem« so bili vsi prebivalci izenačeni. Tako se je končala dotedanja timokratska ureditev države.

Nova upravna razdelitev je zahtevala tudi spremembo sveta: svet štiristotih se je nadomestil s svetom petstotih, iz vsake file po 50 članov. Vojaška oblast ni več pripadala arhontom, ampak strategom. S tem je areopag izgubljal veljavo.

Da bi se ne vrnilo več časi tiranije, je Klisen uvedel »črepinjsko sodbo« ali ostrakizem zoper tiste, ki so se zdeli državi nevarni. O tem, kdo je osumljen, da rovari proti državni ureditvi, je vselej odločala ljudska skupščina. Ime osumljenčevo je lahko vsak član skupščine napisal na glinasto črepinjo. Odločevala je pri tem večina glasov. V takem primeru so osumljenca izgnali iz dežele za dobo desetih let, nakar se je mogel zopet vrniti v domovino kot polnopravni državljan.

Začetki atenske demokracije. Solonove, Pizistratove in Klisene reforme v 6. stol. pr. n. š. nas vodijo od aristokracije čez timokracijo k demokraciji, k takšni državni ureditvi, ki ne priznava nobenih prednosti glede na družbeni položaj svojih državljanov. Toda število tistih, ki so v državi odločali, je bilo navzlic temu tudi sedaj še sorazmerno majhno. Političnih pravic so bili deležni le odrasli, vsaj 20 let stari Atenci, in to tako po očetu kakor materi svobodno rojeni. Vendar se tudi ti niso v polnem številu udeleževali posvetovanja na ljudski skupščini; vsaj oddaljenejši kmetje se za politiko pravzaprav niso menili. Žensk niso pritegnili k upravljanju države. Takisto ne tujcev v atiškem polis. Popolnoma brezpravni pa so bili sužnji, ki jih je bilo znatno več kakor svobodnih Atičanov.

Grško-perzijske vojne

Odnosi maloazijskih Grkov do Perzijcev. Onstran Egeja, na tleh Bližnjega Vzhoda je proti koncu 6. stol. pr. n. š. nastala mogočna perzijska država (gl. str. 54 dalje!). Tudi maloazijske Grke z Miletom na čelu so si Perzijci podvrgli in zahtevali od njih davke ter vojno službo. Domača aristokracija, tirani, je večidel stopila v službo zavojevalca in dušila svoje ljudstvo. Nič čudnega, ako bi se jonska mesta rada otresla perzijskega jarma in lastnih pijavk. Zavedali pa so se, da sami ne bi nič opravili s silnim sovražnikom, zato so se obračali za pomoč na rojake na celinski Grčiji. Ti so jonskim Grkom tem raje priskočili na pomoč, ker so s tem branili tudi sebe, ne da bi bili za sedaj naravnost ogroženi. Matičnim

Helenom je pa končno šlo tudi za to, da bi pregnali Perzijce med drugim tudi iz črnomorskih predelov, ki so z njimi trgovali. In ker je bil perzijski vladar v trgovini naklonjen Feničanom na škodo Helenom, je kajpada tudi to zaostrovalo odnose med enim in drugim.

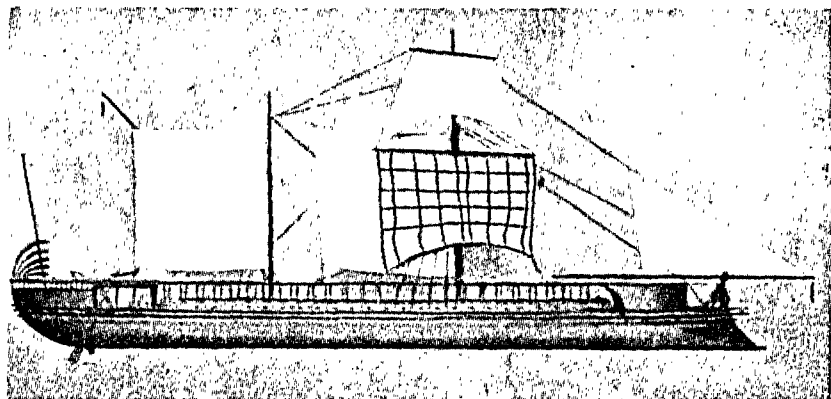
Toda izkazalo se je, da so se evropski Grki premalo zavedali, kako velika nevarnost jim grozi od Perzijcev. Samo Atenci in Eritrejci so z ladjami podprli uporni Milet, ki se je boril za svojo neodvisnost (500—494 pr. n. š.). Podlegel je. Sedaj se Perzijci niso več zadovoljili samo z gospostvom nad maloazijskimi Grki. Po že prej določenem načrtu so se pripravili, da napadejo bogata trgovska mesta v celinski Grčiji, seveda pod pretvezo, da se maščujejo nad pomagači upornikov. Veliki perzijski imperij je pa za irigacijo in za svoj vladajoči razred potreboval tudi sužnje; veliko sužnje, ki jih je mogla preskrbeti le uspešna osvajalna vojna.

Potek vojn. Prvi vojaški perzijski poseg na jug Balkana ni bil uspešen. Kopno vojsko perzijskega poveljnika so potolkli Tračani, mornarico pa je uničil vihar pri Atoškem rtiču. Čez dve leti je perzijski vladar Darej poslal v Atiko novo vojsko. Ko so Atenci zvedeli, da so se Perzijci izkrkali na Maratonskem polju, to je na vzhodni atiški strani, so se od sile prestrašili. Imeli so pripravljeno le majhno vojsko, od drugod pa so priskočili na pomoč samo Platejci. Kljub temu je vojskovodja Miltiad potolkel nasprotnika, ki je moral na ladjah zapustiti Grčijo (490 pr. n. š.).

V maratonski bitki sta se obe nasprotujoči si sili le na hitro medsebojno pomerili. V naslednjih desetih letih sta se obedve pripravljali, da bi druga drugo porazili. V Atenah niso bili enotnega mišljenja, kako naj se postavijo sovražniku po robu: ali naj računajo na odločilen izid na kopnem ali na morju. Glede tega sta v mestu nastali dve stranki, »kopenska« in »pomorska«.

Voditelj prve stranke je bil Aristid, ki je menil, da je že maratonska bitka pokazala, kolikšno vrednost ima atiška pehota, število hoplitov naj se poveča. V tem taboru so bili agrarci, veleposestniki in poljedelci vobče. Njim poleg tega ni šlo v račun, da bi se dežela kar brez borbe prepustila sovražnikovemu divjanju.

Drugo stranko je vodil Temistoklej. V njej so se združevali obrtniki, trgovci in pomorci in poudarjali, da je edinole močna mornarica učinkovito orožje zoper perzijsko napadalnost. Temistoklej je zmagal, Aristid pa je moral iti v pregnanstvo.

Atenska triera.

Izkoriščanje atiških srebrnih rudnikov je omogočilo, da so Atenci l. 480 pr. n. š. imeli pripravljenih 200 trier (troveslač). Šele s tem je postala Atika prva pomorska država v Egeju.

Seveda Grki niso smeli podcenjevati bojišča na kopnem, kajti perzijski kralj *Kserks*, naslednik Darejev, je nameraval napasti Helene s kopnega in z morja. Z velikansko vojsko je čez most iz ladij prekoračil Helespont in šel skozi pokorjeno Tracijo in Makedonijo, da bi s severa vdrl v Grčijo. Ob obali je kopno vojsko spremljalo brodovje, ki ga je pa enako kot pred 12 leti na Egeju dobršen del potopil silovit vihar.

Še preden so Perzijci prišli na grška tla, je Temistoklej sklenil vojaško zvezo z okoli 30 grškimi državicami. Na žalost se je pa sedaj, ko je bila nevarnost največja, mnogo polisov iz strahu pred Perzijci odtegnilo borbi. Atencem so ostali zvesti predvsem Špartanci, s katerimi so se že poprej domenili, da prevzamejo poveljstvo nad obrambo na kopnem. Tako se je tudi dogodilo. Špartanski kralj *Leonida* je s svojimi vojščaki in nekaterimi drugimi oddelki grške vojske junaško branil Termopile, dohod iz severne v srednjo Grčijo. Prvotni načrt, da bi se namreč postavili sovražniku po robu že v severni Heladi, se Grkom spričo nezanesljivosti Tesalcev in deloma tudi Beočanov ni zdel več primeren. Za perzijsko konjenico in vozove je termopilska ožina predstavljala resno oviro. Leonida je s svojimi junaško odbijal nič kolikokrat močnejšega

nasprotnika. Toda našel se je med Grki izdajalec Efi alt. Vsi Grki s kraljem vred so padli v herojski borbi. Perzijci so zatem zasedli srednjo Grčijo in uničili Atene. Atenci so se v naglici izselili na otoke in na ladje, niso se hoteli predati, kakor n. pr. Tebanci. Pomorska bitka pri Salamini (480 pr. n. š.) je naklonila zmago Atencem. Spretnejše atenske ladje so se poganjale v neokretne, velike perzijske galeje in jih veliko potopile ali zaplenile. Kserks se je po poti, po kateri je prišel, umaknil čez Helespont v Azijo. Pa še na povratku je mnogo vojakov umrlo od gladu in nalezljivih bolezni.

Sledilo je še nekaj bitk tako v Beociji pri Platejah in pri Mikalah ob maloazijski strani in še kasneje, dokler niso bili vsi maloazijski Grki vnovič svobodni in neodvisni.

Vzroki zmage Grkov nad Perzijci. Kje so vzroki, da so Grki zmagali v pravkar minuli, skoraj pol stoletja trajajoči »sveti vojni«, kakor so jo imenovali? Geslo »v boj za domovino in svobodo« namreč ni bilo Grkom prazno besedičenje. Res je, da je bil helenski patriotizem ozek, krajeven, to je rodoljubje posameznega polisa. Toda Perzijci so bili sovražniki vseh Grkov, posebno pa demokratov. Grški polisi so svoje državljane docela podredili državnim koristim, dasiravno so ponekod, kot n. pr. v Atiki, upoštevali tudi posameznika. Vsaka državnica se je gospodarsko prizadevala, da bi se po možnosti vsaj z lastnimi sredstvi preživljala (avtarkija), politično pa, da bi živela po svojih zakonih (avtonomija). Da bi se dosegla oba cilja, je bilo treba mobilizirati vse sile v polisih. Zato je vsak državljan čutil, da je najtesneje povezan z usodo svoje male domovine. Tako je bil polis obenem »visoka vzgojna šola« za vsakogar, četudi ni bilo javnih šol, izvzemši gimnastični in pevski pouk. Hrabrost, udarnost sta zagotavljali obstoj vsake države, ki ji je pretilo vse polno nevarnosti, zunanjih in notranjih (sužnji!).

Perzija pa je bila ogromna teritorialna sila, mešanica ljudstev, podjarmljenih bivših državnih tvorb z različnimi tradicijami. Zlasti izkoriščanci v sestavnih delih perzijske veledržave so le težka prenašali zavojevalce. Potrebna je bila znatna vojska, da je vse to držala skupaj. Niti samega Perzijca se ni dalo vojaško tako vzgojiti kot povprečnega Grka. Razen tega so se Perzijci bojevali na tujih tleh.

Boljša disciplina, boljša vojna tehnika, a kar je bilo glavno, patriotizem, to je slednjič odločilo. Zoper te kakovostne prednosti Grkov niso mogli perzijski poveljniki postaviti nič drugega kakor količino. Računali pa so tudi na politična nasprotja med državami in na strankarstvo v njih. No, konec koncev se je sovražnik vendarle znašel tam, od koder je izšel, v Aziji.

Atiški polis kot pomorska velesila. — Periklej. — razcvet sužnjeposestniške demokracije

Glavno breme domovinske vojne je slonelo na ramenih obeh najpomembnejših grških držav, Šparte in Aten. To stanje pa se je spremenilo, ko so prešli združeni Grki iz defenzivnega v ofenzivno vojevanje (Plateje, Mikale!). Špartanska, pretežno kopna sila, se ni mogla uspešno uveljaviti v pomorskih bitkah; užaljena in zavistna se je odrekla nadaljnjim bojem in obdržala hegemonijo na Peloponezu. Zato so Atenci prevzeli vojno vodstvo ostalih zaveznikov v lastne roke, in to tembolj, ker so bili kot pomorski polis brez večjega tekmeča.

Atiško-delska pomorska zveza. Aristid, ki se je bil vrnil iz pregnanstva, je, še preden so bili vsi Grki osvobojeni, ustanovil atiško-delsko pomorsko zvezo (478 pr. n. š.); k njej so sčasoma pristopili vsi otočani in maloazijski Grki, po številu okoli 200 držav. Izven te zveze so ostali le Šparta s peloponeškimi zavezniki in nekateri drugi aristokratski polisi.

Vsaka članica atiške zveze se je zavezala graditi ladje za skupno mornarico, vzdrževati moštvo in prispevati določeno količino denarja v zvezno blagajno na otoku Delosu, kjer je bil upravni sedež zveze sprva enakopravnih polisov. Toda zvezo so dejansko vodile Atene. Ker članice zveze razen Aten niso imele primernih luk za gradnjo ladij, so se obveznosti večidel spremenile v denarne dajatve. L. 454 se je zvezna blagajna prenesla z otoka Dela v Atene, češ da je tu bolj varna pred Perzijci. Vplačani denar pa se ni porabljal za skupno stvar, ampak za izključno atenske zadeve. Zaklad je upravljala atenska ljudska skupščina. Zavaljo tega so nekatere državnice nameravale izstopiti iz federacije, a Atenci so jih z orožjem prisilili k nadaljnji pokorščini. Sploh so se začeli Atenci venomer bolj vmešavati v notranje razmere zaveznikov in jih celo razdvajati med seboj, da bi tako lahko nastopali kot vrhovni

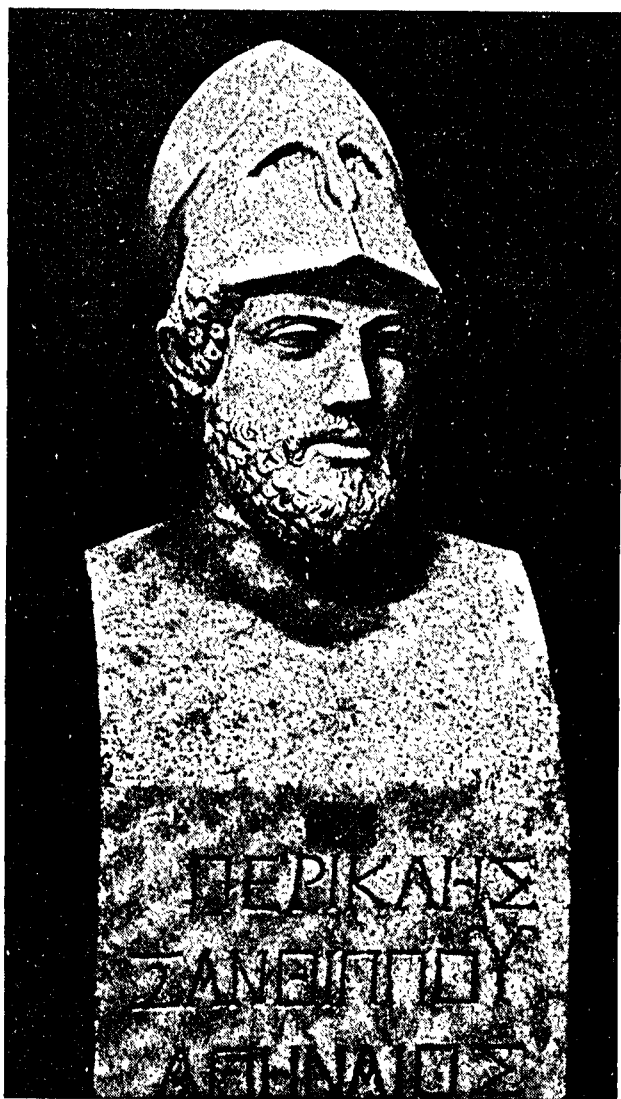
Razvaline na otoku Delu.

razsodniki. V nekaterih polisih so bili atenski nadzorovalci, drugod po otokih pa atenske vojaške kolonije (kleruhije) kot oborožena sila zoper zunanje sovražnike in proti notranjim nezadovoljnejšem. Tako je tudi ta zveza postala hegemonistična pod vodstvom atiške pomorske sile.

Periklej. Takrat je bil na krmilu države Periklej (455—429 pr. n. š.). Ljudstvo mu je zaupalo. Utrdil je demokracijo. Stara zemljiška aristokracija z areopagom vred je bila končno potisnjena ob stran. Državo je vodil demos z ljudsko skupščino, svetom petstotih in porotnim sodiščem.

Ljudsko skupščino so sklicevali nekajkrat na mesec. Postala je najvišji državni organ. Odločala je o vojni in miru, nadzirala državno upravo, volila stratege in bila tudi najvišje prizivno sodišče. Aktivno so lahko v njej sodelovali vsi nad 20 let stari Atenci ne glede na socialne razmere. Nihče ni smel seveda kršiti atenskih zakonov, ki so ščitili pretežno koristi sužnjeposestnikov.

Svetovalstvo petstotih je ostalo le posvetovalni organ, porotno sodišče pa najvišji sodni forum s 6000 ljudmi, po 600 z žrebom

Periklova herma.

Atenska zakladnica v Delfih.

izbranih iz vsake file. Edinole službo strategov, ki se je okrepila v grško-perzijskih vojnah, so lahko podelili za daljšo dobo (Periklej!), drugače so trajale službe le eno leto. Vse so bile plačane, da so jih tudi revni državljani lahko upravljali. Bile so tako rekoč obvezne. Tudi udeleženci ljudskih skupščin in vojaki so prejeli plačilo.

O atenski demokraciji je govoril Periklej ob priliki pokopa prvih žrtev peloponeške vojne med drugim naslednje:

»Kar se tiče postav, uživamo v zasebnih rečeh vsi enake pravice, kar pa uveljavljanja v politiki, se daje prednost znanju, s katerim se odlikuje posameznik. Sprejem v upravno službo ni odvisen od pripadnosti k ti ali oni stranki, ampak zgolj od osebne uporabnosti; prav tako siromaštvo ali nizki rod zmožnemu ne dela zaprek v politični karieri...«

(A. Sovrè, Predsokratiki, str. 242)

Navzlic najbolj razvitemu političnemu sistemu v starem veku je pa komaj dvajsetina atiškega prebivalstva imela vse politične pravice. Brez njih so ostali sužnji, ki so bili popolnoma brezpravni in ki jih je bilo nekajkrat več kot vseh svobodnih državljanov skupaj, dalje meteki in tudi ženske svobodnega rodu. Poleg tega grška sužnjeposetniška demokracija v ljudski skupščini seveda ni poznala zastopstva. To je ena izmed političnih značilnosti antičke sploh.

Suženstvo na Grškem v 6. in 5. stol. pr. n. š.

Vse dežele staroveškega Sredozemlja so poznale suženjstvo, sprva patriarhalno in na tej stopnji so ostale nekatere obrobne grške dežele vsaj še v 5. stol. pr. n. š., tako n. pr. Tesalija in Makedonija. Drugod pa so že pred tem časom sužnje množično uporabljali kot glavno proizvodilno silo v gospodarstvu, z vsemi znaki antičnega izkoriščanja suženjstva. V Atenah se je ta stopnja pričela s Solonom in je dosegla v 4. stol. pr. n. š. svoj višek.

Po mišljenju Grkov z Aristotelom vred je bil suženj »živo orodje« ali »govoreči stroj«, ki je človeku prav tako potreben kot drugo orodje. Pravno je bil suženj brezpraven, ni bil oseba, marveč stvar. Svoje družine ni smel imeti, pač pa je bilo dovoljeno živeti skupaj s sužnjami. Otroka so imeli za prirejo.

Čeprav je bil suženj brezpraven, se vsem ni enako godilo. Za ubogljive sužnje so boljše skrbeli in so si tudi lahko pridobili zaupanje svojih gospodarjev. Če je n. pr. Atenec ubil svojega sužnja, je bil kaznovan. Sploh je bil položaj sužnjev v Atiki in tako v demokratskih polisih vobče boljši nego v aristokratskih državah. Vzrok temu je iskati v demokratski ureditvi, poleg tega pa tudi v visoki ravni gospodarstva. Boljše rodbine so imele po nekaj deset sužnjev, po 100 ali celo več jih je imel le malokdo.

Največ sužnjev so pridobili v osvajalnih vojnah, manj pa zaradi zadolžitve svobodnih, kar je bilo v nekaterih državah tedaj že odpravljeno. Država jih je prodala trgovcem s sužnji in ti nato odjemalcem na raznih tržiščih n. pr. na otoku Delosu. Največ sužnjev je bilo v Eginu, Korintu, Atenah, Sirakuzah, na Rodosu in Delosu. V navedenih polisih je bilo sužnjev neprimerno več kot svobodnih.

Nedvomno je bilo najtežje delo tistih sužnjev, ki so bili zaposleni v rudarstvu, v rudnikih in kamnolomih. Pri tem so uporabljali sužnji samo kladiva, kline, zagozde in lopate. Več kot poldrug

meter ni njihovo »vrtanje« seglo v globino. Delali so v izmenah noč in dan.

Sužnji so bili dalje zaposleni po delavnicah, zlasti v obrtno-trgovskih polisih. Število delavnic je zelo naraslo po grško-perzijskih vojnah. V velikih rokodelnicah, ki so pa bile redke, je bilo zaposlenih do 100 in tudi več sužnje, v srednjih delavnicah pa 20 do 30, v malih obrtnih obratih, ki so prevladovali nad drugimi, pa pod 10 sužnje. Izdelovali so raznovrstne predmete. Daleč na Grškem so slovele tebanske orožarne, korintske kovačnice, atenske keramične delavnice itd. Lastniki obrtnih podjetij so s sužnji veliko zaslužili.

Sužnji, zaposleni v poljedelstvu, so bili znani v Heladi že iz Homerjevih časov sem, večjega pomena pa so bili od 6. stol. dalje tako v vinogradništvu, oljarstvu in sadjarstvu. Pa tudi na svojih domovih so gospodarji uporabljali sužnje za različna dela.

V nekaterih polisih, zlasti v Atenah, so bili sužnji zasebno-pravni in so jih lastniki dajali podjetnikom v najem. Ti so jih zaposlovali v rudnikih, kamnolomih, v kmetijstvu, pri gradnji itd. proti dogovorjeni denarni odškodnini. Najemniška delovna sila je bila za boljša dela seveda tudi in to predvsem svobodna. Najemniško delo pa je donášalo velike dohodke tudi državi, ki je dajala n. pr. rudnike v izkoriščanje.

Viški suženjskega dela so se le malo uporabljali za razvoj tvarnih proizvodnih sil: za izpopolnitev dela, uvajanje tehnike, obvladovanje naravnih sil in za koristno znanost. Odtod je izvirala nujnost polisa, da mobilizira svoje državljane za javne službe.

Peloponeška vojna (431—404 pr. n. š.)

Vzroki in povod peloponeške vojne. Grški svet je bil razdeljen na dva tabora: na peloponeški s Šparto na čelu in na atiško-pomorski pod vodstvom Aten. Vsekakor je bila pomembnejša in večja atiška zveza, ki se je vsestransko, politično-gospodarsko, vojaško in kulturno razlikovala od peloponeškega tabora. Atika je bila demokratični polis in je v tej smeri vplivala tudi na ostale člane zveze, jug pa je bil aristokratski. Šparta je podpirala aristokracijo v nasprotnem taboru, Atenci pa demokratična prizadevanja na Peloponezu. Atene so bile pretežno obrtno-trgovska sila, Šparta pa agrarna dežela. Atenci so nameravali razširiti trgovske zveze tudi

z zahodnim Sredozemljem, polastiti se bogate Sicilije, s katero je trgoval Korint, ki je nekdanj imel tako rekoč monopol v trgovanju; Korint je bil član peloponeške zveze. Atika je bila sedaj pomorska, grški jug pa kopna sila. Atene so bile bogate, Šparta siromašna. Atene so bile kulturno žarišče, središče vse Grčije, Šparta pa je bila neomikana.

Med dvema tolikanj različnima polisoma ni moglo biti stalnega, mirnega sožitja, zlasti gospodarsko vprašanje je zaostrovalo odnose med njima. Izguba Sicilije bi bila gospodarska nesreča za Peloponez, posebno pa za trgovski Korint, ki ga je že tako ogrožal atiški uvoz žita iz črnomoških dežel in Egipta.

Neposredni povod za spopad med obema vodilnima državama na Grškem se je kaj kmalu našel. Nasprotovanje med aristokrati in demokrati v Epidamnu in na otoku Korkiri se je preneslo na Šparto in Atene. Špartanci so zahtevali od Atencev, naj se razpusti atiška pomorska zveza. Atenska ljudska skupščina je to odklonila. Periklej je bil osebno prepričan, da Peloponez ne bo zdržal dolge vojne, češ da nima ustreznih sredstev. Tako je prišlo do več kot četrstoletne vojne, ki se je imenovala peloponeška, ker se je začela na Peloponezu.

Potek peloponeške vojne. Špartanska vojska je vdrla v Atiko in jo zelo opustošila. Okoliško prebivalstvo se je zateklo za trdno obzidje Aten, medtem ko so atenski vojščaki plenili peloponeško obalo. Tedaj se je v Atenah razširila kuga, ki je zahtevala mnogo žrtve; med njimi je podlegel tudi Periklej.

Po Periklejevi smrti sta se v Atenah borili za državno krmilo dve stranki: ena, ki je bila za nadaljevanje vojne, da se špartanski aristokratski red dokončno uniči, druga pa je zahtevala, da se Atenci pomirijo s Šparto. Prvi stranki, ki jo je vodil strojar Kleon, so pripadali obrtniki in trgovci, drugemu taboru pod vodstvom Nikijevim pa veliki lastniki sužnjev, posestniki, med njimi predvsem zemljiška aristokracija. Šele ko je Kleon padel, je sklenil Nikias s Špartanci mir za dobo 50 let. S tem se je za sedaj priznalo stanje, kakršno je bilo od zaključka bojevanja. Poleg tega so Atenci zagotovili Šparti, da ji bodo priskočili na pomoč, če bi se tam uprli sužnji.

Nikijev mir ni rešil nobenega vzroka, zaradi katerih se je začela vojna. V Atiki se je položaj vse bolj in bolj slabšal. Atenski pritisk na zaveznike je povzročal, da so se vezi med Atenami in

članicami pomorske zveze občutno zrahljale. Ta ali oni polis je celo prešel na nasprotnikovo stran. Zato je ravno Atika morala vojno nadaljevati, preden bi jo bili zavezniki pustili čisto na cedilu. Treba bi bilo udariti po sovražniku na najboljčutljivejši točki: zavzeti Sicilijo. To bi pomenilo trgovski atiški monopol v Sredozemlju in hkrati kapitulacijo Špate.

To je bila zamisel sijajnega politika, diplomata in stratega, častihlepnega Alkibiada. Toda vojaški sicilski pohod ni bil pogodu domači aristokratski stranki. Obtožili so Alkibiada brezboštva (razbite herme!). Strateg se je odtegnil sodbi in se zatekel v Šparto, ki je z vojsko podprla Sicilijo. Atenci so na Siciliji doživeli največji krvni in tvarni poraz v svoji zgodovini. Izgubili so vso mornarico, čez 100 trier in do malega vseh 40.000 vojakov, ki so se udeležili siciliske bitke.

Nato so Špartanci vnovič ropali Atiko. Ob tej priliki je pobegnilo od dela 20.000 sužnjev, zaposlenih največ v delavnicah, rudnikih in na posestvih. Od atiške pomorske zveze odpadle državnice so podpirale peloponeški tabor z brodovjem, Perzija pa je obljubila Špartancem pomoč v denarju. V Atenah samih pa so se borili za oblast pristaši aristokratskega in demokratičnega reda. Po kratki vmesni vladi bogatašev se je za silo spet vzpostavila ljudovlada. Toda dnevi demokratične atiške republike so bili že šteti.

Demokratična Atika kapitulira. Zadnji strašni pomorski vojaški udar je zadel Atence pri Ajgospotamih («Kozje reke») ob Traškem Herzonesu. Že skoraj docela osamljene nekdaj mogočne Atene je sovražnik nato obkolil in Atence izstradal. Slednjič so se Atene Šparti predale:

Težki so bili mirovni pogoji, ki so jih morali premaganci sprejeti (404 pr. n. š.): 1. razpust atiške pomorske zveze, 2. izročitev vseh bojnih in trgovskih ladij razen 12, ki se smejo uporabljati samo za obalno plovbo, 3. velika vojna odškodnina in 4. sprememba režima — vlada oligarhije, peščice najbogatejših aristokratov.

Pod zaščito špartanske posadke v mestu je nova vlada 30 oligarhov kruto obračunala z uglednimi demokrati. Na stotine jih je bilo pobitih ali izgnanih iz dežele in njihovo premoženje zaplenjeno, deloma pa so se zatekli v Tebe. Od tam so sicer naslednje leto pregnali »tridesetorico« v Atenah in spet uvedli demokracijo, ki pa ni imela več takih materialnih temeljev in ugleda kot v prejšnjih časih.

Grki v prvi polovici 4. stol. pr. n. š.

Zgodovina Grkov v prvi polovici 4. stol. pr. n. š. — točneje do bitke pri Hajroneji (338 pr. n. š.), ko se zaključi klasična doba Grčije — je polna vsakovrstnih bojov: za nadvlado posameznih zvez ozir. polisov, dalje med bogatimi in revnimi v medpolisnem kakor tudi v polisnem merilu in slednjič med svobodniki in nesvobodnimi sužnji. Pri tem je večkrat prišlo do sodelovanja ubožnih državljanov in sužnjev zoper aristokrate.

Peloponeška vojna je strašno prizadela mala kmečka gospodarstva. Najbolj je to občutila Atika. Mali atiški poljedelci so obubožali, se zadolževali. Agrarno krizo so izrabljali veleposestniki in ceneno kupovali zadolžena in opustošena mala zemljišča. Kopičene posestev v eni roki je pa omogočalo tehnični napredek v obdelovanju zemlje. Isto se je dogajalo bolj kot v prejšnjih časih tudi v obrti. Število velikih delavnic se je znatno zvečalo. Četudi se morda ni kdovekak zvišalo število sužnjev, se je pa zato v pravkar minuli vojni zelo skrčil stan svobodnih ljudi, bili so pobiti ali zaslužjeni. Vas in mala svobodna obrt sta klonili pred veleposestnikom in velepodjetnikom.

Nakljub tehničnemu napredku v poljedelstvu je posihmal zlasti Atičanom primanjkovalo kruha. Vrhu tega je obrobni grški svet sam proizvajal izdelke in tako ni bil več odvisen od trgovanja z matičnimi deželami. Perzijci pa so preprečevali trgovske stike z grškimi državami. Kajpada je bilo trgovanje z žitorodnimi kraji sedaj otežkočeno in se je prevrglo v špekulacijo (pokupili so kmetijske in obrtne proizvode, celo surovine, in jih drago prodajali ob času, ugodnem za nakupovalce). Posamezniki so se tako dokopali do izrednega bogastva in razkošja. To novo vrhnjo plast družbe so imenovali plutokracijo.

Sproletarizirani kmetje so se deloma naselili v mesta, v Atene in drugam. Dobro je označil novo stanje filozof Platon: »Atenska država predstavlja dva v kričečem razmerju si stoječa dela, državo revnih in državo bogatih; drug drugega hočeta požreti...« V mesta pobegli so deloma tvorili antični lumpenproletariat (grško *ohlōs* — »mestna sodrga, drhal«), ki je krvavo obračunal z bogataši na Korkiri, v Korintu in Agrosu, deloma so pa to bili najemniški delavci.

Tudi po peloponeški vojni orožje ni utihnilo. Potreben je bil le majhen spor med polisi in že so se spet vojskovali. Vendar so se vojskovali posihdob drugače kot poprej. Vojaki so bili zdaj plačani

najemniki. Revni mali ljudje se namreč niso mogli boriti na lastne stroške, država (n. pr. atenska) pa tudi ni več razpolagala z zadostnimi denarnimi sredstvi. Pač pa se je strateg z državo dogovoril za kako vojaško akcijo. Če je imel denar, je nabral vojake in se na svoje vojskoval. Najemnik je bil lahko oborožen. (kožni ščit) nasproti hoplitu (kovinski ščit in oklep), imel je le daljše kopje. Taka vojska se je laže gibala in vzdržala večji napor.

Kasneje so vojaški poveljniki s svojimi najemniki posegali tudi v državne zadeve, prilaščali so si oblast v polisih. Iz najemništva se je tako razvila diktatura vojskovodij, poznogrška tiranija, v kateri so igrali pomembno vlogo tudi lumpenproletarci.

Špartanci so si s peloponeško vojno zagotovili hegemonijo, ki je segala tudi na Malo Azijo. V vseh njej podrejenih polisih so pod zaščito špartanske posadke vladali oligarhi. Pravih Špartancev je bilo sedaj samo še nekaj sto. »Občine enakopravnih« že zdavnaj ni več bilo. Zemljišča so prišla že v zasebno last in se združevala v rokah bogatejših. To je bila gospodarska podlaga za aristokratsko ali oligarhijsko vladavino med špartiaci. Enako se je dogajalo v drugih agrarnih polisih peloponeške zveze. Vojaški plen najemniških vojakov je družbeno neenakost v Šparti še povečal. Perioiki in heloti so bili še naprej brezpravni.

Špartanci tudi niso bili sposobni zadržati Perzijcev, ki so sami ščuvali polise zoper špartansko zvezo in si spet zagotovili premoč na Egeju. Vendar tedanja Perzija ni več bila taka kakor pred 100 leti. Njej sedaj ni šlo več za vmešavanje v evropsko Grčijo, pač pa za to, da bi se zavarovala pred kakršnim koli posegom čez Egej iz evropske Grčije.

Tebanska hegemonija. Borba za nadvlado v Heladi se je nadaljevala. Proti Šparti je vstala nova grška sila, zveza Beocijskih mest pod vodstvom Teb, kjer so s podporo Atencev prišli na oblast demokrati. Pa tudi Atencem se je posrečilo, da so osnovali drugo federacijo (378 pr. n. š.), v katero je vstopilo nekaj deset polisov in otokov. Po obsegu je bila manjša od prve pred 100 leti. Bila je to zveza enakopravnih svobodnih članov brez tributa. Obe zvezi sta nastali zoper špartansko hegemonijo.

Prvi so se spopadli s Špartanci Tebanci, ki so v dveh bitkah v Beociji in na Peloponezu (371 in 370 pr. n. š.) porazili nasprotnika. Tebanski falangistični vojaški ustroj pod vodstvom dveh odličnih vojskovodij, demokratov in patriotov Pelopide in Epaminonde je žel popolno zmago. Špartanski blok se je raz-

Kip nekega ubijalca tirana.

bil, njegovi deli so se osamosvojili in povsod je zatem izbruhnila politična in socialna borba med demokracijo in oligarhijo in med perioiki, sužnji, reveži ter bogataši.

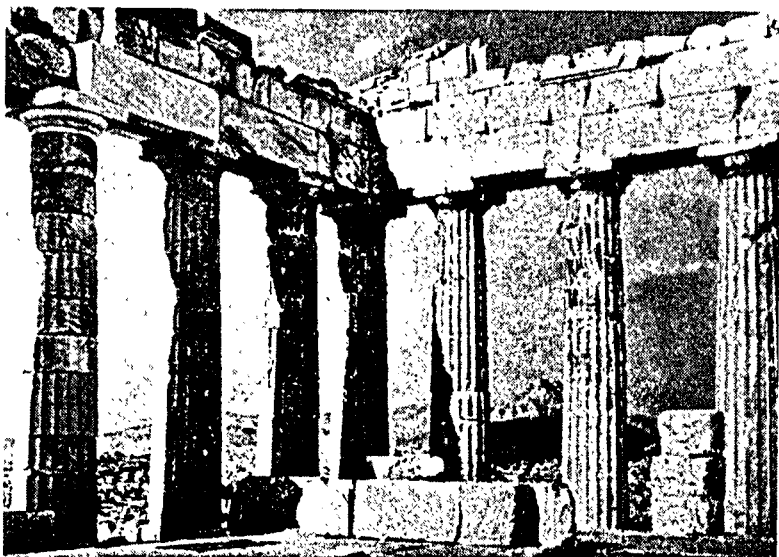
Tebanska hegemonija je prestrašila atensko plutokracijo, ki je podprla premagano Šparto. Tebanska premoč je izkravela z Epaminondo vred v bitki pri Mantineji (362 pr. n. š.) na Peloponezu. Beocijska zveza je razpadla. Atika pa je, rešena obeh hegemonističnih tekmecev, zasledovala stare cilje in uporabljala stare metode, da bi vnovič zrasla v pomorsko velesilo. Izkoriščala je zaveznike, a ti so se ji uspešno postavili po robu. Tudi druga atiška zveza je razpadla (353 pr. n. š.).

Grobar atiških polisov tako demokratskih kot aristokratskih ozir. oligarhijskih je bilo predvsem suženjstvo. Suženjski družbeni red se je v 4. stol. pr. n. š. med Grki že preživel in ž njim vred se je rušila vsa njegova vrhnja stavba. Zato sunka od zunaj, s severa, iz Makedonije, grški suženjski sistem, ki je bil v krizi, ni več vzdržal.

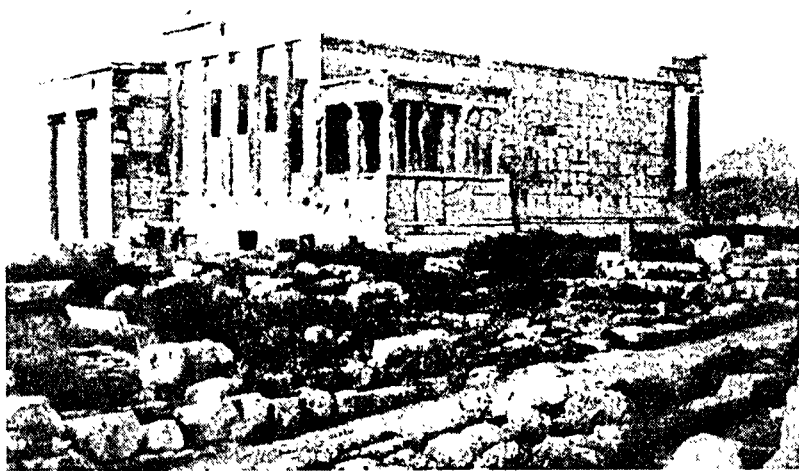
Grška kultura

Grki so nam zapustili odlične spomenike, tako v umetnosti, književnosti in znanosti. Skoraj vsem sedanjim kulturnim panogam so Heleni položili temelje.

Umetnost. Grška umetnost je izvirala iz obrti in se je razvila v samostojna umetnostno vejo. Mojstrska dela izpričuje njihova arhitektura (stavbarstvo) s svojimi tremi slogi: s preprostim dorskim, vitkejšim jonskim in z zgoraj polžasto zavitim korintskim stebrom. V teh, večkrat medsebojno pomešanih slogih so gradili javne stavbe: *Partenon*, svetišče boginje Atene na vrhu Akropole po večini iz marmorja, najbolj dovršeno delo staroveške arhitekturne umetnosti; dalje *Erehteion* prav tako na Akropoli, Zevsov hram v *Olimpiji*, svetišče boginje Atene na *Egini*, svetišča na *Siciliji* itd.

Partenon.

Akropola z Erehtelonom.

Metalec diska.

Mogočen vtis je delala Akropola s svojimi zgradbami na tujce. Toda če izvzamemo še javna zbirališča, posebno agoro, so bile Atene še celo v Periklovi dobi mesto ozkih, vijugastih in umazanih ulic, mesto pretežno lesenih in ilovnatih hiš, v katerih so prebivali tako siromaki kot mimogrede tudi bogatini; ti so drugače živeli največ na svojih posestvih zunaj mesta. K skromni stanovanjski podobi mesta Aten je seveda prispevala svoj delež tudi peloponeška vojna; takrat so bile Atene večkrat požgane.

Zavidanja vredne stvaritve so nam zapustili Grki tudi v skulpturi (kiparstvo). Sloveči kiparji so bili: Fidija, Miron in Poliklet. Niso izdelovali le kipov bogov, temveč tudi kipe ljudi v napetih položajih, tak je n. pr. Mironov metalec diska.

Kopjenosec.

Ni pa ohranjenih dosti kipov, ki bi predstavljali preprosto ljudstvo, n. pr. reveže, sužnje. Grška likovna umetnost je plastična, življenjska, konkretna. Nič manjše uspehe ni doseglo grško slikar-

stvo z dvema predstavnikoma, s Polignotom in Apolodorjem, mojstroma čopiča. Največ slik je ohranjenih na vazah.

V grški umetnosti — kakor tudi v drugih vejah kulture — je daleč prednjačila kultura demokratičnih polisov, predvsem atenska, pred aristokratko-oligarhističnimi polisi.

Literatura. Umetniška književnost se pričinja s Homerjevima epoma, lirika pa je nastala kasneje in je zelo osebna. Prikazuje nam duševno razpoloženje posameznikov, veselje in žalost. Zelo življenjska je poezija Saffina, pesnice ljubezni, strasti in prirode. Lirične stvaritve 7. in 6. stol. pr. n. š. so seveda redke, z njimi so se ukvarjali ljudje, ki jim ni bilo treba skrbeti za vsakdanji kruh. So to dvorne pesnitve, poezija v domovih tiranov, mecenov-poetov, kot so bili Polikrat na Samu in Pizistrat v Atenah. Tipičen dvorni pesnik je Anakreon (iz 6. stol. pr. n. š.), ki v svojih pesnitvah izrecno poudarja, da so mu politika, vojna in tegobe življenja deveta briga, pač pa opeva ljubezen, lepoto, veselje in sploh radostne muze življenja. Zadnji zastopnik lirike je Tebanec Pindar (na prehodu 6. v 5. stol. pr. n. š.), ko je prehajal aristokratski red v demokratični. Poleg lirike pa pozna 7. in 6. stol. pr. n. š. tudi poezijo, ki se že peča s politiko in filozofijo, n. pr. Solon.

Literatura klasične dobe in deloma že 6. stol. pr. n. š. pa je drugačna od prejšnjih časov. V njej se kažejo spremembe, ki so nastale v gospodarstvu, družbi in politiki. Ker je bilo tedaj središče grške kulture v Atenah, ki so se demokratizirale, izpričuje duhovna kultura namesto aristokratske ozkosti, plehkosti in zaverovanja v preteklost bolj širino, globino in je hkrati tudi pereča.

Širino kažejo splošna grška praznovanja najbolj priljubljenih bogov: Atene, Demetre in Dioniza. Vsa ta božanstva nas spominjajo na poljedelstvo, nekdanjo glavno panogo helenskega gospodarstva. Atika pa je to stopnjo že prešla. Oblike teh čaščenj so sprevodi, deklamacije, zborovsko petje in plesi.

Spomladi so se oblekli v kozlovske kože (satiri) in se še drugače našemili. Taki so hodili naokrog in prepevali pesmi, imenovane tragedije, to je »kozlovske pesmi«. Vodilnemu pevcu je zbor odgovarjal v ditirambih, zahvalnicah bogu Dionizu. Ta razgovor se je imenoval dialog. Jeseni, ob trgatvi, so zopet praznovali Dioniza in se ob čašah rujnega vina šalili in uganjali burke. Iz tega se je sčasoma razvila komedija, to je »vesel sprevod«. Tragedijam so dodajali še kako dramo (dejanje).

Dionizovo gledališče v Atenah.

Iz Dionizovega kulta je že v 6. stol. pr. n. š. nastal teater (gledališče — »kraj igre«). Bil je to oder, okoli katerega se je ljudstvo zbralo k praznovanju, medtem ko se je to poprej dogajalo na prostem, na trgu ali kjerkoli že. Polagoma se je iz odra razvil razsežen, polkrožni gledališki prostor, ki je bil na prostem, brez strehe, naslonjen na kak grič in stopničasto se spuščajoč navzdol. Prostora v njem je bilo za več desettisoč gledalcev, tudi za 100.000.

Vsebina tragedij se je počasi menjala. V njih so nastopali polbogovi — heroji, zgodovinski dogodki in sodobniki. Zato so bile predstave življenjsko pereče.

Najbolj znani in slavljene tragedije so bili Aishilos, Sofokles in Evripides. Dela, n. pr. Aishilov Prometej in Orest, Sofoklejev kralj Oidipos ter Evripidova Medeja in Ifigenija na Tauridi so še dandanes svetovnega slovesa in na sporedu velikih gledališč. V navedenih delih vidimo borbenega človeka, ki pa spričo volje bogov in usode ne more uveljaviti svoje volje in zmagati.

Komedijantski igralci.

Najvidnejši predstavnik grške komedije je bil Aristofan. Nekatere njegove komedije so izrazito politične. Tako n. pr. v »Ženski narodni skupščini« (iz začetka 4. stol. pr. n. š.) kritizira atensko demokracijo, češ da je starčevska. Norčuje se tudi iz bogov, celo iz Zeusa.

Gledališke predstave so se seveda odlikovale tudi z lepoto jezika, sloga, kakor so se igralci tudi primerno maskirali. Bile so, posebno tragedije, značilne za demokratske polise — nedemokratske države jih skorajda niso poznale. Teater je bil množična kulturno-pedagoška šola, potreben Grku kot vsakdanji kruh. Za Perikleja so ubožni Atenci obiskovali gledališče brezplačno.

Znanost. V znanosti je sprva prednjačil pred balkansko Grčijo obrobni grški svet, Jonija, ki je prišla v stik z Orientom prej nego matica; kasneje je prihajal v poštev zahod, Sicilija in južna Italija, egejski otoki in otoki ob Balkanskem polotoku. Grška znanost je dosegla tako visoko stopnjo v primerjavi z orientalno zato, ker na Grškem ni bilo svečeništva kot posebni stan, ki bi si prilaščal znanost kot svoj monopol. Zato se je filozofija in druga znanost razvijala med Grki svobodneje kot na Vzhodu.

Prvi modrijani Jonci so se ukvarjali z astronomijo, fiziko, matematiko in geografijo, raziskovali so prirodo in iskali vzroke nastanka in razvoja sveta. Zanimal jih je *makrokosmos* (vse-mirje). Tak je bil Tales iz Mileta (6. stol. pr. n. š.), ki ga ni zadovoljila razlaga, da so ustvarili svet bogovi. Prišel je do zaključka, da je voda osnovna prvina, iz katere se je razvilo vse drugo. Zato ga upravičeno imenujemo prvega grškega materialista. Anaksimenes pa je trdil, da je zrak prazvor vsega. Pitagori iz Sama pa je bistveno v prirodi število, številke in količine; edino število je stalno, vse drugo se spreminja na svetu (Pitagorov izrek!). Heraklit iz Efeza (iz konca 6. in začetka 5. stol. pr. n. š.) je živel v razgibanih časih vojn, prevratov, socialnih borb — odtod njegovo mnenje, da je vojna (borba) gibalo vseh stvari. Sveta, pravi Heraklit, ni ustvaril ne bog ne ljudje, je bil, je in bo večno živ o gen j. Po njem je vse v gibanju, tako v prirodi kot v življenju. Svet spoznaš z razumom, ne s čustvi.

Višek materialistične filozofije v antični Grčiji je dosegel Demokrit (460—370 pr. n. š.). Zanj je bila edina podlaga materija, ki sestoji iz najmanjših delov, ki se ne dajo več deliti, iz atomov. Atomi in praznina, to so Demokritovi ele-

menti vsemirja. Delovanje atomov, je rekel, je podvrženo zakonom, ne slučajnostim, zakonom, ki jih človeški razum lahko spozna. Ta nauk, ki ga je za njim izpopolnil in populariziral Epikur (4. stol. pr. n. š.), je pomenil napad na religijo.

Tudi druge veje znanosti, kot medicina (Hipokrat), biologija, zgodovina (Herodot, Tukidid, Ksenofont) in geografija so tedaj dosegle pomembne uspehe.

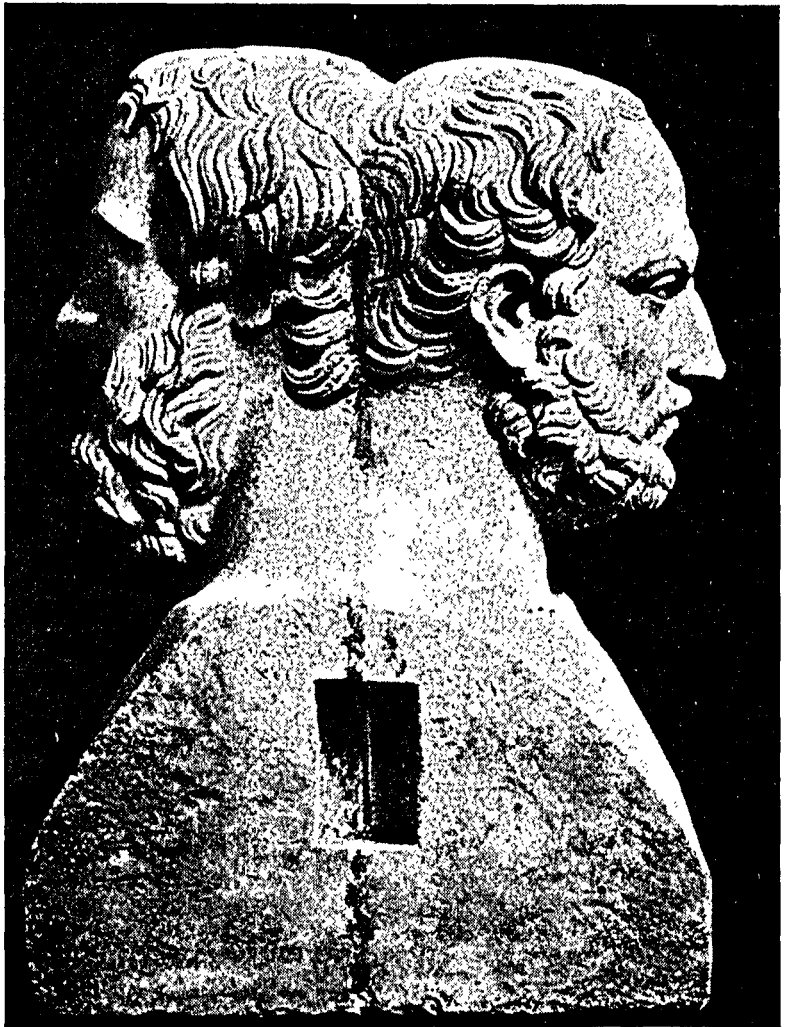
Herodot, ki je bil doma v maloazijskem mestu Halikarnasu, je na podlagi ustnega izročila pa tudi drugih virov, ki jih citira, napisal zgodovino grško-perzijskih vojn do l. 479 pr. n. š. V svojem delu povečuje Grke, zlasti Atence, vendar ni nestrpen do drugorodcev in jih nima kar za barbare, kakor njegovi sodobniki. Dogodkov Herodot samo ne našteva, marveč o njih tudi razmišlja, jih pojasnjuje in ocenjuje. Po pravici ga imenujemo »očeta zgodovine«.

Tukidid, ki je izhajal iz bogate tračanske rodovine, pa je napisal zgodovino peloponeške vojne razen njene zadnje faze. Njegovo delo je zelo racionalistično, poudarja zemljepisni činitelj, odnose med obrtjo in trgovino in vlogo trgovine pri uveljavljanju mest. Tukididovo delo je nadaljeval bogati Ateneec Ksenofont in sega od 411—362 pr. n. š. (do bitke pri Mantineji). V njegovi »Grški zgodovini« lahko opazimo, da nasprotuje demokraciji in je bolj podobna spominom. Pri njem vse bolj zopet nastopajo in odločajo nadnaravne sile.

Grška duhovna kultura je bila potemtakem idealistična in materialistična.

Peloponeška vojna, politična in socialna borba, ki se je zgri-njala okrog nje, je modroslovje zbližala z družbo, s človekom kot socialnim in političnim činiteljem. Ta filozofija je bila mikrokozmična (mikrokozmos — »droben svet«). Njeni nosilci so bili sofisti (sofia — znanje), potujoči modrijani, leporečniki, ki so poučevali retoriko (govornišтво), gramatiko, logiko in psihologijo, kjer se jim je nudila priložnost za to; največ v Atenah. Sofisti so bili pomembni, ker so ljudstvo prosvetljevali; javnih šol namreč ni bilo.

Med te mislece prištevamo Protagoro, čigar načelo je bilo: »človek je merilo vseh stvari«. Ker so si ljudje različni, se dokopljejo do razne stopnje znanja; zato ne more biti objektivnih resnic, marveč so samo subjektivne resnice. Logika pa je sposobnost, ki vzdržuje most med obojnimi. Sofistična filozofija je v modroslovju poudarjala metodo vse bolj kot naravoslovni modrijani.

Dvojna herma: Herodotova in Tukididova.

Neki pozni sofist je izjavil, da je suženjstvo zgodovinska stopnja, ne večna, drugi, da je bog ustvaril vse ljudi enakopravne, ne ene za gospodarje, druge za sužnje; država je nastala kot posledica dogovora med ljudmi. Enotnih pogledov na državne uredbe sofisti niso imeli. Največ so zagovarjali demokracijo.

Sokrat. Iz sofistične šole je izšel tudi Sokrat, po poklicu kipar. Bil je pristaš racionalizma (razumnosti). V poslušalcih, učencih je skušal doseči ne toliko znanje samo kakor zanimanje, ljubezen do znanja. Vendar je šel dlje od sofistov: res je, vse znanje je relativno, a absolutno znanje poseduje edinole bog. »Vem samo to, da nič ne vem.« Toda znanje, do katerega je prišel, je rekel, je obvezno za vse. »Spoznaj samega sebe«.

Sokrat je živel preprosto in zelo svobodno, »brezbožno«, grajal je tudi sodobne voditelje, zato so ga obdolžili, da izpodkopa je temelje atiške države in demokracije. Bilo je to tedaj, ko je vladala v Atenah plutokracija. Obsodili so ga na smrt in 70-letni starček se je pokoril državnim zakonom, čeprav bi se bil lahko rešil v tujino. Bila je to poslednja smrtna obsodba na rovaš »brezbožništva«.

Platon. Sokratov nauk je nadaljeval Platon, ki je mnogo potoval. V Atenah je ustanovil šolo, akademijo (po heroju Akademu). Njegova filozofija je idealistična. Kot aristokrat je bil nasprotnik demokracije. Svoj politični ideal je razložil v spisu »Država«. V državi naj vlada pravičnost. Pravičen more pa biti le izobražen človek, skratka filozof. Filozofi naj vodijo državo, njim ni potrebna ne lastnina ne družina, ker oboje slabi dejavnost voditelja. V drugem razredu so vojaki, ki naj državo branijo in jih zadeva isto kot filozofe. Tretji razred je ljudstvo z zasebno lastnino in družino, ki naj dela za prva dva razreda.

Aristotel. Največji vzpon v staroveški kulturi sploh pa je predstavljal Aristotel (384—322 pr. n. š.), doma iz Halkidike v soseščini Makedonije. Človek, ki je obvladal vse znanosti in gradil dalje. Medicina mu je bila posebno pri srcu. Življenje je, je dejal, oblikovana materija. Oblika in tvar sta večni gibalki. S tem se je velik učenjak Aristotel včlenil v verigo materialistov.

Pečal se je tudi z družbenimi problemi. Proučil je ustave nad 150 polisov in tako napisal »Politiko«, kjer govori o vseh možgih oblikah vladavine in o vzrokih revolucij. Vendar je tudi Aristotel kot pristaš zmerne demokracije zagovarjal suženjstvo.

Kultura v Grčiji z Atenami na čelu nikakor ni prenehala niti v vojnem niti v povojnem času, v dobi številnih kriz. Še skoraj vse 4. stol. pr. n. š. je bila Atika vodilna, proti koncu tega stoletja pa se je torišče kulturnosti preneslo v Makedonijo, Egipt in na maloazijska mesta.

Grčija pod oblastjo Makedonije

Začetek makedonske države

Antična Makedonija je bila dokaj manjša od današnjega makedonskega ozemlja, ki državnopravno pripada trem državam: kot ljudska republika Makedonija Jugoslaviji, Egejska Makedonija Grčiji in Pirinska Makedonija Bolgariji. Vendar je od LR Makedonije spadalo k staroveški Makedoniji samo ozemlje južno od Ohrida in Bitolja.

Makedonija je bila v drugi polovici 5. stol. pr. n. š. še rodovno — vojaško aristokratska dežela s kraljem na čelu. Plemiči so se pečali s poljedelstvom in živinorejo. Makedonsko ljudstvo je bilo tedaj v glavnem še svobodno, preživljalo se je največ s pastirstvom in poljedelstvom, v primorskih krajih pa so se ukvarjali z ribolovom. V trgovini se tedaj še niso mogli uveljaviti. Zgodaj so v deželi že izkoriščali rude. Izvažali so rude, kože, smolo in les, ki ga je drugod na Grškem že primanjkovalo. Prestolnica Makedonije je bila sprva v Edesi (Voden), pozneje v Pelli (zahodno od Soluna).

Vojaško, finančno močno in deloma že sužnjeposestniško državo je ustvaril kralj Filip II. (359—336 pr. n. š.). Aristokracija je služila v težki konjenici, kmetje pa kot pehota, ki se je borila vzajemno, v strnjenih vrstah, z jako dolgimi kopji (falanga). Boke pa so ščitili ilirski najemniki, ki so bili lahko oboroženi pešci in konjeniki. Makedonska vojska je bila takrat najbolj udarna vojska na vsem egejskem območju. Manjkalo ji tudi ni mornarice. Ko je zasegel tracijske rudnike, je Filip II. izvedel denarno reformo: uvedel je srebro in zlato kot enakovredni valuti. S tem je spravil perzijsko gospodarstvo, ki je temeljilo na zlati valuti, v krizo.

Sredi 4. stol. pr. n. š. je bila Makedonija prvorazredna država, v kateri je bilo vse še sveže, v zaletu, kot nalašč pripravljeno za svetovno hegemonijo. Kajti Grki so se v medsebojnih bojih že izčrpali, veleperzijska država pa se je tudi že razkrajala.

Pri makedonski osvajalni politiki je šlo le za to, ali naj Filip II. doseže svoj bližnji cilj, gospostvo nad vso Grčijo, surovo, z vojaško silo? Ali naj vsako zapreko odstrani brezobzirno? Ne! Filip II. je bil ne le vojak, ampak tudi politik in diplomat. Uporabljal je kopico sredstev: sklepal je prijateljstva, zveze, podkupoval, grozil, podžigal upore, računajoč na strankarstvo, in le včasih, zlasti če vse skupaj ni zaleglo, je spregovorilo tudi orožje. Sicer pa je varčeval z grškimi silami, ker je nameraval z združenimi makedonsko-grškimi močmi zagospodovati nad vsem Egejem s širokim zaledjem. Takšno politiko so mu narekovali domači podjetniki in trgovci, a tudi določeni grški pridobitniki, celo posamezni izobraženci in helenska aristokracija so daljne osvajalne makedonske načrte podpirali.

Toda za sedaj je šlo zgolj za razčiščenje odnosov med Grki in Makedonci, ki so že strli odpor v severni Grčiji, medtem ko so jih Atenci in drugi Heleni za sedaj zaustavili pri Termopilah. Enako kot drugod sta bili tudi v Atenah dve stranki: makedonska in protimakedonska stranka. Prva stranka se je navduševala za Filipa II. in njegove načrte. Pripadali so ji veliki lastniki sužnjev, zemljiška aristokracija in plutokracija. Njihov predstavnik je bil govornik Aishinos. V drugi tabor so spadali trgovci, kateri so trgovali s črnomorskimi predeli, in srednji ter mali izobraženci. Zastopal jih je sloveči retorik Demostenes. V krasnih, bobnečih govorih (Filipika!) je v ljudski skupščini poudarjal, da je makedonski kralj strašna nesreča za Grke, zlasti za Atiko. Od severnega »barbara« ni pričakovati drugega, kakor da bo zamenjal omikano demokratsko republiko z robato monarhijo. Demostenovi govori, prežeti s patriotizmom, so bili bojni klic po svobodi, neodvisnosti in demokraciji zoper nastopajočo makedonsko vojaško diktaturo.

Ko je Filip izrabil zoper Demostena vsa diplomatska sredstva, je segel po orožju. Da bi imeli Atenci čimveč bojnikov, so v najkritičnejšem času svoje zgodovine spremenili ustavo in podelili svobodo svojim sužnjem. Prepozno... Pri Hajroneji (338 pr. n. š.) so Makedonci hitro strli zadnji malenkostni odpor. Atiki so velikodušno prizanesli, Demosten pa je bil izgnan iz domovine.

Z bitko pri Hajroneji se je zaključila klasična doba grške zgodovine — pričelo se je obdobje helenizma.

Še istega leta je bil sklican v Korintu vsegrški kongres (shod). Udeležile so se ga vse države razen Šparte. Prišle so na

shod kot enakopravni polisi, ki so sedaj, po vojni, ko je bil razglašen splošen mir, stopile v p a n h e l e n s k o (vsegrško) zvezo z Makedonijo vred. Kongres je sklenil »večno« obrambno in napadalno zvezo, naperjeno proti Perziji. Filip II. je bil imenovan za vrhovnega komandanta makedonsko-grške vojske.

Svojega načrta Filip II. ni mogel uresničiti, ker so ga pri neki pojedini ubili. Izvedel ga je pa njegov sin A l e k s a n d e r.

Aleksander Makedonski

Aleksandrovi vojni pohodi. Ko je Aleksander kruto zadušil doma več uporov, se je pripravil, da napade Perzijce. Aleksandrova maščevalnost pa je napravila Grke večidel brezbrizne za vojno z njihovo veliko sosedo. Očitno škodovati mu sicer niso mogli, a mu tudi niso preveč koristili. Niso se kaj prida držali skleпов korintskega kongresa. Atenci in njihovi bivši zavezniki sploh niso hoteli dati Aleksandru svojega brodovja za prevoz vojaštva po najkrajši poti čez Egej na maloazijsko obalo. Aleksander je moral ubrati daljšo pot, po suhem čez Tracijo in Helespont na azijsko celino (334 pr. n. š.). Njegova vojska, sestavljena iz makedonskih in grških vojakov, je štela 30.000 pešcev in 3000 konjenikov.

Pri G r a n i k u sta se nasprotnika prvič spopadla. Zmagal je Aleksander. Nato je zavzel vsa morska oporišča in pristanišča. To delo mu je šlo laže izpod rok, ker so ga podpirali sami maloazijski Grki, ki so gledali v njem svojega osvoboditelja. Aleksander jim je tudi obljubil, da bo pomagal vzpostaviti njihove stare, povečini demokratične ustave. V kratkem je postal gospodar Male Azije.

Ob kilikijski obali pri I s u, med morjem in gorami, je prišlo do druge hude bitke s Perzijci (333 pr. n. š.). Trčili sta skupaj makedonska konjenica in falanga ter perzijska iz vseh strani mobilizirana vojska s pehoto, bojnimi vozovi, z družinami, slabo organizirana in malo disciplinirana; v njej je bilo tudi 30.000 grških najemnikov, ki so bili še najbolj bojeviti. Kraj spopada je bil važen zaradi tega, ker je perzijski vladar Darej III. nameraval Aleksandra odrezati od zaledja, domovine. Toda Darej je premagan zbežal in prepustil zmagovalcu ves tabor z bogastvom in svoji vred.

Strateški razlogi so Aleksandru narekovali, da si zavaruje hrbet. Razrušil je feničanska mesta, tako tudi Tir. Nič ni hotel

slišati o mirovnih pogajanjih z Darejem, ki mu je ponudil Malo Azijo in veliko vojno odškodnino. Zahteval je brezpogojno kapitulacijo. Šel je preko Palestine v Egipt. Egiptsko svečeništvo ga je sprejelo kot božjega namestnika in mu izkazalo časti kot faraonom. Aleksander ga je bogato obdaril in mu pripoznal privilegije.

Iz Egipta je krenil Aleksander v Sirijo. Pri G a v g a m e l a h in A r b e l a h so Perzijci še bolj panično podlegli. Darej III. je vnovič zbežal v Medijo. Bila je to zadnja večja bitka, usoda Irana je bila že zapečaten. Aleksander se je polastil v perzijskih prestolnicah, v Babilonu, Suzi, Perzepolu, Ekbatani itd., neizmernih zakladov. V Perzepolu je požgal kraljevsko palačo v znak maščevanja, ker so Perzijci pred poldrugim stoletjem požgali Atene. Dareja III., ki se je zatekel v Baktrijo, je spravil s poti nek satrap.

Aleksandru se je uprla vojska korintske zveze, sklicujoč se na dogovor korintskega kongresa. Vzrok upora pa je bil predvsem v tem, ker je bil Aleksander preveč naklonjen satrapom in perzijskim velikašem nasploh ter je brezobzirno nastopil proti vsem tistim, ki so mu pripomogli do uspehov.

Na vzhodnih mejah pokorjene perzijske veldržave se je Aleksander nekoliko ustavil. Toda zamikala ga je še bajno bogata in nesložna I n d i j a. Na poti proti Gangesu se mu je pa uprla lastna makedonska vojska, ki je bila že izmučena od dolgega pohoda in več kot dva meseca trajajočega deževja. Lotile so se je še nalezljive bolezni. Vračala se je po morju in po suhem.

Aleksander ni več videl svoje domovine. V Babilonu se je pečal še s fantastičnimi načrti, kako bi prodril do Kaspijskega morja, v Italijo in proti Kartazanom ter čez Arabijo vnovič v Indijo. Umril je za mrzlico (323 pr. n. š.).

Aleksandrova državna tvorba. Aleksandrov imperij, ki je bil tako rekoč bliskovito ustvarjen, je segal od Jadranskega morja do Indije. Aleksander je skušal spojiti vse dele svoje prostrane države v celoto. V novi državi naj bi bila uradni jezik grščina, v ostalem pa naj bi se dežele, ki so imele vsaka zase pisano zgodovino za sabo, tako razvijale, da bi se upoštevala makedonsko-grska kultura in kulture neevropskih pokrajin, ki naj bi se pa medsebojno zblížale, zlile v eno samo — helenistično kulturo. Tudi poroke makedonskih oficirjev in vojakov naj bi služile temu. Osebnost je Aleksander rad krasil z dostojanstveno nošo orientalnih vladarjev in zahteval tudi od Makedoncev, da so ga po božje častili.

Upravna organizacija je ostala precej nespremenjena, satrapska. Ceste, promet, luke, vse to je ostalo takšno, kakršno je bilo še od Kirovih časov sèm. Suženjski družbeni red je ostal nespremenjen. Pač pa je ustanovil mnogo novih mest, med njimi 17 z imenom Aleksandrija, večinoma na obrobju imperija. Semkaj so se naselili grški obrtniki in trgovci, pa tudi vojaki in slednjič taki, ki niso našli zaposlitve doma. Nekatera novo ustanovljena mesta so bila izrazito vojaškega pomena. Napredovala je znanost, geografija, botanika itd.

Aleksandrova država je hitro vzrasla — in hitro propadla. Razlike med posameznimi njenimi deli so bile tolikšne, da se jih ni dalo kar mahoma premostiti. Dediščina Aleksandrovega »sve-tovnega edinstva« je pa zlasti glede kulture velikanska.

Obdobje helenizma

(od konca 4. stol. do srede 2. oz. 1. stol. pr. n. š.)

Helenistične države

Sicer je bilo do konca 4. stol. pr. n. š. še nekaj poizkusov, da bi se država v celoti obdržala v eni sami roki, a vojskovodje, ki so odločali glede tega, se niso mogli zediniti. Aleksandrov imperij se je razkosal v glavnem na tri dele, ki so jim vladale dinastije Aleksandrovih naslednikov, *diadoh*ov imenovanih.

Največje po obsegu je bilo kraljestvo Selevkidov: od Male Azije in Sredozemskega morja do Inda in Jaksarta z osrednjima deželama Babilonijo in Sirijo; medtem ko se je vzhodni del nekdanje perzijske države vedno bolj osamosvajal ozir. je prihajal pod oblast z vzhoda prodirajočim Skitom, Partijcem in Baktrijcem. V zapadni del, Malo Azijo, so vdrli tujci, Galci; nanje spominja ime dežele *Galacija*. Vrh tega so na maloazijskih tleh nastale nekatere samostojne države, kakor Pont in *Pergam*, ki je postal eno najpomembnejših torišč helenistične znanosti in kulture. Pogreevanje osrednjega dela Selevkidov se je naglo nadaljevalo. Nastajala so nova mesta in ta so sama ustanovljala nove naselbine. Oblike vladavine v teh helenističnih postojankah so bile take kakor v stari domovini, od koder so prišli priseljenci. Posebno pomembna je bila *Antiohija*, ki je postala strateško, gospodarsko in kulturno vozlišče Azije in Afrike. Prevzela je položaj porušenega Tira; Babilon je stopil v ozadje.

Na jugu je nastala država P t o l e m e j e v i č e v: Egipt, Ciper, feničanska in bližnja maloazijska obal. Središče je bilo v A l e k - s a n d r i j i, ki je bilo najbolj sloveče gospodarsko in kulturno mesto v helenistični dobi. Tu, kakor tudi v drugih vzhodnih mestih, je bil močan židovski živelj, ki se je uveljavljal v vseh poklicih. V njegovih rokah je bil pretežno trgovski in oderuški kapital.

V Makedoniji in Grčiji pa so vladali A n t i g o n i d i. In zopet se je v imenu skoraj vseh Grkov oglasil zoper makedonsko monarhično despotovino Demostenes. Tokrat pa Makedonci niso več prizanesli Atiki, vdrli so vanjo in Atene so morale sprejeti medse makedonsko vojaško posadko, demokracijo pa zamenjati s timokracijo. Oblika vladavine v Atiki se je poslej večkrat menjala, slednjič so si deželo podvrgli Rimljani in dokončno ukinili republikansko demokratsko ureditev v Atenah (146 pr. n. š.).

V helenističnem obdobju so se močno razgibale tudi tiste grške dežele, ki doslej skorajda niso posegale v politiko. Bolj kot v prejšnjih časih so se sedaj na Grškem ustanovljale obrambne in napadalne zveze. Najpomembnejši sta bili a h a j s k a na Peloponezu in e t o l s k a v srednji Grčiji, obedve naperjeni sprva predvsem zoper makedonsko hegemonijo. E p i r (severna Grčija) pa se je izkazal s podporo, ki jo je nudil Grkom v južni Italiji in na Siciliji proti Rimljanom in Kartazanom. (Glej str. 140!)

V Šparti sta se v tem času ostro spoprijeli stranka lastnikov sužnjeve in stranka preprostih špartiatov in perioikov brez zemlje. Obubožano ljudstvo je zahtevalo »Likurgove zakone«. Špartanski zemljiški aristokraciji je prihitela na pomoč ahajska zveza, ki se je kot organizacija aristokratskih polisov zvezala sedaj celo s svojim prejšnjim nasprotnikom, z Makedonijo. Makedonski in ahajski politični red sta se namreč ujemala. Obedve nazadnjaški sili sta se domenili, da bosta dušili upore siromašnih in sužnjeve, kjerkoli bi se pojavili na južnem delu Balkana.

Ustroj helenističnih držav se je gospodarsko in politično razlikoval od prejšnje dobe. Sužnjeposestniška osnova je ostala, a vse bolj se je uporabljala polsvobodna delovna sila v poljedelstvu in obrti (zarodki f e v d a l i z m a). Politično pa so bile te države zmes polisnih ureditev in orientalnih despotičnih monarhij.

Lastnike sužnjeve na helenističnem Vzhodu je mogla obdržati na položajih le še sila, ki je bila v poletu svojih proizvodjalnih sil — Rim.

Helenistična kultura

Z novimi mestnimi naselbinami v helenističnem svetu se je znatno povečala umetnostna delavnost. Podpirali so jo skoraj vsi helenistični vladarji. Davki in razcvetanje gospodarstva so omogočali, da so zidali poleg svetišč razkošne javne zgradbe, kakor poslopja za zborovanja, skupščine, gledališča, pa trgovske hiše in dvorce.

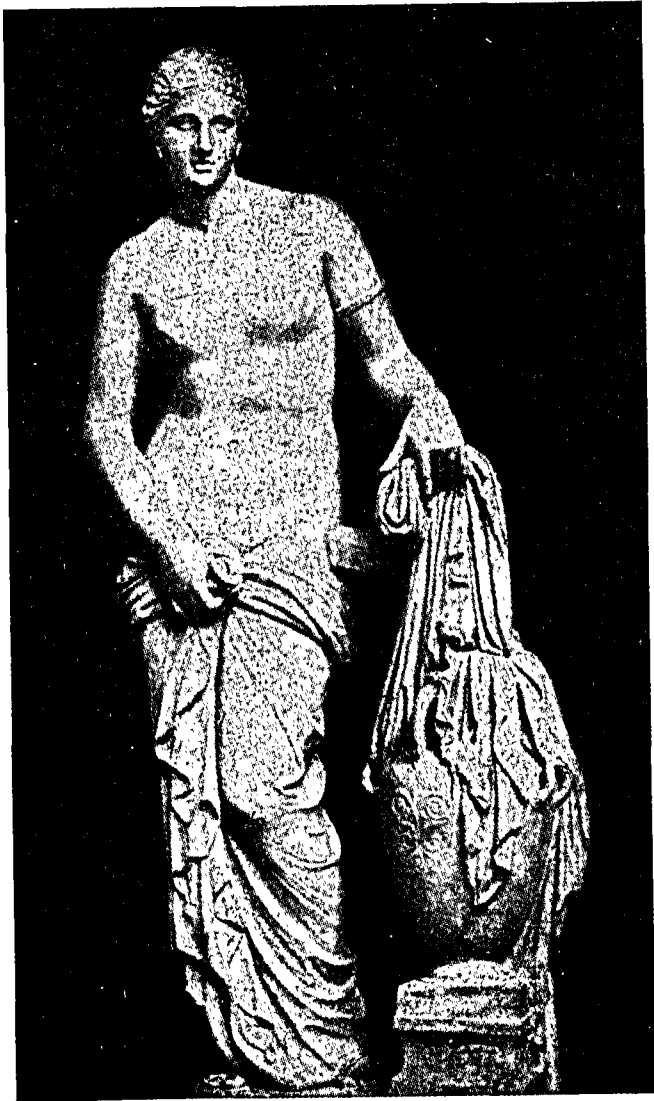
Kiparstvo je presegalo klasično grško skulpturo tako v tehniki kot v plastičnosti. Telesnost in duševnost sta prišli sedaj do večjega izraza. Praksitelos je na meji klasične in helenistične kiparske ustvarjalnosti. Upodabljali so poleg moških vse bolj ženske, zlasti kot učlovečena božanstva. Kip Afrodite Knidske je idealen prikaz mladega dekleta vobče. Toda kiparstvo se ni izživljalo samo v idealiziranju, temveč se je ukvarjalo tudi s posameznimi, predvsem zgodovinsko važnimi osebnostmi. Semkaj spada Lisip, ki je napravil mnogo bronastih in marmornatih kipov o Aleksandru Makedonskem, posebno v zvezi z bitko pri Graniku. Bil je dalje spreten mojster v upodabljanju herojev (na primer Herakleja) in bogov.

Nekdo iz sikionske umetniške šole je napravil kip Heliosa, boga sonca, v velikosti 34 m (»Rodopski kolos«); drugi Apolona, čigar kopija je poznana kot Apolo Belvederski, tretji več Vener itd. Trajne umetnine pa so ostale še posebno Umirajoči Galec, Laokon in Farneški bik.

Tudi slikarstvo, podobarstvo je razvetalo (Apel!). Zanimivi so portreti na deščicah. Samostojna veja umetniškega ustvarjanja so bili mozaiki, slike ali ornamenti, sestavljeni iz koščkov marmorja ali stekla (n. pr. mozaik bitke pri Isu).

Viden je napredek tudi v literaturi. V gledaliških delih in romanih so pisci bogove in heroje skoraj docela nadomestili z ljudmi. Prikazovali so poleg predstavnikov gornjega razreda poljedelce, pastirje, ribiče, obrtnike, sužnje itd. Teatrskе predstave so se prirejale za oddih in zabavo, odmikale so se pa od borbenega življenja. Lepo so se razvijala jezikovna dela, ki so glede pristnosti in vrednosti ocenjevala starejše rokopise.

Ker se je marsikatera helenistična država še dolgo vojskovala in, da bi bila kos n. pr. zavzemanju trdnjav, je bilo treba izpo-

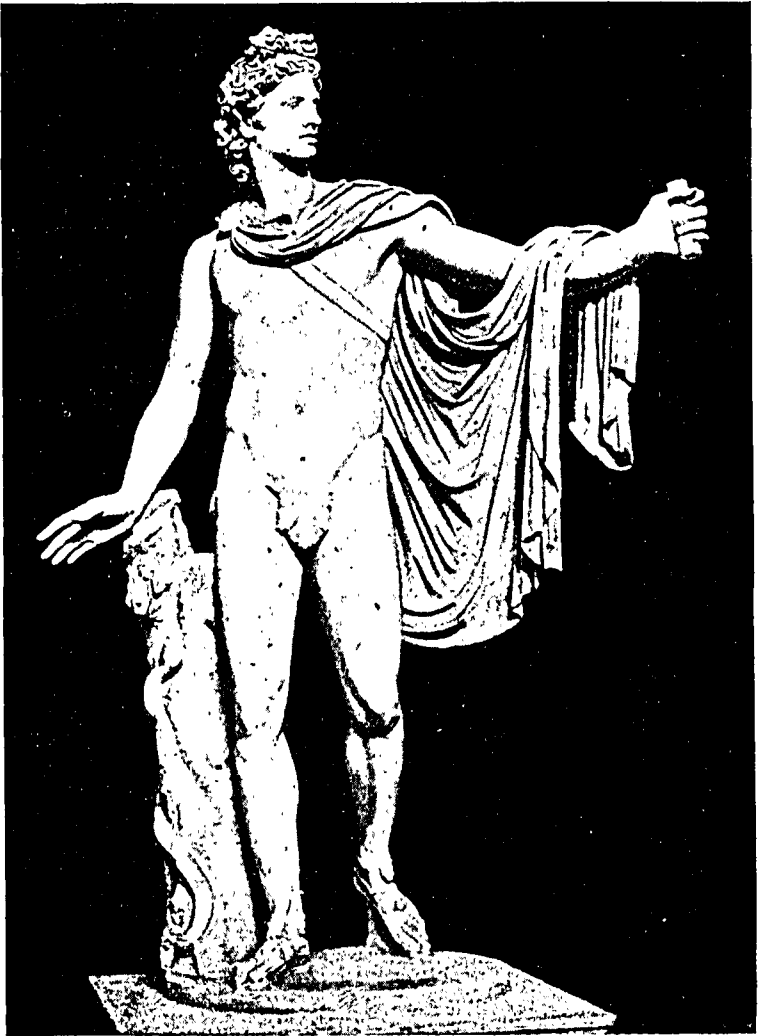
Knidska Afrodita

Aleksander. Kopija po Lisipovem originalu.

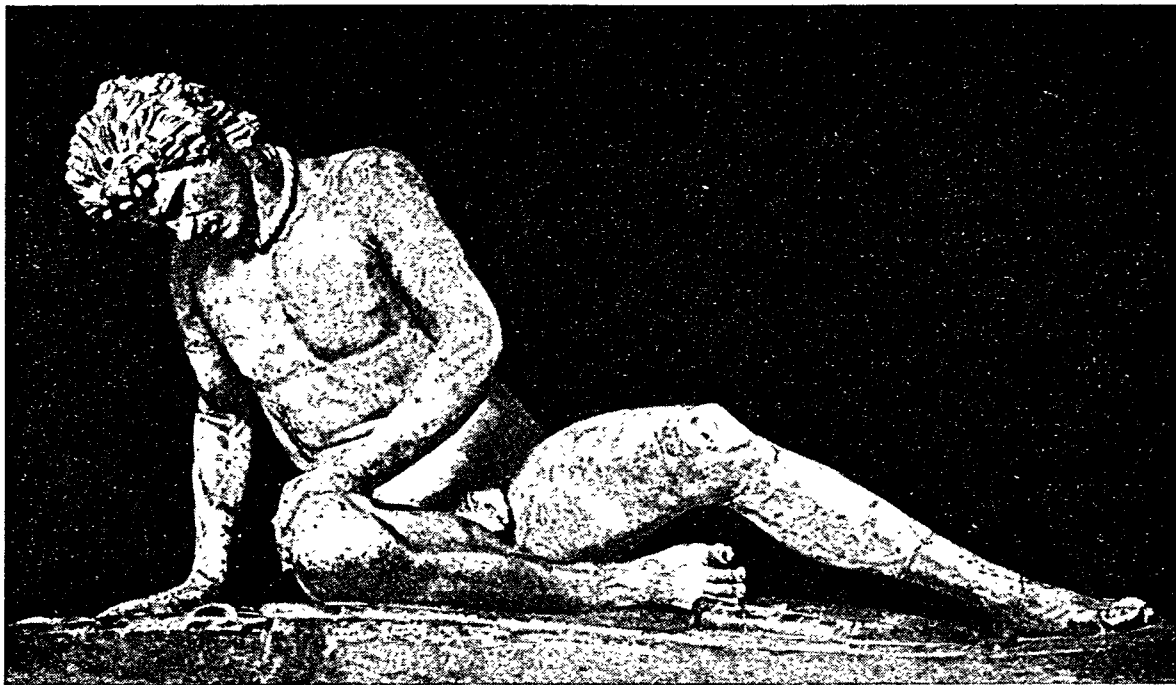
Aleksander.

Apolon Belvederski.

Kapitolinska Venera.

Umirajoči Galec.

Laokoontova skupina.

polniti vojno tehniko. Pri tem ni šlo le za boljše orožje v rokah bojevnikov, marveč za mehanizirane, avtomatične priprave za metanje kamenja in svinca ter kopij in strel — katalpulte in baliste. Izpopolnili so tudi ovne. Tako »artilnerijo« so uporabljali tudi za obleganje zidin z morske strani. Arhimed je iznašel vijak za črpanje vode z zajemalkami na ročni pogon. Vendar tehničnih novosti ni bila deležna obrtna proizvodnja, sužnjeposeseštniška produkcija je bila vedno tehnično slabo razvita.

V tesni zvezi s tehniko sta bili matematika in mehanika. Ptolomej je izdelal astronomski sistem, zemlja je nepremično telo, okoli katerega se sučejo Sonce, Luna in druga nebesna telesa. Ptolomejev nauk se je zdel pravilen vse do Kopernika, vendar je že Aristarh domneval, da se Zemlja vrti okrog Sonca. Lepe uspehe je dosegla tudi medicina.

Helenistično modroslovje se je ukvarjalo deloma s svetom (vsemirjem) s fizične strani, deloma z etiko in religijo. Izvor bogov so skušali razložiti razumsko ali so jih pa zanikali (ateizem). Eni so menili, da je bila v začetku Beseda (logos). Govorili so o »sodbi«, o »koncu sveta« in podobnem. Stara grška religija je bila torej v hudi krizi — enako kot sužnjeposestniška družba.

Središče znanstveno-literarnega dela je bila Aleksandrija in njen muzej, ki je imel nad pol milijona rokopisov, zbranih iz vsega sveta. Vse druge, prejšnje akademije, šole (Platonova, Aristolelova) se glede obsežnosti še zdaleč niso mogle primerjati z aleksandrijskim muzejem. V njem so sodelovali najvidnejši učenjaki, znanstveniki in modroslovci s številnimi poslušalci, učenci. Filozofija se je delila na stoično (razumsko) in na epikurejsko (čustveno). Toda delovanje aleksandrijskih kulturnikov je bilo znatno manj svobodno od atenskega.

Helenistična kultura je vplivala na rimsko in po njej na vsečloveško kulturo. Tako je grško-helenistična kultura položila globoke temelje občečloveški omiki.

Grški vplivi in naselbine v naših krajih

Rahlo so Grki vplivali na naše ozemlje z vzhoda, črnomskega predela, močneje pa z juga po kopnem čez Makedonijo in z morske strani čez Jadran.

Na jugu naše države so bili grški vplivi zelo močni, zlasti odkar je nastala makedonska država in si je ta nato podredila Helene. Filip II. se je uspešno vojskoval proti Ilirom in Tračanom, s čimer so prišli deli notranje Tracije s Traškim Herzonesom in deli traške obale v njegovo posest. Ko se je vračal, je šel skozi ozemlje Tribalcev. Po Filipovi smrti so se tračanska in ilirska plemena uprla

v upanju, da se bodo osvobodila makedonskega gospostva, a Aleksander Makedonski je vse take poskuse zatrl. Vendar je tudi po razsulu Aleksandrove velesile spadal k Makedoniji le južni konec LR Makedonije, pokrajina južno od Ohrida in Bitolja. Dardani in Tribalci, ki so živeli severno od tega ozemlja, so bili samostojni, Makedoniji so plačevali le davek, pa še tega so se polagoma otresli. Med mnoge sledove grškega kulturnega vplivanja z makedonske strani na jugoslovansko ozemlje spada n. pr. gradišče sv. Erazma nad Ohridskim jezerom.

Velika grška kolonizacija je zanesla Grke med drugim tudi na vzhodno stran Jonskega in Jadranskega morja. Grške naselbine na otokih in obalah imenovanih morij so bile pogosto ustanovljene posredno in kasneje, po drugih starejših kolonijah; večidel so nastale šele v 4. stol. pr. n. š.

Ob Jadranskem morju so nastale naslednje večje kolonije: Traugurion (Trogir), Salona (Solun), Pharos (Hvar), Issa (Vis) in Korkyra Melaina (Korčula), ob Jonskem morju pa: Lissos (Lješ), Apolonija (pri Valoni), Dirrhachium (Drač) in Korkyra (Krf).

Staro prebivalstvo je grške prišleke sovražno gledalo in naselitev tujcev bržkone ni potekala brez bojov z domačini. Iz teh razlogov so si Grki prostor naselitve obzidali. Vsak kolonist je prejel del zemljišča znotraj utrjenega prostora in precej obširno zemljiško parcelo izven obzidja, nekaj zemlje pa je ostalo skupna last vseh naseljencev. Najprej so kolonisti sami obdelovali zemljo, čim bolj pa so bogateli, tem bolj so najemali za delovno silo domači živelj in naposled so si oskrbeli sužnje. Prvotno poljedelske kolonije so se polagoma spremenile v trgovske naselbine.

Ti Heleni so bili nosilci višje omike na ilirskem ozemlju, kar izpričujejo izkopanine v Glasincu, Budvi itd. Najdeni predmeti pa so hkrati priče trgovinskih stikov med Grki in Iliri na tem ozemlju. Iliri so koloniste oskrbovali z volno, sirom, rudo in sužnji, v zameno pa prejemale orožje in nakit.

Ker je ilirska plemenska zveza Ardijejcev v 3. stol. pr. n. š. ogrožala nemoteno delovanje grških pa tudi že italjskih trgovcev, so Rimljani tedaj vojaško posegli na vzhodni Jadran.

Rimljani

Najstarejša zgodovina stare Italije

Dežela in prebivalstvo

Italija je bilo prvotno ime za neko pokrajino na jugu Apeninskega polotoka. Rimljani so ime te pokrajine razširili na ves Apeninski polotok in nato še čez Padsko nižino do Alp.

Severni del tako nastale Italije je izključno nižinski, ostali del, ves Apeninski polotok, je pa pretežno hribovit in gorat in se postopoma znižuje v plodni ravninski svet, ki ga zajemata predvsem Kampanija in Lacij. Podnebje je razen v Padski nižini povsod namorsko, z južno evropsko floro, zimzelenim rastjem. Pogoji za kmetijstvo, poljedelstvo, vinogradništvo in živinorejo so torej v Italiji ugodnejši nego v Grčiji. Rud Italija nima, razen železa na Elbi in medi ter svinca v Etruriji.

V prirodno zemljepisnem pogledu sta si Italija in Grčija precej sorodni: samo ena, namreč zahodna stran Apeninskega polotoka je členovita, z naravnimi lukami, vzhodna stran pa strma ali nizka in zato neprimerna za pomorstvo.

V bližnji in daljni soseščini Italije so otoki Sardinija, Korzika in Sicilija.

Arheološka raziskavanja v zadnjih desetletjih v raznih krajih Italije in Sicilije so ugotovila, da je tudi tod prebival človeški rod od paleolitika dalje. Izkopanine iz neolitika kažejo, da so morali biti nosilci te kulture v zvezi s središči egejske kulture, kretskomikenske, predvsem oni na Siciliji in južni Italiji, medtem ko so bile druge pokrajine Italije s Korziko v zvezi s Hispanijo in deželami onstran Alp. Močno je zastopana v Italiji bronasta kultura, to bolj na severu (okr. 1800 pr. n. š.), okr. 1000 pr. n. š. pa že bolj železna, ki je segala do Donave. Zanesljivo vemo le to, da so v hallstattski dobi prebivali Iliri na beneškem ozemlju (Veneti) in v Apuliji.

Okrog 8. stol. pr. n. š. pa so bili nosilci kulture Etrurci. Izvor Etrurcev še do danes ni čisto pojasnjen. Mogoče so prišli v Italijo iz Orienta ali s severa, z ozemlja odstran Alp, morda pa so že od nekdanj Etrurci tam prebivali in sprejemali medse drugorodce. Marsikaj bi nam glede tega mogel pojasniti etruski jezik, če bi se dal razvozlati.

Stara Italija.

Polagoma je zaradi delitve dela, trgovine in zavojevanja sosednih pokrajin propadla rodovna ureditev pri Etrurcih. Nastale so mestne državice, v njih so odločali kralji, aristokracija in svečeništvo. Mesta, med njimi Kluzij, so se glede zunanje politike zvezala (federacija), drugače so bila samostojna.

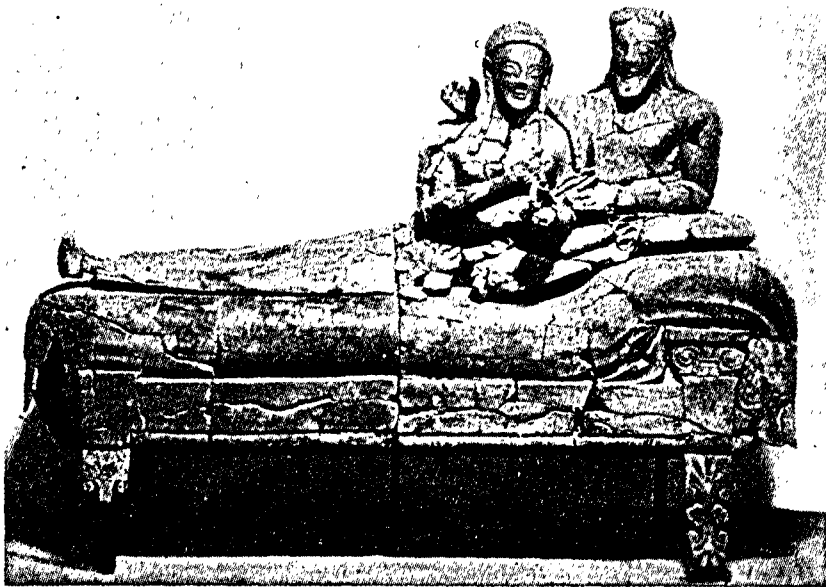
Med Etrurci se je razvil močan veleposestniški stan, ki je imel mnogo sužnjeve. V mestih so se ukvarjali z obrtjo in trgovino. Povzpeli so se do visoke stopnje v lastni kovinski obrti in keramiki. Trgovali so ne le z Grki v južni Italiji, marveč i z Grki na Balkanu in s Kartażani ter Feničani; saj sta bila že zahodni del Sicilije in južni del Sardinije feničanska in kasneje kartażanska. Poleg orientalcev so na Etrurce zelo vplivali Grki. Denar in črkopis v Etruriji sta bila sprva grška.

Kulturna dediščina Etrurcev je velika. Utrdbe, zidane po miškenskem slogu, mojstrsko obokani kanali (kloake), vodovodi, lepo izdelani kovinski in keramični predmeti (vaze) pričajo, da je etrurska aristokracija razkošno živela. Poznali so dalje gladiatorske igre, znaki dostojanstvenikov so bili toga, sekire in z njimi zvezani triumfi. Versko so odločali haruspiki (prerokovanje volje bogov iz drobovja živali) in avguri (prerokovanje volje bogov po letanju ptičev). Materialne, zlasti pa duhovne pridobitve Etrurcev so prevzeli od njih Rimljani.

Največja politična sila so bili Etrurci v 6. stol. pr. n. š. Takrat je njihova oblast segala na severu do Alp, na jugu v Lacij in Kampanijo; tako je bil tudi Rim v njihovih rokah. Proti koncu 6. stol. pr. n. š. pa je etrurska moč upadla. Izpodnesli so jo Grki (»Velika Grčija!«) in druga ljudstva na Apeninskem polotoku, iz Padske nižine pa so jih potisnili Galci (Kelti), jo zasedli pretežno sami in Etrurce omejili na Etrurijo.

Od začetka prvega tisočletja pr. n. š. dalje so pa vse bolj prihajali v Italijo od severa Italiki in se pomešali s staroselniki. Razprostrli so se v severni, srednji in v delu južne Italije. Sredi 5. stol. pr. n. š. so prebivala na Apeninskem polotoku naslednja italska plemena: Latini, Umbri, Sabini, Ekvi, Volsci, Samničani, Lukani, Bruti itd.

Najpomembnejši so bili Latini, ki so se naselili južno in vzhodno od Tibere, v Laciju, kjer so zaradi obrambe ustanovili zvezo 30 občin (latinska zveza). Njihovo versko in politično središče je bila Alba Longa. Na latinskem ozemlju onstran Tibere je nastalo najpomembnejše mesto stare Italije Rim. Ostali Italiki v notranjosti polotoka in ob Jadranu so zaradi neugodnega terena še dolgo živeli v rodovno-plemenski družbi in se pečali največ z živinorejo in pastirstvom. Zaradi pomanjkanja plodne zemlje so napadali Lacij in Kampanijo. Slednje velja zlasti za

Glinasti etruščanski sarkofag iz 6. stol. pr. n. š.

Samničane, ki so se izmed vseh Italikov poleg Latinov še najbolj razvijali in osnovali večjo plemensko skupnost.

Grčija je bila etnično enotna dežela — vsi so bili Heleni — a se zaradi geografskih činiteljev in različnega gospodarskega in političnega ustroja polisov niso nikdar zedinili. Za politično zedinjenje so bili zemljepisni činitelji v Italiji ugodnejši, vendar je bilo treba tod premagati ovire, ki so izvirale predvsem iz razno-terosti ljudstev. Staroveško Italijo je združil Rim.

Začetki Rima in rimske države

Ves Lacij je bil agraren in tako tudi ozemlje, ki se je organiziralo v rimsko občino. Nezdravo podnebje podeželja je ravnince sililo, da so se naselili na sedmerih gričih na levem bregu Tibere; v dobi cesarstva je bil koloniziran še en grič na desni strani Tibere. Toda to mesto gričev, 25 km oddaljeno od morja, ni bil

navaden kraj, postalo je tržišče na meji dveh najbolj kulturnih in gospodarsko najbolj razvitih živiljev, etrurskega na severu in grškega na jugu. Zato so tu prebivali trgovci, bodisi domači kakor tuji. Morsko razbojništvo je tudi spadalo v njih področje. In ravno to, da je nastajala tu ob Tiberi, največji zahodnoitalski reki, trgovska postojanka, okolje pa je bilo bogato, kmečko, in vrhu tega še osrednja lega v Italiji, to je Rimu prisodilo vodilno vlogo nad Lacijem in nato nad vso Italijo.

Kakor nobeno mesto tako tudi Rim ni nastal mahoma in tudi ne l. 753, kakor sicer to navaja ustno izročilo (pripovedka o ustanovitvi mesta Rima!). Rim, naselbina na sedmerih gričih, se je razvijal več stoletij. Podoba je, da je bil naseljen najprej grič Palatin (okrog 1000 pr. n. š.). Vrh je z utrdbo bil upravno in versko središče v podnožju naseljenih Latinov, ki so prišli semkaj iz Albe Longe. Na nasproti ležečem griču Kvirinalu je bil položaj podoben: vrh je bil središče niže naseljenih Sabinecev. Obe plemeni sta se sovražili. Tretji grič Kapitol pa je postal enim kot drugim zatočišče in svet. Nato so se naselili še po drugih gričih. S spojitvijo naseljeniškega ozemlja, zaselkov, holmov, v enoto je znotraj obzidja nastala mestna občina Rim — Roma. Nanjo so kulturno in politično vplivali Etrurci.

Že v zelo starih časih so Rimljani živeli v rodovih (*gens*), bratstvih (*kurija*) in plemenih (*tribus*). Iz roda so že izstopale patriarhalne družine, familije, to je skupina osebno svobodnih in nesvobodnih ljudi (sužnjev). Predstojnik familije (*pater familias*) je imel neomejeno oblast nad življenjem in smrtjo vseh pripadajočih članov. Več familij je sestavljalo rod, 10 rodov kurijo in 10 kurij tribus. Vsega skupaj so bili 3 tribusi. Prebivalstvo vseh treh plemen skupaj se je nazivalo *populus Romanus* (rimsko ljudstvo). Nasproti izven rimske občine živeli večim prebivalcem so se imenovali *patriciji* (od *pater* = oče).

Kar se tiče zemlje, je bila ta dolgo skupna last vsega rimskega ljudstva (*ager publicus*), posamezne familije so imele lastno hišo in ohišnico.

Rimu je načeloval kralj (*rex*), ki je imel v vojni najvišjo vojaško in sodno oblast, drugače pa ni odločeval o soplemenjakih, niti ni bila kraljevska oblast dedna. Kralju ob strani je bil svet starešin, *senat*. Ker je bilo vsega skupaj 300 rodov, zato je bilo sprva tudi 300 senatorjev. Ljudstvo se je zbiralo po kurijah (*kurijska skupščina*) in odločalo glede vojne in miru ter

sprejemalo ali zavračalo sklepe senata, kralja in kasneje drugih uradnikov. Potemtakem so tudi Rimljani v neki dobi svoje zgodovine živeli v vojaški demokraciji.

Oblast Rima se je širila navzven, večinoma na latinsko ozemlje. K stari rimski občini priključene prebivalce so imenovali plebejce. Bili so svobodni, toda ker niso pripadali rimski rodovno-plemenski organizaciji, so bili brez pravic. Niti poroke se niso smele sklepati med patriciji in plebejci. Plebejcem tudi ni bilo treba hoditi na vojno, pač pa so rimski oblasti plačevali davke. Največ so bili plebejci poljedelci, nato obrtniki in trgovci.

Dotok novega življa je povzročil, da se je skupna zemlja, ki je ni bilo ravno veliko, razdelila med patricije v zasebno lastnino. S tem in na račun plena pa so nekatere patricijske rodbine obogatele, druge pa obubožale. Revni Rimljani so tako prihajali v odvisnost od premožnih soplemenjakov. Bogati patriciji so jih dostikrat zaposlovali kot upravnike in nadzornike na svojih posestvih ali pa so opravljali navadna dela, za kar so dobili kos zemlje v užitek. Bili so vsekakor odvisni od patricijev. To plast starega rimskega prebivalstva so imenovali kliente, njihov gospodar pa se je nazival patron (zaščitnik).

Širjenje Rima na sosednje pokrajine, odnos patricijev do plebejcev, razslojevanje stare rimske družbe v mestu Rimu, vodstvo Rima v latinski zvezi — vse to je povzročilo, da se je rimska občina razvila v državo.

Rim na prehodu iz kraljestva v republiko

Po izročilu je v Rimu vladalo sedem kraljev. Nasprotstva med patriciji in plebejci, ki so bili v državi brez pravic, so postajala vedno večja. Zlasti davki so ugonabljali mala plebejska gospodarstva, ki so se naglo zadolževala. Zaradi dolga je marsikateri plebejec postal suženj patricijev. Obubožani plebejci so zahtevali zemljo. Boljši obrtniki in večji trgovci iz vrst plebejcev pa kljub naraščajočemu bogastvu niso mogli prav nič vplivati na vodstvo države.

Zaradi takih razmer je bil politični red v državi nevzdržen, treba ga je bilo odpraviti in zgraditi novo ureditev, ki bi upoštevala trenja med patriciji in plebejci. Te naloge se je po pripovedki lotil kralj Servij Tulij v 6. stol. pr. n. š. Vse prebivalce rimske države je razdelil na pet razredov glede na premoženjske razmere.

Ocenili so posestva. V prvi razred so prišli tisti, katerih zemljišče je bilo vredno 100.000 asov, za drugi razred je bilo potrebnih 75.000 asov, za tretji 50.000, za četrti 25.000 in za peti 11.000. Izven razredov so ostali tisti, ki so bili manj premožni ali pa brez premoženja. Imenovali so jih proletare in niso plačevali davkov niti niso služili v vojski.

Vojaško službo so morali opravljati pripadniki peterih razredov. Čim višji je bil razred, tem več vojakov je dajal. Prvi razred je dajal 98 centurij (stotnij), ostali razredi skupaj pa 92 centurij. Obstajala pa je še ena pomožna proletarska stotnija, tako da je bilo v celoti 193 centurij.

Vsi, ki so prišli v razrede in bili s tem vojaki, so se shajali v novih centurijskih skupščinah. Glasovali so po stotnijah. Ker je imel prvi razred, aristokrati, 98 centurij, je preglasoval plebejske stotnije. Tako se celo premožni plebejci niso mogli uveljaviti v državi.

Okrepljena rimska aristokracija se je ob podpori plebejcev spopadla z zadnjim kraljem, ki je skušal vladati neomejeno. Vrhu tega je bil tujec iz Etrurije. Organizirano plemstvo je izgnalo kralja in zavladelo samo.

Po politični revoluciji sta načelovala rimski državi dva konzula. Imela sta najvišjo vojaško in sodno oblast, vodila upravo in cenila vsakih pet let premoženje državljanov. Vrhovna svečeniška oblast pa je bila ločena, dodeljena drugi osebi, in dosmrtna. Službena doba konzulov kakor tudi drugih uradnikov je trajala eno leto in ni bila plačana. Oblast (imperij) sta si konzula razdelila tako, da je eden vladal prvo polovico leta, drugi pa drugo polovico, vendar je imel pri tem konzul v »rezervi« pravico veta, to se pravi, lahko je oporekal odločbam prvega konzula. Da ne bi morda bilo deljenih mnenj med konzuloma, so v nevarnih časih namesto konzulov izvolili samo enega diktatorja za dobo šestih mesecev.

Konzula sta sklicevala senat in centurijsko skupščino. V njeno pristojnost je spadala volitev uradnikov in izdajanje zakonov. Uradniki s konzuli in diktatorji vred so mogli postati edinole patriciji.

Ko je bilo kraljestvo odstranjeno, je torej postala rimska država aristokratska republika.

Rimska država kot republika

Borba med patriciji in plebejci

Plebejci kot zavezniki patricijev v prevratu ne le da niso bili nagrajeni za svoje sodelovanje, marveč jih je republikanska ustava še bolj izkoriščala kakor pa prejšnje kraljestvo. Plebejci, uvrščeni v razrede, so v bistvu imeli samo državljske dolžnosti, vojaško in davčno, v centurijski skupščini se tudi sedaj niso mogli uveljaviti. Prav tako jim je bila zaprta pot v državne službe. Zelo krivično je bilo med drugim tudi to, da ni dobil noben plebejec, vojni obveznik, državnega zemljišča, to je zemlje, ki so si jo Rimljani prisvojili na rovaš sosedov; dodeljena je bila le patricijem. Čim bolj so se plebejci zadolževali, obubožali, tem bolj so se borili za zemljo.

Ko ni nobena prošnja na senat zalegla, da bi se položaj ljudstva izboljšal, so se zatekli plebejci h korenitejšemu sredstvu. Začeli so se izseljevati iz Rima in si hoteli osnovati novo naselbino ob Tiberi navzgor, na Sveti gori (494 pr. n. š.). Ta ukrep je zalegel. Patriciji so hočeš nočeš morali popustiti, kajti plebejci so tvorili večino prebivalstva in vojske v rimski državi.

Plebejci so izvojevali prvo občutno zmago. Smeli so si voliti zaščitnike, ljudske tribune. Sprva sta bila dva, kasneje je njih število naraslo na deset. Ljudski tribuni, ki so bili nedotakljivi, so lahko ugovarjali in razveljavljali odloke, sklepe tako senatorjev kot konzulov, izvzemši primere, ko je šlo za vojaške zadeve in uvrščanja državljanov v razrede. Plebejec, ki se je zatekel k tribunu, je bil s tem zaščiten pred patricijem. Toda tribun je plebejcem mogel pomagati v glavnem le z nasveti. Poleg tega se je za učinkovito borbo zoper samovoljo patricijev zahtevala soglasnost tribunov. Dogajalo se je namreč, da je kak tribun izrazil »veto«
proti predlogu drugega tribuna.

Zelo pereč problem za plebejce je bilo sodstvo. Sodniki so bili seveda samo patriciji in so sodili po običajnem pravu. Sicer se je na smrt obsojeni državljan že od začetka republike lahko skliceval na mnenje centurijske skupščine, ki je dokončno glede tega odločala, toda plebejec je imel le malo izgledov, da se bo sodba zanj ugodno iztekla.

Ljudstvo je po tribunih naposled doseglo, da so se zapisali zakoni na 12 bronastih tablicah (450 pr. n. š.). Vsakdo se je lahko seznanil z njimi, saj so jih izstavili na foru (trgu).

Pravnega izenačenja pa ta zakonodaja ni prinesla. Patriciji so bili še vedno razred s posebnimi pravicami. Navzlic temu so bili napisani zakoni drugi veliki uspeh plebejcev v boju za enakopravnost s patriciji.

Ljudstvo si je v vztrajni borbi pridobilo še druge pravice. Odpravili so prepoved, sklepati zakonske zveze med patriciji in plebejci (445 pr. n. š.). Od naslednjega leta dalje so volili namesto konzulov tako zvane vojne ali konzularne tribune s konzulsko oblastjo. Bilo jih je po tri do šest, med njimi tudi plebejci. Da pa se ne bi plebejski vojni tribuni preveč uveljavili, so odvzeli konzulski oblasti oziroma oblasti vojnega ali konzularnega tribuna uvrščanje državljanov v razrede in v centurije in za to ustanovili poseben urad, cenzuro (443 pr. n. š.), ki pa je ostala v patricijskih rokah. Od začetka 5. stol. pr. n. š. pa so plebejci že lahko postali kvestorji, konzulovi pomočniki in vodje državne blagajne.

L. 367 pr. n. š. sta ljudska tribuna prodrli s svojimi zahtevami, da mora eden izmed konzulov — konzularni tribunat je bil sedaj odpravljen — biti plebejec. S tem se je zaključilo obdobje rimske države kot patricijske republike.

Ker patriciji nikakor niso mogli preprečiti, da bi konzul postal i plebejec, so vsaj spet zmanjšali pomembnost konzulske oblasti s tem, da so vzeli konzulu tokrat sodno oblast in osnovali nov urad, preturo (366 pr. n. š.) v rokah patriciata. Nekdanja široka konzularna oblast se je slednjič omejila le še na vojaško oblast. Tako je bil konzul končno samo najvišji vojaški uradnik.

Polagoma so plebejci dosegli še druge uradniške časti. Že od srede 5. stol. pr. n. š. se je ljudstvo pod vodstvom svojih tribunov zbiralo po tribusih (okrajih). Toda tribusne skupščine so bile sprva pristojne le za volitev nižjih uradnikov, za ostale, visoke uradnike (kvestorje, cenzorje, pretorje, konzule) pa še naprej centurijska skupščina. Sredi 4. stol. pr. n. š. so pa tudi plebejci dosegli vsa ostala visoka uradniška mesta, katerih doslej še niso imeli (diktaturo, cenzuro, preturo), in potem še vstop v svečeniški kolegij. Izšel je še zakon, da se plebejci zaradi dolgov ne smejo več zaslužiti.

Sedaj pravzaprav ni bilo več pravnega razločka med patriciji in plebejci. Tudi klientje so bili izenačeni s plebejci. Brez pravic pa so ostali tujci, sužnji in osvobojenici. Vse službe, od najnižje do najvišje, so mogli zasesti tudi pripadniki rimskega ljudstva.

Treba pa je bilo še rešiti vprašanje obeh delujočih skupščin, centurijske in vse bolj uveljavljajoče se tribusne skupščine. Sklepe obeh skupščin je potrjeval senat. Po zakonu iz l. 287 pr. n. š. so bili sklepi tribusnih skupščin, kjer so se zbirali vsi Rimljani, enakovredni sklepom centurijskih skupščin. Sklepi tribusnih skupščin, plebisciti (ljudsko glasovanje), so postali zakon. V takih okoliščinah je centurijska skupščina prenehala delovati in je njene posle prevzela tribusna skupščina. Ker je imelo v njej pretežno večino ljudstvo, se je imenovala ljudska skupščina.

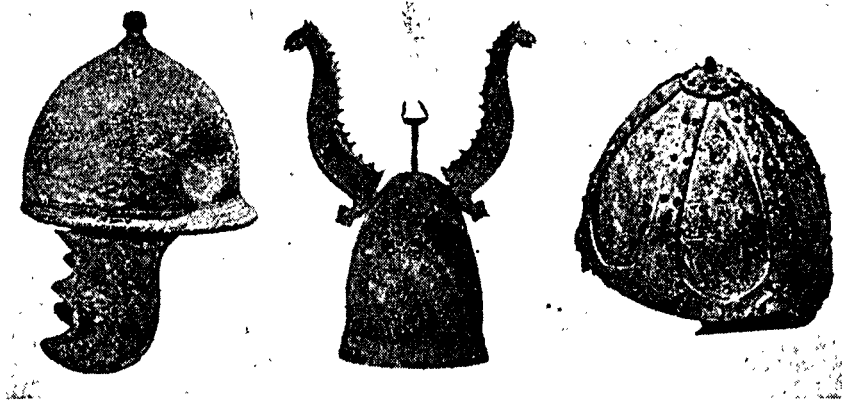
Dvesto let trajajoči razredni boji so se zaključili. Vsi svobodno rojeni rimski državljani so bili v enaki meri deležni političnih pravic. Vendarle ljudstvo ni imelo oblasti v roki. Prvič, rimske službe za razliko od atenskih niso bile plačane. Že to je odbijalo nižje sloje rimske družbe, ki so morali skrbeti za svoj vsakdanji kruh. Lahko se je bilo potegovati za visoke službe le bogatim in si kupovati glasove ljudstva, ki je vse bolj bedno živelo. Razpravljanje na ljudski skupščini so vodili visoki uradniki in z demagogskimi govori zavajali nerazsodne, nerazgledane ljudi. Ljudski tribuni so sami spadali med aristokracijo. Tako se je dogajalo, da je ljudstvo na skupščinah volilo za visoka mesta skoraj izključno bogataše, in to člane iste rodbine. Tako je vedno zavzemalo najvidnejše položaje v državi nekaj deset rodbin. Iz tega se je izoblikovalo novo, službeno plemstvo, nobiliteta (nobilis — ugleden, odličen, bogat). V tej tako rekoč dedni uradniški aristokraciji se je seveda zabrisal njen izvor, patricijski ali plebejski.

Najvažnejša rimska politična ustanova je postal senat. Število senatorjev se je znatno zvišalo, saj so se zbirali v njem vsi veleposestniki in drugi z vojaško, politično in gospodarsko kariero. Senat je bil izrazito aristokratsko telo, ki je posihmal še bolj kot v prejšnjih časih vodil vso notranjo, posebno pa zunanjo politiko.

Rimsko gospodstvo nad Italijo

Postopoma dosežena navidezna demokracija, izenačenje patricijev in plebejcev, pa je šlo tudi na rovaš rimske osvajalne politike od 5. do začetka 3. stol. pr. n. š. Mnogo uspehov plebejcev v boju za enakopravnost s patriciji je bilo v tesni zvezi s širjenjem rimskega gospodstva po Apeninskem polotoku.

V vojnah z ostalimi deželami Italije so Rimljani doživljali zmage in poraze. Bojevali so se z Etrurci, z Galci, ki so nekoč do

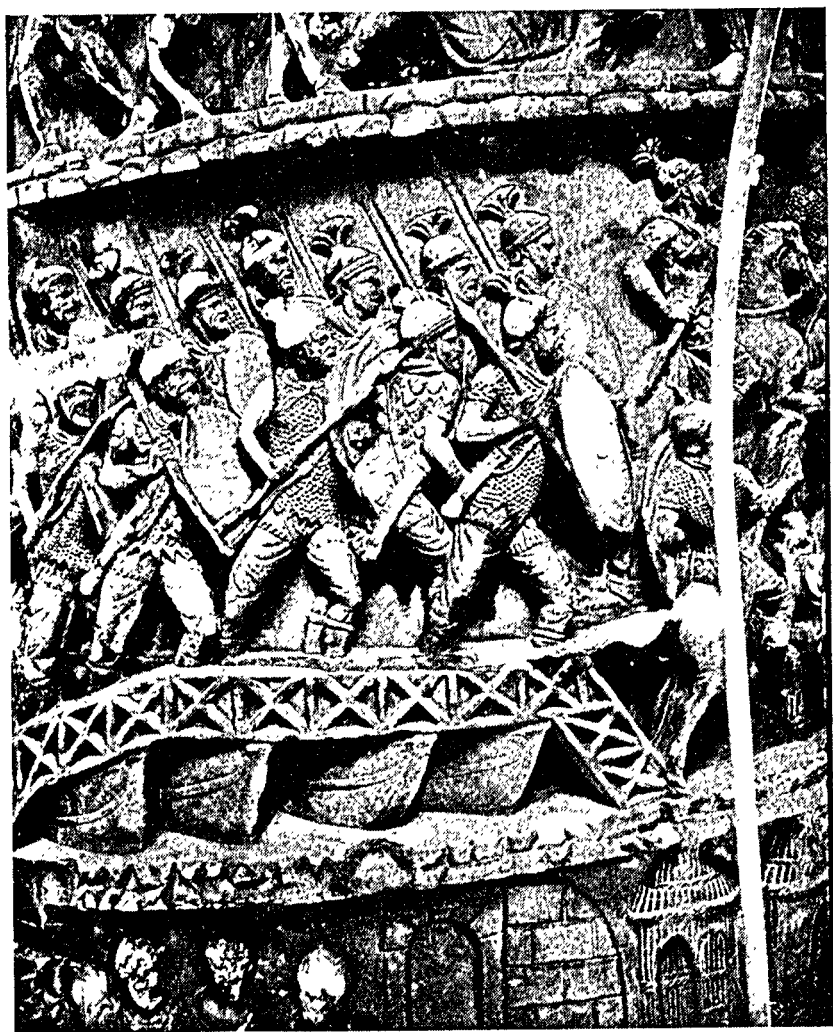

• Italske čelade iz 4. stol. pr. n. š.

malega požgali ves Rim, dalje z Latini, ki so zahtevali, da bodi eden izmed rimskih konzulov in polovica senatorjev iz vrst Latinov, s Samničani za posest rodovitne Kampanije itd.

Po teh vojnah, ki so se naposled vse ugodno končale za Rim, je rimska oblast že mejila na jugu na Grke. Zaradi notranjih in medsebojnih sporov so grške kolonije v južni Italiji v drugi polovici 5. stol. pr. n. š. že propadale in zato se niso mogle kaj prida protiviti rimskemu poseganju na morje. Tarent, najbogatejše tržišče »Velike Grčije«, se je obrnil za vojaško pomoč zoper Rimljane na epirskega kralja Pira. V dveh bitkah v južni Italiji je Pir premagal rimsko vojsko predvsem zato, ker se rimski vojaki niso znali boriti zoper Pirove bojne slone. Pri tretjem spopadu pa so Rimljani Pira užugali. Tako je ob začetku 3. stol. pr. n. š. spadal k rimski državi že ves Apeninski polotok.

Toliko vojaških uspehov je Rimljanom naklonila njihova številna, dobro organizirana, izurjena in disciplinirana vojska. Sestavljale so jo legije, ki so štejele po 4500 mož: 3000 težko oboroženih, 1200 lahko oboroženih in 300 konjenikov. V boju so uporabljali tudi »artilnerijo«: priprave za metanje strel in kamnov, premične stolpe in ovne za napad na zidane objekte. Vojaška obveznost je trajala od 17. do 46. leta, nato so do 60. leta služili Rimljani kot veterani.

Rimska vojska prekorači reko.

Ko so Rimljani osvojili kako pokrajino, so tretjino njene zemlje obdržali zase kot državno zemljišče (ager publicus). Rimska državna posest v pokorjenih deželah ni bila ravno strnjena, ker so pri tem Rimljani zasledovali še drug namen, namreč strateško obvladati podjarmljence in s tem po možnosti preprečevati notranje upore.

Državno zemljišče so razdelili na tri dele. En del so lahko uživali vsi rimski državljani, drugi del le najrevnejši med njimi, tretji, najboljši del pa je bil na prodaj. Preostala zemlja je ostala domačinom, kolikor jih kot premagance niso zaslužili in odpeljali v Rim.

V 3. stol. pr. n. š., po osvajalnih vojnah na Apeninskem polotoku, se je s porastom sužnjev zvečala blagovna proizvodnja ter blagovni in trgovski kapital. Toda sužnjev v proizvodnji, v glavnem v kmetijstvu, še zdaleč ni bilo toliko kot svobodnih moči.

Uprava razširjene rimske države je slonela na mnogih mestnih občinah (civitates), ki so bile v različnih odnosih do Rima. Nekatera mesta so imela popolne državljske pravice in dolžnosti, med njimi aktivno in pasivno volilno pravico. To so bile rimske državljanske kolonije, ki so jih ustanavljali prvič zato, da so lahko imeli vojaške posadke znotraj Apeninskega polotoka, drugič pa zato, da so se iznebili siromakov, ki bi bili Rimu v breme in politično nevarni. Druga mesta, municipiji, so smela z Rimom edinole trgovati in sklepati poroke, sicer so bila samoupravna; plačevala pa so davke enako kakor državljske kolonije. Nekateri municipiji so kasneje dobili popolne državljske pravice. Ostala mesta so bila tako imenovana zavezniška mesta. Z vsakim zavezniškim mestom je senat sklenil pravzaprav posebno pogodbo, toda za vsa je bilo značilno, da niso imela nobenih državljskih pravic, da niso smela voditi samostojne zunanje politike, pač pa so bila avtonomna, niso plačevala davkov, le po pogodbi in potrebi so morala prispevati vojake ali ladje.

Samoupravna ureditev mestnih teles, a pri tem raznoteri odnosi le-teh do Rima, vse to je šlo v račun rimski politiki. S tem, da so dali enemu mestu več, drugemu manj pravic, so ustvarili Rimljani medsebojna nasprotja, ki so jih potem uravnavali z geslom »dèli in vladaj!« Pri tem pa glede podeljevanja državljskih pravic senat ni bil ne preveč skop niti preveč radodaren.

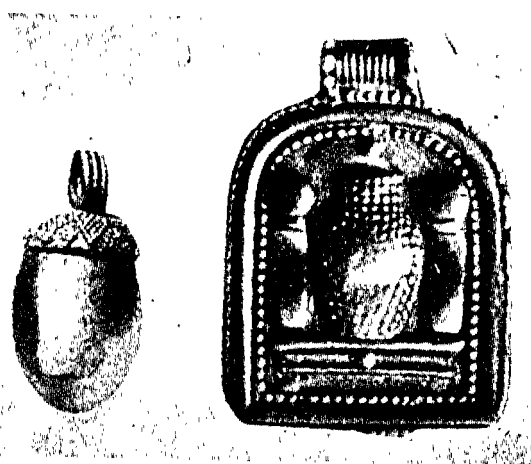
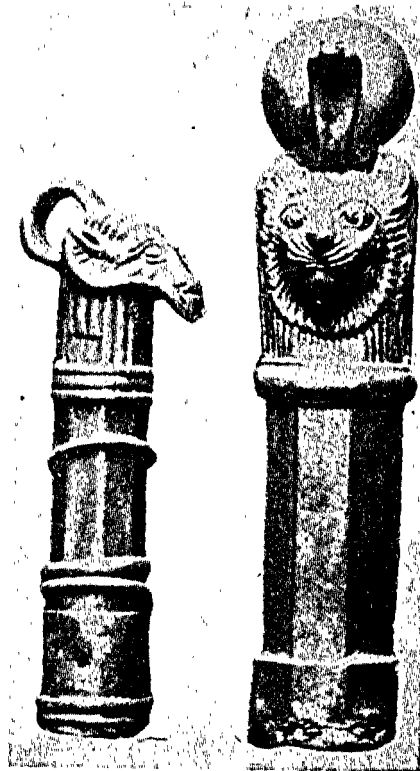
Italija torej po rimskih osvajalnih vojnah še zlepa ni bila takoj enotna, centralizirana država, marveč federativna, sloneča na brezštevilnih dogovorih posameznih avtonomnih teles z Rimom. Rimski, to je latinski jezik, pravo, vera, običaji, skratka rimska kultura, je le počasi pronicala v vse dele Apeninskega polotoka in izpodrivala deželne svojskosti. Tako je ime »Rimljan« sčasoma postala oznaka za slehernega prebivalca Italije.

Punske vojne (264—146 pr. n. š.)

Kartagina in Rim

Kartagina, ki je kot feničanska kolonija konec 9. stol. nastala v severozahodni Afriki, je v prvem obdobju plačevala davek rodnemu Tiru in libijskim domačinom za nemoteno trgovino in rodovito zemljo. Bogastvo Kartazanov ali Puncev, kakor so jih imenovali Rimljani, je raslo na račun intenzivne agrarne proizvodnje, predelave kovin in lesa, ugodnih luk in številne mornarice (pentere). Obvladali so vso trgovino v zahodnem Sredozemlju in še izven njega na obrobem Atlantiku do Baltskega morja. Skozi Kartagino so šli žito in biseri Vzhoda, tirski škrlat, sužnji, slonova kost, levje krzno iz notranje Afrike, arabske dišave, egiptsko platno, angleški kositer in železo z otoka Elbe. Kartazanska gospodarska moč je bila predvsem v posredovalni trgovini, v drugi vrsti v kmetijstvu. Tudi kolikor so se Kartazani ukvarjali s književnostjo, so bila vsa dela gospodarskega pomena. Drugače niso ustvarili v kulturi skoraj nič samoniklega.

V 5. stol. pr. n. š., ko je bil Rim še neznaten, je bila Kartagina že središče mogočne istoimenske države s številnimi sužnji. Posamezni velikaši so jih imeli do 20.000. Sužnji so bili bližnji Libijci. Svobodni libijski kmetje pa so Kartazanom morali plačevati davke, in sicer četrtno letnega pridelka, in dajati pomožno vojsko. Kartazanska oblast se je raztegnila ravno tako nad vsemi ostalimi feničanskimi naselbinami v severni Afriki, na Siciliji, Sardiniji, na Balearih, v južni in zahodni Španiji itd. Tako je zrasla kartazanska pomorska sila. Vse feničanske kolonije so morale podreti svoje obzidje, plačevati Kartagini letni davek in ji z moštvom priskočiti na pomoč. Ker so bili dohodki od podrejenega feničanskega prebivalstva silno veliki, Kartazani sami niso plačevali nikakih davkov. Hegemonistična Kartagina v zahodnem Sredo-

Punska zlatnina.

Kamnita sarkofagna pokrova: Moleči svečenik in svečenica
v perutjem oblačilu.

Punska posodna keramika.

zemlju je nastala bržčas zavljo političnega in gospodarskega upadanja matične Fenicije v 6. in zlasti v 4. stol. pr. n. š. (Aleksander Makedonski!). Od tam so v Kartagino pribežali denarni in trgovski mogotci in je postala še močnejša.

Državi sta načelovala dva kralja. Poleg njiju je odločeval še senat, svetovalstvo stotih, medtem ko ljudska skupščina ni veliko pomenila. Kartadžanska vlada je torej bila predstavnicca zemljiških veleposestnikov, lastnikov velikih obrtnih delavnic, veletrgovcev in denarnega kapitala. Srednjega sloja ni bilo dosti, nižje plasti pa so bili dninarji na veleposestvih in pisarji v trgovskih podjetjih. Demokratizacija Kartagine se je začela žal prepozno, šele ko so Rimljani že zmagovali nad njimi.

Razmerje sil in vojne med Kartagino in Rimom

Rim je bil sredi 3. stol. pr. n. š. še pretežno agraren. Osnovni proizvajalec je bil kmet, suženjstvo na veleposestvih še ni bilo znatno. Trgovina je zaostajala za kmetijstvom. V Rimu so živeli sorazmerno skromno še celo v senatorskih hišah. V Kartagini pa sta prednjačila trgovina in denarni kapital, kmetijstvo, čeprav **i n t e n z i v n o**, je zavzemalo drugo mesto. Kartadžanski pridobitniki so živeli razkošno, potratno in nenravno.

Obe vladi sta bili sicer aristokratski, kartažanski kot rimski senat. Toda rimsko ljudstvo oziroma preprosti rimski državljani se po izenačenju s patriciji očitno niso mahoma protivili senatu, oligarhični in plutokratski kartažanski senat pa ni zaupal množicam, bal se je, da ga ne bi n. pr. kak vojskovodja odstranil.

Kartažan je bil slab vojak, neborben, ni se usposabljal za ta poklic. Vrhu tega so se s podkupnino Punci reševali vojne obveznosti, drugače pa so bili le oficirji. Jedro vojske so tvorili libijski podložniki, v stiski pa vojaki najemniki iz svobodnih ljudstev Afrike, Španije, Kelti, Italiki in Grki pod vodstvom svojih poveljnikov. Za najemniško vojsko, ki se je počasi nabirala, je bilo glavno vprašanje mezda. Rim pa je takoj lahko dvignil na noge vojsko, in to zdravo, kmečko vojsko, ki se je navadno bolje izkazala od nasprotnikove. V boju na krovu ladij so po navadi vedno zmagali Rimljani.

Mesta v Italiji so bila utrjena, doli razen Kartagine nobeno; tako je kartažanska vlada že poprej odredila. Razen tega so bile po Apeninskem polotoku raztresene rimske vojaške posadke. Pač pa so bili Rimljani na slabšem glede vojne mornarice. Grško brodovje južne Italije in Sicilije je bilo številčno in po jakosti nezadostno. Šele ko so Rimljani zgradili enakovredne pentere, sta se bojni sili obeh nasprotnikov nekako uravnovesili.

Razdor med Rimom in Kartagino so povzročili naslednji vzroki. Rim, voditelj Italije, je hlepel po izhodu na morje. Tako politiko so narekovali rimski veleposestniki in trgovci. Sicilija je bila bogata žitnica. Zahodni del otoka je bil v kartažanski posesti, vzhodni del pa so obvladovala grška mesta, ki so se borila s Kartažani in med seboj. To so izrabili Rimljani in nadaljevali borbo sicilskih in italjskih Grkov zoper Kartažane.

Tako se je mlada, sveža, »zedinjena« Italija spoprijela s staro, politično šibkeje organizirano in raztreseno kartažansko pomorsko državo za premoč na Sredozemskem morju. Rimljani so razpolagali z manjšimi materialnimi sredstvi, a z boljšo vojsko, pri Kartažanih pa je bilo narobe.

Sledile so tri punske vojne. V prvi (264—241 pr. n. š.) so si Rimljani pridobili Sicilijo in zatem še Sardinijo in Korziko. Nato so posegli čez Jadran tudi na ilirski Balkan ter vključili galsko Padsko nižino k svoji državi. Te pridobitve so pomenile prvi strateški obroč za zavarovanje Italije iz zahodne, vzhodne in severne strani.

Oba nasprotnika sta se zavedala, da bosta mogla drug drugega premagati edinole, če se lotita matičnega ozemlja. Glede tega je Kartagina z nad vse drznim Hanibalovim načrtom prehitela Rim. Hanibal se je odpravil z vojsko, ki je štela 50.000 pešcev, 9000 konjenikov in 37 slonov iz Španije, ki so se je Kartażani deloma polastili, ko so izgubili Sicilijo in drugo. Hanibalova vojska se je pomikala nato čez Pireneje, prekoračila Rodan in v težavnem pohodu čez Alpe, ki je za polovico zmanjšal kartažanske bojevnike, je nepričakovano dospela v Italijo. V več bitkah je Hanibal porazil Rimljane.

Toda niti odpad komaj pokorjenih Galcev, niti strašna bitka in sijajna zmaga kartažanskega vojskovodje pri K a n a h (z obkoljevalno taktiko, 216 pr. n. š.), niti preplah »Hanibal pred vrati (rimskimi)«, niti izguba dela južne Italije — niso uklonili Rimljanov. Rim je bil preveč utrjen, Hanibal pa ni prejel pomoči od nikoder: Hanibalu na pomoč hitečo vojsko iz Španije so Rimljani iz zasede napadli v severni Italiji in jo potolkli, kartažanska vlada pa se je zbala dotlej zmagovitega Hanibala in ga pustila na cedilu. Rimljani so se poslej bojevali po partizansko, mobilizirali so vse svoje sile, vdrli v Španijo in se pripravljali za napad na Kartagino. V hudi stiski je kartažanska vlada poklicala Hanibala, naj pride ogroženi domovini na pomoč. To je tudi storil.

Zaman! Po bitki pri Z a m i se je zaključila druga punska vojna (218—201 pr. n. š.) in Kartażani so morali sprejeti trde mirovne pogoje: 1. odstopiti so morali zmagovalcem vsa posestva, ki so jih imeli izven Afrike, 2. izročiti vso svojo mornarico razen 10 ladij, 3. bojevati so se smeli poslej le v Afriki, in še to le s privoljenjem rimskega senata, in 4. plačati veliko vojno odškodnino.

Čez nekaj let je senat zahteval od kartažanske vlade, naj mu izroči Hanibala. Ta je pa zbežal v Sirijo in od tod klepal zveze proti Rimu. V skupno borbo zoper Rim naj bi se povezale Sirija, Makedonija in Kartagina. Računal je tudi na notranje upore v Italiji. Toda rimska diplomacija je v helenističnem svetu prekašala Hanibalovo v glavnem s tem, da je razdruževala nasprotnike. Da bi ga Rimljani ne dobili v pest, se je »največji sovražnik Rimljanov« zastrupil.

Nakljub hudim mirovnim pogojem si je Kartagina znova opomogla. Posebno v vinogradništvu in oljarstvu je še zmerom tekmovala s komerkoli že. In ravno to ni bilo pogodu rimski zemljiški in denarni aristokraciji. Nahujskala je svojo zaveznico N u m i-

dijo, da je napadala kartažansko ozemlje in si ga prilaščala. Ker pritožbe na Rim niso zalegle, so se Kartažani branili brez senatovega dovoljenja. To pa so Rimljani imeli za kršitev mirovne pogodbe. Da bi Kartažani pokazali svojo miroljubnost, so na zahtevo izročili Rimljanom talce, vse orožje in ladje. Ko se je tudi to zgodilo, so Rimljani zahtevali, naj se Kartažani izselijo iz mesta in se Kartagina poruši. Tedaj so se Kartažani odločno postavili po robu. Branili so jo, dokler so zmogli. Iz maščevanja so Rimljani Kartagino spremenili v eno samo razvalino in še to s plugom preorali. Tako se je zaključila tretja punska vojna (149—146 pr. n. š.).

Sredi 2. stol. pr. n. š. se je rimska oblast razširila še na Makedonijo, Grčijo in Malo Azijo, medtem ko sta prišla Sirija in Egipt za sedaj le pod rimski protektorat.

Rimska država je postala svetovna država, imperij.

V osvajalnih vojnah v Sredozemlju se je Rim povsem razgalil. Kamorkoli je stopil rimski vojak, je povzročil krivico in nečloveškost. Rimska dana beseda ni nič veljala. Do tal razrušeni stari trgovski mesti Kartagina in Korint sta nam večno opozorilo: »Gorje premaganim!« Obupna borba razorožene Kartagine pa nam ostane za vselej klasičen primer, kako se je treba boriti za svojo ogroženo domovino!

Sužnjeposestniški rimski imperij sredi 2. stol. pr. n. š.

Rimska država je v punskih in drugih vojnah zrasla iz celinske Italije v kopno in pomorsko velesilo, v svetovno državo. Meje rimskega imperija so se kasneje še razširile. A rimska izvenitalska posest je bila drugače urejena nego dežele na Apeninskem polotoku. Zavojevane pokrajine v Sredozemlju, raztresene po Evropi, Aziji in Afriki, so se nazivale province. Načelovali so jim magistrati, velikokrat dosluženi konzuli in pretorji (prokonzuli, propratorji), za dobo enega leta, včasih tudi dlje. Le-ti so imeli najvišjo vojaško in sodno oblast. Posebnih navodil za upravljanje provinc ni bilo, ampak je vsak magistrat ob nastopu službenega mesta sam sporočil načela za svojo službeno dobo. Dalje so imele province kvestorje, ki jim je bila poverjena skrb za finančne in gospodarske zadeve provinc. Pa tudi nižji magistrati so se uveljavljali v provincah.

»Dèli in vladaj« so Rimljani uvedli tudi v izvenitalskih deželah. Provincialna mesta so se v glavnem delila na dve skupini: 1. v svobodna mesta, med njimi Šparta in Atene, s popolno avtonomijo; tako pravo so imela predvsem tista mesta, ki so sklenila z Rimom zavezništvo; niso plačevala davkov, pač pa so prispevala vojsko ali ladje. 2. v nesvobodna mesta, ki so obdržala le notranjo samoupravo, sicer pa so plačevala davke in bila glede zunanje politike odvisna od Rima. Določene predele provinc so razglasili za državno zemljišče in so se dajali načelnikom uprave v zakup.

Stroške uprave, upravnega aparata in vojaških posadk je moralo kriti domače prebivalstvo. Predpisani davki so hudo obremenjevali provincialni živelj in jih je dajala država v zakup. Zakupništvo je bilo v tem, da so rimski bogataši državi že vnaprej plačali zahtevano vsoto in nato na svoj rovaš pod zaščito vrhovnih upraviteljev provinc neusmiljeno izterjavali višje davke. Sicer je senat na pritožbo provincialnega prebivalstva tu in tam ukrepal zoper preveliko izžemanje provinc, vendar brez pravega učinka. Že vojni plen (predvsem zlato in srebro) osvajalnih vojn je bil tolikšen, da so bili Rimljani od l. 168 pr. n. š. dalje oproščeni davka za vojno.

Osvajalne vojne 3. in 2. stol. pr. n. š. so do temeljev preobrazile rimsko družbo. V senat, ki se je kot najvišji državni organ sedaj dokončno utrdil, je prišel le še redkokdo, ki se ni mogel ponašati s slavnimi predniki. Akoravno vsi člani nobilitete niso gledali na notranjo in zunanjo politiko enotno, so vendar vsi kot veleposestniki živeli razkošno in pogosto razvratno. Drugi bogataši, ki niso prišli v senatorske spiske, a so se gmotno dvignili daleč nad ljudstvo, so se imenovali vitezji (equites). V predpunskih časih so se nazivali tako tisti, ki so služili v konjenici, sedaj pa so nosili ta naslov ljudje, ki so imeli veliko denarja, bankirji, veliki trgovci itd. Ti so bili največkrat zakupniki (publikani) v provincah. Vsa zunanja trgovina je šla skozi njihove roke. Posojali so vitezi tudi denar v Italiji kot v provincah, deželam, mestom in posameznikom. Obresti so bile do 50% posojila. Od nobilov so se vitezi ločili po tem, da niso mogli priti v senat in da so bili pretežno denarni aristokrati, manj veleposestniki. Senatorji pa so bili predvsem veleposestniki in so se le posredno, n. pr. po svojih osvobodjencih, vključevali v denarne posle. V razrednih borbah proti nobiliteti so vitezi igrali važno vlogo na strani ljudstva, kolikor jim je to koristilo.

Navzlic trgovsko-oderuškem kapitalu je v 2. stol. pr. n. š. kmetijstvo ostalo glavna panoga italskega gospodarstva. V krajih blizu prometa, n. pr. v Laciju in Kampaniji, so se razvila veleposestva — latifundije, ki so se ukvarjale pretežno z vinogradništvom, oljarstvom in vrtnarstvom (intenzivno poljedelstvo), kajti v Rim je prihajalo ceneno žito iz Sicilije in Afrike. Poleg latifundij z intenzivnim poljedelstvom so nastajala tudi veleposestva z ekstenzivnim kmetijstvom (n. pr. živinoreja). Latifundije, ki so delale s sužnji in za trg, so nastajale zaradi pokupovanja, protizakonitega prilaščanja državnega zemljišča, na račun zaplenjenega zemljišča upornih rimskih zaveznikov ter upropaščenja malih rimskih poljedelcev. Razvile so se predvsem v južni Italiji in na Siciliji, medtem ko so v severni in deloma v srednji Italiji prevladovali mali in srednji kmetje.

Domača obrt ni bila kdo ve kako razvita. Obrtne delavnice so bile po večini majhne in njihova proizvodnja je krila samo potrebe domačega kmetijstva in okoliških mest. Etrurija in Kampanija sta bili sorazmerno še najbolj razviti obrtni deželi. Nekdanja sloveča etrurska keramika se je sedaj umikala brönastim in železnim izdelkom. Luksuzni predmeti so prihajali v Italijo iz Grčije in helenističnega sveta.

Ko sta bila Kartagina in Korint uničena, so postala glavna trgovska središča v Sredozemlju vzhodna mesta, predvsem Delos. Te trgovine so se od Italije neposredno udeleževala južnoitalska mesta in trgovci Kampanije, posredno pa rimsko viteštvo. Vitezi so pokupili proizvode in jih preprodajali ter vlagali denar v trgovska podjetja. Tudi nobili so se posredno udeleževali trgovskih kupčij, čeprav se senatorji po zakonu iz l. 220 pr. n. š. niso smeli osebno ukvarjati s trgovanjem, češ da je ta posel za odličnike neprimeren, nečasten. Zakon so nobili obšli tako, da so osvobajali svoje sužnje in osvobojenec je lahko trgoval, pri čemer pa je moral deliti dobiček s svojim gospodarjem (do polovice dohodkov). Rimljani so izvažali zlasti prvovrstna vina.

Italija je vsekakor več uvažala nego izvažala. V tem se je staroveška Italija razlikovala od helenističnega Orienta, ki je izvažal predvsem obrtne izdelke. Kadar je zlasti gospodujočemu razredu rimske družbe zmanjkalo blaga, je osvajal nove dežele, dokler je to seveda zmogel. Velikanski plen je nadomeščal slabo razvito domačo obrt.

Pred punskimi vojnami je bilo v Italiji sorazmerno malo sužnjev. Vsaka velika osvajalna vojna pa je dala na desetstisoče, stotisoče sužnjev, moških in ženskih, raznovrstnih po izvoru in poklicu. Kdo v zavojevanih deželah bodi suženj, o tem je odločal največ kvestor, ki je spremljal vojaške pohode. Nato jih je dal trgovskim družbam s sužnji. Največje tržišče sužnjev je bilo na otoku Delu. Tam so jih prodali do 10.000 dnevno.

Sužnji so postali vojni ujetniki in dobršeni del civilnega prebivalstva osvojenih dežel. Število sužnjev se je pa večalo tudi na rovaš zadolženosti v provincah: dolžnike so namreč oderuhi prodajali v sužnost. Mnogo ljudi so ugrabili in zaslužili tudi gusarji. In končno je postal suženj lahko tudi Rimljan, ako ga je oče prodal ali zaradi izdaje, bega iz vojske itd. Vendar takih primerov ni bilo veliko.

Sužnji so bili državni in zasebni. Državni sužnji so bili zaposleni v kamnolomih, rudnikih in pri gradnji stavb, cest itd. Zasebni sužnji pa so se uporabljali največ v kmetijstvu, dalje v obrti in za hišna opravila.

Suženj je kot »stvar« spadal pod oblast predstojnika familije. Bil je popolnoma brezpraven. V težkih pogojih so živeli sužnji predvsem na podeželju, na veleposestvih svojih gospodarjev. Sužnji so delali zmerom, poleti in pozimi, nikdar niso smeli počivati. Zlobni nadzorniki so jih priganjali na delo, uporni sužnji so morali delati v okovih. Mir med sužnji bi bil sumljiv, zato so jih dražili in razdvajali. Sužnji so pogosto pobegnili svojim tlačiteljem.

Posebno težko so živeli gladiatorji, mladi, krepki sužnji, ki so jih v posebnih šolah (n. pr. v Kapui) vzgajali za boritelje v arenah. Zaradi zaslug (n. pr. učitelje rimske mladine, pedagoge) in osebnih koristi (n. pr. trgovski posli) so včasih Rimljani svoje sužnje tudi osvobodili. Osvobodenci (libertini) so pa ostali še naprej odvisni od svojih bivših gospodarjev, ki so se poslej imenovali patroni (zaščitniki).

Suženj je bil v tej dobi osnovni delovni činitelj.

Mali kmetje niso mogli vzdržati na trgu konkurence z veleposestniško proizvodnjo, ki je uporabljala suženjsko delovno silo. Država je dalje uvažala agrarne proizvode iz Sicilije in Afrike ceneje, kot pa bi to mogel dati na trg mali kmet. Vojne so odtegovale svobodno delovno moč, posestva so se zanemarila, opustela. Mnogo gmotne škode je utrpel rimski kmet, ker je Hanibal precej opustošil

Italijo. Demobilizirani vojaki-kmetje pa so se odvadili poštenega kmečkega dela. Vse to je povzročilo, da so se kmetje vse bolj zadolževali pri vitezi in nobiliteti. Zato so mnogi kmetje svojo zadolženo posestvo rajši prodali in se naselili v mestih, zlasti v Rimu. Primerne zaposlitve tam skoraj niso našli, tudi v obrti so bili zaposleni v glavnem sužnji.

Tako se je v Rimu množil lumpenproletariat. Brezposelni pa so prihajali v poštev za vsakogar, kdor se je potegoval za visoke državne službe. Glasovali so za tistega, ki jim je nudil »kruha in iger!«

Na račun obubožanja kmetov so še bolj naraščale latifundije.

Rimska kultura sredi 2. stol. pr. n. š.

V dobi zedinjevanja Italije, od 5. do začetka 3. stol. pr. n. š., so na rimsko kulturo vplivali le Etrurci in Grki, živeči v Italiji. Gospodarske in družbene spremembe v dobi zavojevanja Sredozemlja pa so pri Rimljanih povzročile tako rekoč razvoj v vseh panogah kulture, zlasti v umetnosti in književnosti. Helenistični Vzhod je bil pri tem zelo važen, čeravno niso Rimljani sprejeli vsega brezpogojno. Oviral jih je pri tem zaverovanost v preteklost. Zato je bila njihova kultura v marsičem le spojitev starega, domačega, z novim, tujim.

V religiji pa so se Rimljani skoraj docela pogrčili. Tako so brez zadržka sprejeli 12 grških olimpijskih bogov, nekatere celo z imenom vred, drugim so pa dali svoja imena, a jim naprtli isto delovanje kot Grki: Jupiter (Zeus), Junona (Hera), Venera (Afrodita), Cerera (Demetra) itd.; grški Apolon n. pr. pa je ostal tudi v Rimu Apolon. Tudi obred je ostal grški, tako žrtvovanje pred kipi bogov in predstavljanje bogov kot ljudi. O vsem tem je odločal senat. Nekateri grški kulturi pa so bili izrecno prepovedani, n. pr. čaščenje boga Dioniza. Večjo svobodo glede tega so si mogli privoščiti v Rimu edinole v zaprtih, ožjih naprednih krogih. Zelo so pri tem odločali v Italijo privedeni orientalni sužnji. Enako kot Grki tudi Rimljani niso imeli posebnega svečeniškega stanu, zato se njihova religija ni spremenila v dogme.

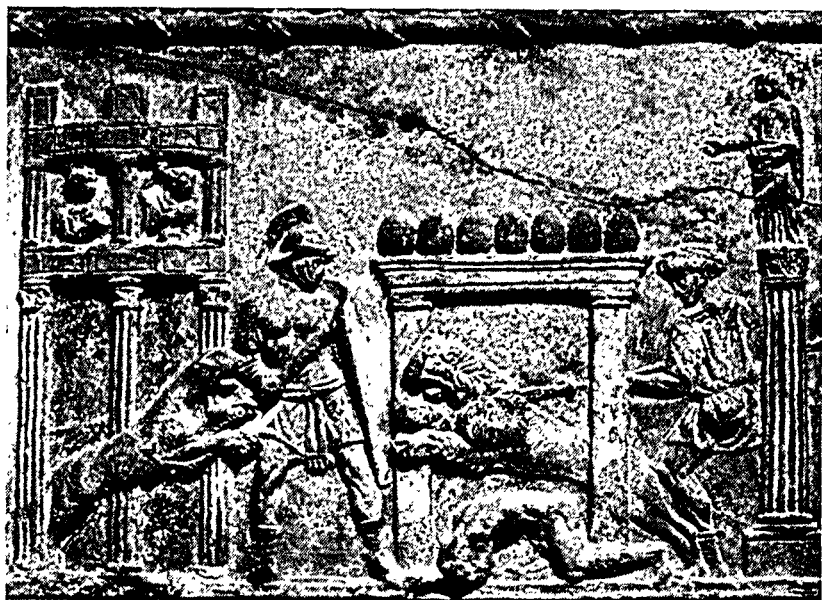
Tudi v književnosti, v poeziji, gledaliških delih, dramah, tragedijah in komedijah itd., so Grki močno vplivali na Rimljane. Nekatera grška dela so bila prevedena v latinščino, n. pr. Odiseja. Med vzornike rimske komedije je spadal Plaut, toda prizorišče njego-

Etruščanske vaze v grškem slogu.

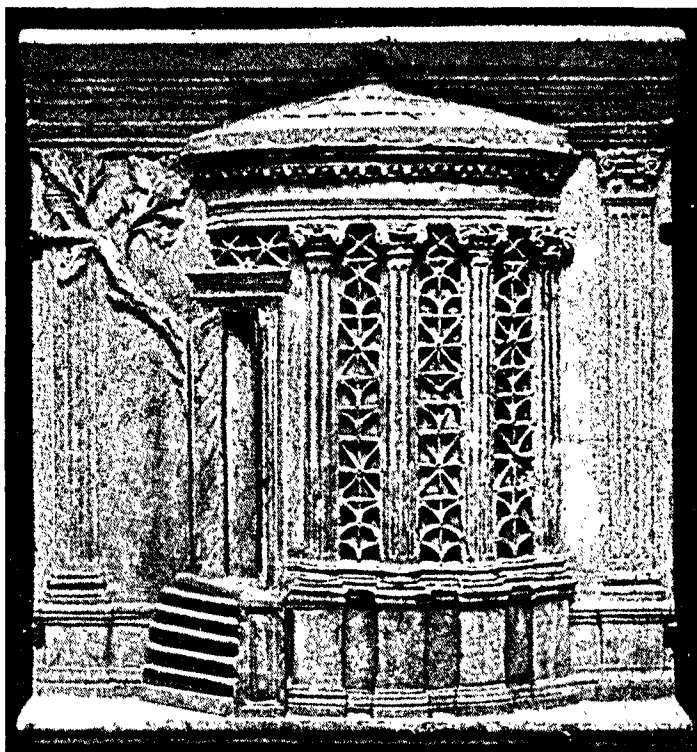
Gledališki prizori.

Gladiator se bori z zvermi.

vih iger so bila grška tla, celo imena oseb so bila grška. V igrah so nastopali tudi sužnji.

Toda dramske predstave niso zadostovale duhovnim potrebam Rimljanov. Prihajale so le malo v poštev. Že v prejšnjih dobah so se razveseljevali s predstavami v cirkusih in amfiteatrih. Vse to je postalo po punskih vojnah razkošneje. V cirkusih so se borili Rimljani v teku, dirkah z vozovi, pa tudi v pravem bojevanju. Gladiatorske igre so najprej poznali v Etruriji. Etrurški vojaki, zlasti pa vojni ujetniki, so se morali boriti na življenje in smrt ob grobovih pokopanih velikašev. Kasneje so se te igre in boji prenesli v amfiteatre. Od srede 2. stol. pr. n. š. dalje so bile že zelo razširjene med Rimljani. Navadno so jih oskrbeli bogati Rimljani, pogosto po pogrebu imenitnika. Kot gladiatorji so nastopali obsojeni zločinci, vojni ujetniki in sužnji, ki so kaj zagrešili. Kasneje so nastale gladiatorske šole z učitelji borenja (n. pr. v Kapui). Zavaljo iger v cirkusih in amfiteatrih so Grki imeli Rimljane za »barbare«.

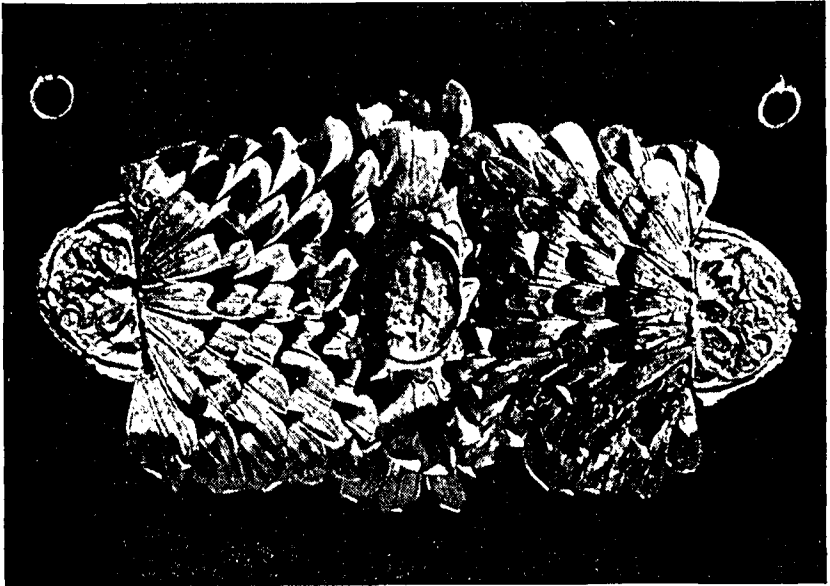
Vestino svetišče.

Pred 3. stol. pr. n. š. je bilo v Rimu le malo velikih zgradb in še te so bile zgrajene po etrurskih vzorcih, tako n. pr. ovalno svetišče boginje *Veste* in pravokotni tempelj Jupitrov na Kapitolu. Enako so vplivali Etrurci na gradnjo kloak in akveduktov (vodovodov).

V predpunskih časih so bile v Rimu le preproste, enonadstropne lesene hiše s središčem v atriju. Bilo je to ognjišče familije, kjer je dejansko plapolal ogenj, in nekoliko proč je bil majhen bazen z vodo, ki se je zlivala iz odprtine na strehi. Iz atrija so vodili vhodi v spalnice. Velike spremembe 3. in 2. stol. pr. n. š. pa so se kazale tudi na zunanjsčini in v notranjsčini rimskih stanovanjskih zgradb. Hiše premožnih Rimljanov so postale večnadstrop-

Hiša Vetijcev — soba Vetijcev.

Diadem in uhana.

ne, atrij s stebri se je spremenil v sprejemališče, poleg spalnic za domače so imeli še prostore za goste, obednico, kopalnico, zaprta dvorišča in prekrasne vrte.

Poprej skromni forum je postal sedaj osrednji trg, ki so ga obrobjala svetišča in javne zgradbe, bazilike. V kasnejši dobi so bila to sodišča, prostori za sklepanje pogodb, shajališča za politične zadeve, pa tudi zatočišča pred pripeko in dežjem. Okraševali pa so stavbe po grških vzorcih, pri čemer so čislali največ korintski slog.

Skulptura na rimskih tleh je kazala takisto zmes etrurskega in grškega vpliva. Mnogo grških kiparskih, rezbarskih in slikarskih mojstrov in so Rimljani kot plen prinesli v Rim. Doma izdelani kipi pa so bili pokriti, ne goli in mnogo bolj stvarni od helenističnih kipov. Oblečeni kipi — navadno v togo visokega magistrata z na pol stegnjeno roko — so vzbujali veličino, dostojanstvo in resničnost. Realistično je bilo tudi rimsko slikarstvo, ki se je v mnogočem razvilo iz maskiranja mrtvecev.

Rimski govornik.

Propadanje rimske republike

Reforme bratov Grakhov

Nezaposlene množice, ki so bile odvisne od državne in zasebne darežljivosti, so predstavljale za rimsko državo pekoč problem. Vprašanje brezposelnosti bi se dalo rešiti na več načinov: z zaposlitvijo (javna dela), z vojsko, z izselitvijo, z ustanavljanjem novih državljanskih kolonij, ali pa da bi se bivšemu kmetu vrnila zemlja. Zadnji način rešitve vprašanja brezposelnih bi bil za svetovno rimsko državo edino zdravilen, ker so ga narekovale državne koristi: vzpostaviti državo na trdne temelje s tem, da se ohrani svoboden mali poljedelec. Tako bi bile preskrbljene široke plasti ljudstva in ne bi bile več v breme državi, niti ne bi prihajale toliko kož doslej v poštev kot »volivno živinče«. Vrhu tega bi se tako sprostila napetost med ljudstvom in aristokracijo. Končno bi pa državna oblast spet prišla do zdravega vojaštva. Pravkar minuli upor sužnjeva na Siciliji (137—132 pr. n. š.) pa je pokazal, da je nevarno imeti toliko sužnjeva na latifundijah.

Po stenah svetišč in javnih zgradb so se pojavili napisi, zahtevajoči zemljo. Temu gibanju se je pridružil ljudski tribun Tiberij Grakh, helenistično izobražen član nobiletete. Imel je pred očmi državne koristi. Zahteval je, da se državno zemljišče na novo pregleda, odvzame zemlja, ki si jo je kdo protizakonito prilastil, in dodeli siromakom, voljnim poljskega dela. Ljudstvo je bilo kajpada z njim, drugi tribun pa mu je z »veto« nasprotoval, toda Tiberij je dosegel, da je bil le-ta odstranjen s položaja.

Tiberij je na ljudski skupščini prodril z zakonom, katerega ni upal zavreči niti senat, čeprav so bili senatorji z njim najbolj prizadeti. Po tem zakonu ni smel nihče imeti več kot 500 oralov (125 ha) zemlje; ako pa sta bila v familiji vsaj dva sinova, pa so lahko imeli vsi skupaj do 1000 oralov (250 ha) zemlje. Zasežena zemlja naj bi se razdelila med siromake, tako da bi vsak dobil po 30 oralov (7 1/2 ha) v dedni, neodsvojljiv zakup. Sestavili so komisijo treh mož: Tiberija in njegovega mlajšega brata Gaja ter nekega njunega sorodnika.

Delo pa so prizadeti na vse načine skušali ovirati. Razen tega ni bilo lahko ugotoviti, katero zemljišče je še državno in katero že zasebno. Nasprotniki agrarne reforme so tudi računali, da bo leto hitro poteklo in bi sprememba v osebah tribunov utegnila ugodno vplivati zanje. Ker je Tiberij hotel postati tribun tudi naslednje

leto, so sovražniki agrarne reforme razširili vest, da hlepi po kraljevski kroni in da je zavoljo tega državi nevaren. Na dan volitev so v spopadu padli Tiberij in drugi demokrati kot žrtve senatorske aristokratske stranke.

Po Tiberiju Grakhu započeta agrarna reforma se je po desetih letih spet nadaljevala. Takrat je bil ljudski tribun njegov mlajši brat Gaj. Sprevidel je, da se je treba bolj zaščititi pred sovražniki. Zato je predlagal in izvedel več drugih reform, ki si je z njimi pridobil nižjo in srednjo rimsko družbo. Poceni so dobivali rimski državljani žito iz državnih skladišč, uvedle so se vojaške olajšave, ljudstvo pa naj bi se poleg tega naseljevalo v nove kolonije, ki so bile v načrtu v Italiji in izven nje, zlasti v Afriki. Vitezom pa je Gaj pripomogel, da so postali člani najvišjih sodišč in vodili nadzorstvo glede izžemanja provinc. Da bi se protiaristokratski tabor še povečal, je Gaj predlagal, da bi tudi zavezniki prejeli državljanске pravice. Toda rimsko ljudstvo ni hotelo o tem ničesar slišati, ker se je čutilo prikrajšano v svojih pravicah, moralo bi deliti še zemljo z zavezniki. Nasprotno so senatorji nerazsodnemu lumpenproletariatu obljubljali, da bodo v sami Italiji ustanovili 12 novih kolonij s po 3000 parcelami, in to brez odškodnine. Tolikšne zemlje za kolonizacijo v Italiji seveda ni bilo na razpolago. Zmagali so vnovič nazadnjaški nobili, usmrtili dosti Gajevih pristašev, Gaj pa je ranjen zaukazal, naj ga ubije lastni suženj.

Zmagal je senat, odpravil je Grakhove reforme, tako tudi agrarni zakon. Z zemljo, pridobljeno z agrarno reformo, so prejemniki, okrog 67.000, smeli takisto razpolagati kakor z zasebnim zemljiščem. Mala posestva so spet lezla v dolgove in kmetje so še naprej zapuščali grudo in se zadrževali v mestih. Delo bratov Grakhov, ki sodi med velike demokratične ukrepe v rimski zgodovini, ni torej uspelo. Okoristili pa so se v tem času vitezi kot vmesni družbeni činitelj med senatom in ljudstvom.

Rimska država pod diktatorjema Marijem in Sulo

Spremeniti brezposlene v male kmečke proizvajalce se zaradi odpora vladajočega razreda torej ni moglo izvesti. S tem se je pa tudi slabila vojaška sila rimskega imperija, ki bi mu bila potrebna, da bi dušila nemire doma v Rimu, Italiji in v provincah, kakor tudi za nove osvajaške podvige. Kajti legije so sestavljali le tisti polnopravni državljani, ki so bili uvrščeni v kak od petih razredov.

Taki Rimljani so se morali kot vojaki pretežno sami oskrbovati, brezposelnim to ni bilo treba niti niso mogli. Zato je naraščanje lumpenproletariata šlo navzkriž z državnimi koristmi. Vojaško vprašanje je bilo treba nujno rešiti.

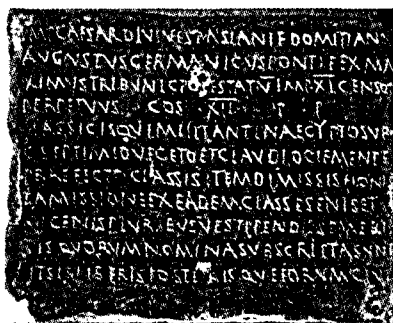
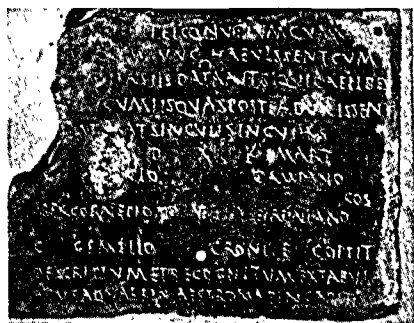
Te naloge se je lotil Marij. Izviral je iz nižjega rodu in se je kot ljubljenelec ljudstva preko ljudskega tribunata povzpел do konzulske časti. Marij je odpravil zastareli način nabiranja vojske. Premožensjske razmere poslej niso več odločale za vstop v vojaško službo. Vsakdo, kdor je hotel služiti v vojski in je bil star 16 let, je bil sprejet med legionarje. Tudi tisti, ki niso imeli nič premoženja. Zato se je pa država zavežala, oskrbovati vojake. Vsak vojak je prejemal mezdo, bil deležen plena in po 20-letnem službovanju je lahko računal še na dodelitev posestveca. Tako si je Marij zvečal vojsko in daljši vojaški rok je omogočal, da so se pešci tudi bolje izurili v vojevanju. Enako se je zelo dvignila tudi tehnika vojskovanja.

Številna, dobro oskrbovana, organizirana, izurjena in opremljena rimska vojska naj bi bila kos vsem notranjim neprilikam, varovala naj bi »red in zakonitost«¹ proti lastnemu ljudstvu, nastopala naj bi zoper negotove zaveznike, provinciale, suženjske upore, napade barbarov in širila naj bi meje imperija na druge dežele.

Toda reformirana legionarna vojska je lahko postala nevarna vprav tistim, ki naj bi jih predvsem ščitila in jim večala bogastvo, nobiliteti, kajti bila je vse bolj najemniška. Razen tega v novi vojski skorajda niso več služile stare aristokratske rodbine. Ako je bil poveljnik v dobrih odnosih z vojaki, ki jih je sam nabiral, jih je lahko uporabil tudi za svoje zasebne koristi. V kasni rimski zgodovini bo vojska z dotokom tujcev vanjo tista sila, ki bo odstavljala in postavljala državne poglavarje, cesarje.

Nova udarna rimska vojska je pod Marijevim vodstvom žela uspehe. Premagala je v Afriki numidijskega kralja Jugurto, ki je spraval s poti vse sorodnike — tekmece za numidijski prestol, in je tako kot rimski zaveznik prišel v konflikt z mestom ob Tiberi. Pravi vzrok za vojno pa je bil ta, da je bila Numidija bogata dežela, ki bi si jo posebno rimski vitezi radi prisvojili. Vojna pa je z druge strani pokazala vso pokvarjenost, zlasti podkupljivost rimskega senata in poveljnikov. Šele odločni poseg konzula Marija je opral rimsko moralno sramoto.

Nekaj let zatem so Rimljani pod Marijem slavili še drugo in tretjo zmago, tokrat nad galskimi Kimbri in germanskimi Tev-

Rimska vojaška diploma.

to ni, ki so skušali prodreti v Italijo. V obeh zadnjih vojnah so zasužnjili Rimljani 150.000 ljudi.

V istem času je potekala vojna zoper drugo vstajo sužnjev na Siciliji (104—100 pr. n. š.). Rimljani so jo zadušili šele, ko so poslali na Sicilijo veliko vojaško silo. Zadnji skupini upornikov — 1000 po številu — so Rimljani obljubili, da jim puste življenje, če se vdajo. Odvedli so jih v Rim in jih kot gladiatorje poslali v areno. Toda sužnji so se rajši medsebojno pobili, kakor pa da bi bili v naslado rimskim krvnikom.

Manjši suženjski upori so bili tedaj tudi na vzhodu imperija.

V začetku 1. stol. pr. n. š. je šele neznan del celotnega svobodnega prebivalstva v imperiju imel državljanske pravice. Celo italjski zavezniki jih niso imeli. Sicer se je tribun Gaj Grakh potegoval zanje, a ni uspel. Tako zavezniki kot vojaki niso bili deležni ugodnosti, ki so pripadale rimskim državljanom. Zavezniki so se uprli (90—88 pr. n. š.) v južni in srednji Italiji, zahtevajoč, da se odpravijo razlike med rimskimi državljanji in zavezniki. Grozilo je, da bi se upornikom priključila še severna Italija, Etrurija in Umbrija. Uporniki so si osnovali lastno državo s središčem v Korfiniju, dokaj blizu Rima, po obliki zvezno republiko, Italijo imenovano, urejeno po rimskem vzgledu.

Rim se je rešil iz zagate bolj z diplomacijo kot z vojsko. Senat je zvestim zaveznikom v Italiji mahoma podelil popolno državljanstvo, drugim ga je pa obljubljal, ako bi se v treh mesecih razorožili. Tako je tudi tokrat Rim po stari navadi razdvojil nasprotnike.

Preostale nepokorneže pa je brezobzirno kaznoval; dosti jih je odvelkel v sužnost. Rimska legionarna vojska se je torej pomnožila z novimi bojevniki. Sedaj so že skoraj vsi prebivalci Italije imeli državljanske pravice, med njimi tudi Galci.

Upirale so se tudi obrobne province, ki bi se rade osvobodile rimskega jarma in živele samostojno. V Aziji se je ob sodelovanju sužnjeva postavil na čelo protirimske politike predvsem pontski kralj Mitridat (89—84 pr. n. š.), v Španiji pa zlasti Sertorij (81—71 pr. n. š.). Oba voditelja upora sta sklenila medsebojno zvezo. Rimsko državo so ogražali dalje pomorski roparji, ki so napadali tovarne ladje, namenjene za Rim, in ugrabljali tudi ljudi.

Tudi v samem Rimu se je zaostрила politična borba med demokratskim republikanskim in senatorsko-diktatorskim taborom. Podoba je sicer bila, da se bo Mariju, ki ga je spravila na površje ljudska (popularna) stranka in so ga podpirali vitezi, še posrečilo obdržati republikanski imperij, a ko je postal sedmič konzul, je nenadoma umrl.

S tem da je bil Marij toliko let zapovrstjo konzul, je dejansko postal prvi rimski diktator v dobi, ko se je ustroj rimske republike že majal. V zadnjem času svoje vlade se je Marij vse bolj oddaljeval od ljudstva, dasiravno je preganjal nasprotnike republike.

V državljanski vojni je zmagal Marijev nasprotnik, aristokratski Sula, ki je uspešno dokončal vojno z Mitridatom. Obračunal je z Marijevimi pristaši v Italiji, bilo jih je največ v vrstah viteštva, jih okoli 5000 pobil in jim zaplenil premoženje (proskripcijske liste!).

Sula je oprt na vojsko, ki ni bila več poslušno orodje v rokah senata, izdelal nove zakone glede ureditve države. Imel je konzulsko in sodno oblast in izdajal je zakone ne glede na ljudsko skupščino in senat. Senat je povečal od 300 na 600 dosmrtnih članov; vanj so prišli le Sulovi somišljeniki. Za višje magistrature so mogle biti znova izvoljene iste osebe šele čez 10 let. S tem naj bi se preprečili primeri ljudskih tribunov Grakhov, konzula Marija itd. Ukinil je cenzuro in omejil delovanje ljudskih tribunov. Zakonski predlogi so lahko prišli pred ljudsko skupščino šele, če jih je predhodno odobril senat, torej ravno narobe kakor poprej. Ukinil je brezplačno razdejevanje kruha.

Sulova diktatura je bila vojaška. 100.000 veteranom je podelil posestva v Etruriji, Laciju in Kampaniji, kjer jih je bil

zaplenil Marijevim pristašem. Tako naj bi se okreplil stan srednjih in malih kmetov, ki bi pa bili v primeru potrebe kot vojaki na razpolago svojemu komandantu. Toda svobodno kmetstvo se s temi ukrepi ni kaj prida ojačilo, ker mnogim veteranom delo ni prijalo, zanemarjali so polja, se zadolževali in slednjič zemljišča prodali. V Rimu pa se je Sula opiral na 10.000 mož telesne straže, ki so jo sestavljali osvobojeni sužnji s konfisciranih zemljišč.

Sulova diktatura, ki je izrecno ščitila lastnike sužnjev, je bila kratkotrajna (82—79 pr. n. š.). Sam se je je odpovedal in naslednje leto je umrl.

Spartakov upor (74—71 pr. n. š.)

Latifundije so se po številu kot po obsegu še bolj povečale. Marsikdo je imel svojo veleposest raztreseno po vsej Italiji. Zato je že zaradi tega prihajalo v poštev bolj ekstenzivno kmetijstvo, živinoreja, manj poljedelstvo in njemu sorodne kmetijske panoge. Glede obrti in trgovine ni bilo opazati kake bistvene spremembe od prejšnjega stoletja. Italija je še naprej več uvažala kot izvažala. Toda ta primanjkljaj je uravnovešal dotok velikih gmotnih sredstev iz provinc in podrejenih helenističnih dežel. Davki, vojne, pustošenja, zaslužjevanje prebivalcev in oderuštvu, vse to je ugonabljal province in povzročalo še naprej upore provincialov. Del nobilitete je živel izredno razkošno in se še bolj zapiral sam vase. Nasprotje med temi in vitezi je bilo po Sulovi »čistki« še večje. Za male kmete, ki so gospodarsko še bolj nevdržema propadali, sta preostajali le dve možnosti: ali gredo v armado ali v Rim med lumpenproletarce in od tod po možnosti zopet v najemniško vojsko. Sužnji, ki so bili zaposleni povsod v proizvodnji, so že predstavljali politično silo, in to bodisi v lastnih uporih, bodisi v uporih v zvezi s svobodniki (n. pr. Mitridat), bodisi kot osvobodenci v državljanski vojni med Marijem in Sulo.

Medtem ko se je sužnjeposestniški Rim bojeval na dveh krilih v provincah, v Španiji (Sertorij!) in v Aziji (ponovna vojna z Mitridatom!) ter z morskimi razbojniki, je prišlo v Italiji do največjega upora sužnjev in drugih izkoriščancev. Vodil ga je Spartak.

Zunanjepolitični moment je bil torej ugodno izrabljen. Začel se je upor s pobegom 70 gladiatorjev iz kapuanske gladiatorske šole. Njihov voditelj Spartak je bil po izvoru Tračan in učitelj borenja v imenovani šoli. Odlikoval se je po telesnih in duhovnih sposobnostih. Po prvih bojnih uspehih proti rimski vojski so se

pridruževali Spartaku ne le sužnji, temveč tudi obubožani kmetje, sprva v Kampaniji, potem tudi iz sosednih italskih dežel. Njegova vojska je štela 60—120.000 mož. Različen izvor in družbeni sestav vsekakor ni ugodno vplival na upor sam. S Spartakom se niso strinjali njegovi podpoveljniki.

Spartak se ni vojskoval le z Rimljani, ampak si je tudi prizadeval, da odvede sužnje domov v njihove dežele; a vsi ti poskusi so se izjalovili. Čez Alpe ni šlo, kajti v severni Italiji je bilo še največ razmeroma dobro živečih kmetov, ki bi Spartaka prej ovirali kot podpirali. Tudi dogovor s pirati za prevoz sužnjev čez morje se ni uresničil; lastno brodovje, bolj splavi, se je razbilo. Proti koncu svojega delovanja se je Spartak (enako kot Hanibal) zadrževal na jugu Italije, tod je bilo zanj še najbolj prikladno spričo velikega števila tamkajšnjih sužnjev in drugih siromakov ter upornih zaveznikov. Navzlic temu (kakor Hanibal) tudi Spartak ni napadel Rima.

Vojska, ki ji je sam poveljeval, je bila odlično urejena in disciplinirana. Na to je vplival tudi njegov osebni vzgled. Vzgaljal je borbe v bratstvu in enakosti in je prepovedal v svojih bojnih odredih uporabljati zlato in srebro, dovoljeval je le medenino in železo. Že hudo ranjen se je na tleh boril do zadnjega diha.

Hrabrosti niso mogli Spartaku odrekati niti sodobni Rimljani, nasprotno, nekateri so izrecno hvalili njegove vojaške vrline. Bajke o grozodejstvih, ki so jih baje počenjali Spartakovci, so se razblinile, ko je po uničenju upornikov rimska vojska našla v Spartakovem taborišču več tisoč živih Rimljanov, med njimi tudi ugledne ujetnike. Zmagovalec se je pa nečloveško znesel nad premaganci. Ob cesti med Rimom in Kapuo je bilo križanih naenkrat okrog 6000 mož.

Upor Spartakov, »resničnega predstavnika antičnega proletariata«, se je razlikoval od prejšnjih dveh sicilskih ne le po obsegu, številčni jakosti in družbenem sestavu, ampak tudi po ciljih in smotrih. V sicilskih uporih so si voditelji prizadevali vzpostaviti monarhistično oblast, Spartakov program pa je bil: borba za svobodo in povratek v domovino. Upor je prekašal vse druge, orientalne, grške in ostale v Italiji, ker so se vanj vključili v znatni meri tudi svobodniki.

Sužnji bi seveda ne mogli biti nosilci naprednejšega gospodarstva, pač pa so njihovi upori slabili suženjski družbeni red in povzročili, da so nastajali novi odnosi v suženjskem kmetijstvu,

k o l o n a t (drobitev latifundij na manjše zakupninske dele s svobodnimi proizvajalci). Začetki kolonata spadajo v 1. stol. pr. n. š. in so v neposredni zvezi s Spartakovim uporom.

Strah pred sužnji je pa zbližal viteze in nobile, saj so imeli eni kot drugi sužnje. Zato se je vzpostavila stara, navidezno demokratska rimska republika z ljudsko skupščino in njeno pristojnostjo.

Prvi triumvirat in Cezarjeva diktatura (60—44 pr. n. š.)

Politično življenje v Rimu se je vse bolj razgibalo in zapletalo. Senat že po svoji socialni pripadnosti ni bil več kos perečim nalogam, vendar je še nadalje najvidneje predstavljal republiko. Vojaška diktatura senatorjem ni bila povšeči, ker jih je utesnjevala v političnem delovanju, čeprav je tudi ona ščitila koristi lastnikov sužnjev. Kot predstavnik nobilitete je imel senat dosti sovražnikov: ljudstvo z večinsko popularno stranko v skupščini, delno viteze in pristaše diktature. V kritičnem položaju je bil senat pa tudi zaradi tega, ker ni bil več popoln gospodar nad vojsko; vojska je poslušala svoje poveljnike.

Kdorkoli se bo poslej skušal mimo senata povzpeti na oblast, bo moral računati na vojsko, viteze (denar!) in ljudstvo.

Sicer je vnovič hlepel po diktaturi propadli aristokrat **K a t i l i n a** (64—62 pr. n. š.), a je njegovo zaroto zoper republiko razkrinkal sloveči rimski govornik in tedanji konzul, »novinec« **C i c e r o n**. V senatu je začel svoj protikatilinski govor z besedami: »Kako dolgo, Katilina, boš še izrabljaj našo potrpežljivost...«

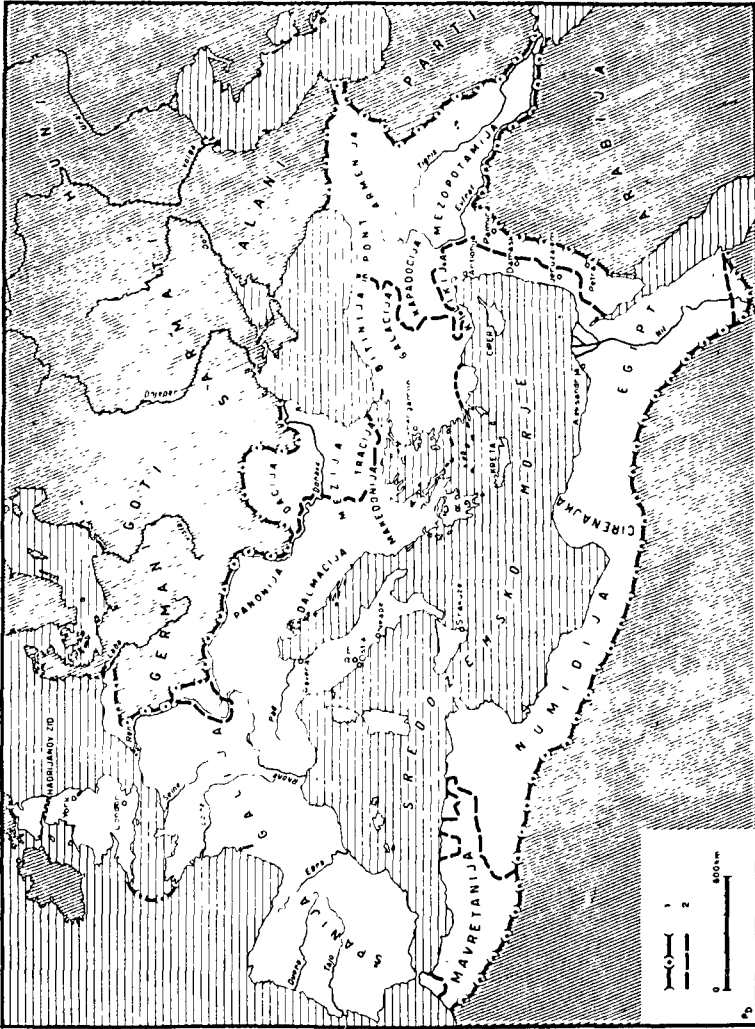
Glede na take razmere je bilo čisto naravno, da se je našla srednja pot, nekaj vmesnega med republiko in dikturo, med vlado več sto senatorjev in vlado enega samega moža. Tak vmesni prehod je bil **t r i u m v i r a t**, »zveza treh mož«.

Prvi triumvirat se je sklenil l. 60. pr. n. š. med **C e z a r j e m**, **K r a s o m** in **P o m p e j e m**. Zanimiva, a vendar utemeljena je bila zveza te trojice: vsak izmed njih je imel oporo v enem izmed zgoraj navedenih činiteljev.

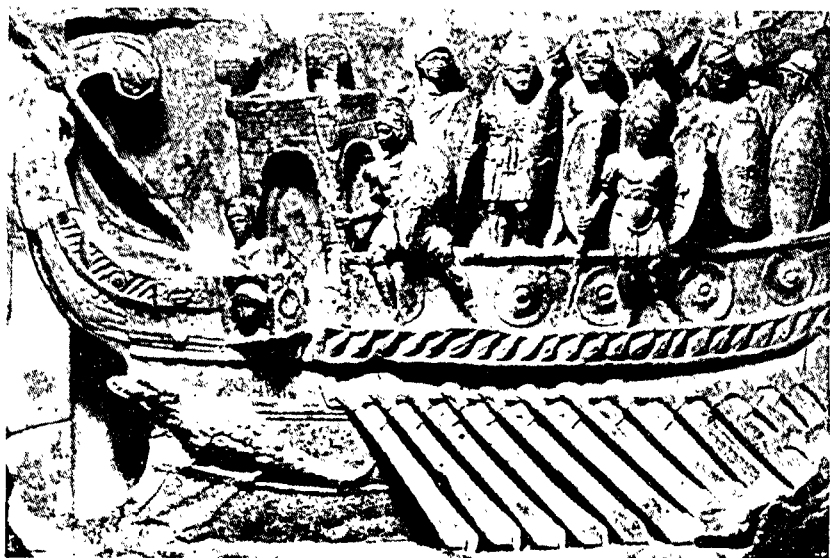
Ljudstvo ozir. popularna stranka si je na vse kriplje prizadevala, da bi spravila na najvišje položaje svoje kandidate, med njimi je bil tudi Gaj Juliš Cezar. S svojo darežljivostjo si je znal pridobiti ljudske množice, akoravno je izviral iz nobilitetne rodbine. Že v preteklosti, še preden je postal konzul, je imel ta sijajni, bistrourni, izobraženi, a častihlepni mož za seboj pestro življenje. Čeprav je

Cezar.

Rimska država za Cezarja in Trajana.

Rimska vojna ladja.

bil v sorodu z Marijem, ga to ni oviralo, da ne bi bil pristaš tajne, nato razkrite Katilinove zarote. Sicer pa se ni Cezar v mladosti ravno rinil v ospredje.

Finančno moč je pomenil Kras, predstavnik viteštva, vojni dobičkar. Njegova kariera se je začela s tem, da je pokupil mnogo po Suli zaplenjenih posestev in izkoriščal srebrne rudnike. Tako si je nagrabil bajno bogastvo — glede tega je bil Cezar v primeri z njim reven, celo zadolžen — in lahko razsipal ljudstvu.

Tretji v zvezi je bil Pompej, ki je imel na svoji strani vojsko, številne vojaške uspehe v Španiji (proti Sertoriju), v Aziji (zoper Mitridata) in zoper morske razbojnike; osvojil je tudi Sirijo in Palestino. Bil je vrhu tega zemljiški magnat. Senatu se je zdel premočen, zato se je Pompej bližal popularom.

Tako so imeli triumviri, Cezar, Pompej in Kras, proti sebi edinole senat. Tajno so se domenili, da se bodo medsebojno podpirali in da bodo prevzeli oblast na podlagi vojaške diktature. Spretno so morali krmariti, da ne bi vznemirili ljudstva in senata. Da bi se triumvirat še bolj utrdil, se je Pompej poročil s Cezarjevo hčerko

Obglavljanje germanskih vojskovodij.

Julijo. Vendar je na tihem vsak od trojice deloval predvsem le sebi v prid in je gledal v ostalih dveh neljuba tekmeča.

Cezar se je kot konzul od vsega početka trudil, da si pridobi legionarje, in je dosegel, da se je Pompejevim veteranom podelila zemlja. V bodočih nalogah države je zopet znal doseči zase najboljše. Senat mu je poveril Galijo, da jo pokori, medtem ko je Pompej prejel Hispanijo, Kras pa Sirijo.

Cezar je žel v Galiji uspehe in doživiljal tudi neuspehe. Preko plemenskih zvez se Galci še niso povzpeli. Dasi je Cezar prodril medtem globoko na germansko ozemlje, je vendarle Ren ostal meja med Germani in Rimljani. Prav tako se rimska oblast za Cezarja tudi na britanskih tleh ni mogla kaj več uveljaviti. Od tod se je Cezar naglo vrnil v Galijo, ki se je rimskemu gospostvu postavila po robu. Vstajo Galcev je Cezar udušil (52 pr. n. š.).

V Galiji se je Cezar polastil ogromnih zakladov, ki so bili nakopičeni zlasti po svetiščih. Plen je poveljnik seveda primerno

tudi razdelil med svoje vojake. Zato mu je bila vojska tembolj poslušna. Vendar rimska Galija, ki je obsegala današnje Francijo, Belgijo, del Nizozemske in večji del Švice, vse do Rena, ni bila proglašena za provinco. Njeno ljudstvo je ostalo svobodno, plačevalo je Rimu le davke, ki so jih pobirali domačini. Tako naj bi se preprečevalo izkoriščanje z ene in upornost z druge strani. V Galiji so se naglo razvijala veleposestva, ki so jih imeli tako Rimljani kot domačini. Zelo živahno je razcvetela tod trgovina. Dežela se je naglo romanizirala — tako se je polagal temelj zahodnoevropske omike.

Pompej ni deloval v Hispaniji, ostal je v Rimu. V Orientu se je bojeval Kras in padel v boju s Partii. Triumvirata ni bilo več. Medtem je umrla Julija in so se tako zrahljale vezi še med Cezarjem in Pompejem. Obadva sta hotela doseči samovlado, diktaturo. Pompej se je naslonil na senat, ki se je bal zmagovitega Cezarja.

V Rimu so se znova razpihnili poulični strankarski boji. Da bi zatrl demokratska prizadevanja rimskega ljudstva, je senat imenoval Pompeja za edinega konzula. Z vojaško silo so bili upori zatrti.

Cezarju je potekla podaljšana službena doba v Galiji (49 pr. n. š.) in senat je zahteval, naj se Cezar razoroži. Isto je Cezar zahteval od Pompeja. Ker se to ni zgodilo, je udaril Cezar na Rim in ga zavzel brez odpora. Del senatorjev in Pompej so se zatekli v Grčijo. Državljanse vojne so divjale v Hispaniji, Heladi in Afriki. Pompej je zbežal v Egipt, kjer so ga ubili. Cezar pa je v Egiptu uredil razmere tako, da je postavil tu na prestol Kleopatru. Premagal je tudi upornega Mitridatovega sina.

Tako je dosegel Cezar to, kar si je prizadeval. Postal je samovladar (45 pr. n. š.). Pokorni senat, ki ga je razširil Cezar na 900 članov, ga je imenoval najprej za desetletnega, nato za dosmrtnega diktatorja. Odklonil je sicer ponujeno mu krono, a hkrati je sprejel ostale znake kraljevske časti: žezlo in prestol. Dosmrtno je vršil oblasti nekdanjih konzulov, najvišjo vojaško, upravno, sodno, cenzorsko in svečeniško oblast. Pristojen je bil tudi glede vprašanja vojne in miru in sam je imenoval uradnike. Vendar sta stari republikanski ustanovi obstajali še dalje: senat in ljudska skupščina. Na videz je torej bila rimska država še republika, dejansko pa že monarhija (vlada enega samega moža).

Cezar je razširil državljanse pravice na galska in deloma španska mesta. Ni se znesel nad nasprotniki. Imel je pristaše med nobiliteto, vitezi in bil priljubljen pri ljudstvu do konca svojega

življenja. Sicer ni izpolnil vseh obljub, od 320.000 je bilo deležnih brezplačnega žita le 150.000 državljanov. Del siromakov je pa našel v nove kolonije in jih zaposlil pri javnih delih. Zmanjšal je dolgove in mnogoštevilne družine so prejemale nagrado.

Mnogo se je mudil Cezar na egiptskem dvoru pri Kleopatrin in je tako nanj vplivalo orientarno čaščenje vladarjev.

Vse Cezarjeve reforme so imele namen, spojiti Rim s provincami v monarhijo po helenističnem vzorcu. Rim naj bi postal le središče take svetovne države. Toda diktatorski Cezar, ki se je dal po vzhodnjaško častiti, ni naposled ugajal nobiliteti nasploh, prav tako ne delu svojih bivših pristašev, n. pr. Brutu in Kasiju, ki so si vsi postavili za cilj, da vzpostavijo aristokratsko republiko.

Na neki senatni seji so zarotniki planili na Cezarja in ga usmrtili (44 pr. n. š.).

Drugi triumvirat (43—30 pr. n. š.)

Pri pogrebnih svečanostih za Cezarjem je njegov podpoveljnik Antonij hvalil njegove vrline in prebral Cezarjevo oporoko, da prejme vsak državljan po 300 sestercev. Senat ni preklcal Cezarjevih odredb, pač pa je izrečno pomilostil njegove morilce, kakor da so republikanci na zatožni klopi, ne diktator. Brut je zavoljo tega pobegnil v Makedonijo, Kasij pa v Sirijo.

Sprva je kazalo, da se bo kot diktator polastil oblasti Antonij s svojo vojsko. Ne glede na to, da Antonij razen vojaških ni imel takih sposobnosti kakor Cezar, bi bila takojšnja diktatura le preveč kočljiva. Razen tega se je pri Rimljanih onemogočal predvsem zaradi samovoljnosti, ki jo je kazal na vzhodu. In slednjič so bili za diktaturo še drugi tekmeci. Vneto pa je branil republiko Ciceron (Filipike!).

V takih okoliščinah je slednjič nastal drugi triumvirat (43 pr. n. š.), ki so ga tvorili oba Cezarjeva poveljnika Antonij in Lepid ter vnuk Cezarjeve sestre, Cezarjev posinovljenec in njegov splošni dedič, mladi Oktavijan. Nastop tega triumvirata je bil zakonit. Ljudska skupščina sama je trojici izročila oblast za dobo pet let, »da uredijo državo«.

Kako negotov je bil senat in podkupljiva ljudska skupščina, se je pokazalo s tem, da ni nihče od njih od njiju ničesar ukrenil, ko so triumvirji javno preganjali republikance in jih v Makedoniji pri

Filipih potolkli (42 pr. n. š.). Zmagovalci so zaplenili premoženje svojih nasprotnikov. Bile so to doslej najobširnejše konfiskacije.

Nato so odšli triumvirji vsak na svoje mesto: Antonij v Orient, Lepid v Afriko, Oktavijan pa si je z zahodom obdržal najboljši položaj, saj je lahko nadzoroval Italijo. Lepid je bil kmalu odpoklican nazaj v Italijo in je prejel svečeniško službo, ki je bila politično nepomembna.

Preostala, Antonij in Oktavijan, bi se rada dokopala do samovlade, zato sta drug v drugem gledala svojega tekmeca, ki bi se ga bilo treba iznebiti. Bolj uspešen je bil Oktavijan, pridobil je senat za vojno zoper Antonija. Pri Akciji ob zahodni obali Grčije sta konkurenta obračunala (31 pr. n. š.). Zmagal je Oktavijan. V njegovih rokah se je nakopičilo velikansko bogastvo Egipta, ki je postal rimska provinca. Žitorodni Egipt je poslej hranil predvsem lačne Rimljane.

Zaključilo se je republikansko obdobje rimske zgodovine.

Rimska kultura v zadnjem stoletju republike

Helenistični Orient je čedalje bolj vplival na rimsko versko življenje. Zlasti v nižji in srednji družbi so poleg uradnih, že tako iz Grčije prevzetih božanstev, častili še razne mistične kulte, poleg Dioniza n. pr. egiptsko Izido in židovskega Jehova. V vrhovih aristokratskih krogov pa so se predajali zlasti stoicizmu, manj epikurstvu. Stoicizem je visoki rimski gospodi godil, ker je upošteval hrabrost, pravičnost in zvestobo, torej čednosti iz starih, »dobrih časov« rimske republike. S tem pa so postali Rimljani bolj svetovljanski in se še bolj stapljali vsaj z ostalim življenjem po Italiji.

Italaska mestna mladina se je šolala, izobraževala v Rimu. Višek vzgoje je bil postati dober govornik. Kariera je bila razen od bogastva odvisna ravno od govorniške sposobnosti. Vzorna rimska govornika sta bila n. pr. Gaj Grakh in Ciceron.

Ta doba je dala tudi odlična zgodovinska dela izpod peresa vojaka, politika in diplomata Gaja Julija Cezarja. V delih o galski in državljanski vojni je Cezar opravičeval svoje stališče do nasprotnikov. Njegov slog je kratek, jasen, vojaški. Salust pa je opisal vojno z Jugurto in Katilinovo zaroto.

Razen prozaičnih del nam je zahajajoča republika zapustila tudi nekaj lepe poezije. Tit Lukrecij Kar je v »Prirodi stvari« v poetični obliki materialistično in racionalistično razlagal nastanek sveta, življenja in smrti. Očitno sicer ni nastopal zoper bogove, vendar je menil, da se božanstva ne brigajo za svet in da je vera v bogove nastala zaradi tega, ker sta bila človeška moč in razum preuboga, da bi obvladala naravne sile. Človek naj ne bo praznoveren in naj se ne boji smrti. Kot zastopnik epikurejstva se je navduševal za mirno in uživajoče življenje. Katulpa je v liričnih pesnitvah opeval največ ljubezen.

Rimsko cesarstvo

Principat

Vlada Oktavijana-Avgusta (30 pr. n. š. — 14 n. š.)

Vojska je odločala vse, proti njej so bili brez moči tako senat kakor ostale republikanske ustanove in odredbe. In naposled je ves vladajoči razred sprevidel, da mu edinole čvrsta roka, oprta na vojaško silo, more še zagotoviti njegove koristi, to je koristi lastnikov sužnjev proti revolucionarnim gibanjem sužnjev in drugih izkoriščancev. Vrh tega so si vsi svobodni Rimljani želeli miru.

Iz tega se je polagoma rodila monarhija, nova oblika zaščite lastnikov sužnjev. Toda republika ni prešla v monarhijo skokoma. Oktavijana je Cezarjev konec vznemirjal. Na videz se sprva ni nič bistvenega spremenilo, saj je Oktavijan sam zatrjeval, da stavlja republiko »pod nadzorstvo senatovo in rimskega ljudstva«.

Senat mu je podelil naslov Augustus (Vzvišeni), sam pa se je nazival princeps (odtod principat), kar je pomenilo prvaka v državi, prvega državnega uradnika. Toda s tem, da je imel najvišjo vojaško oblast in se je glede na to imenoval imperator, si je zagotovil Oktavijan še posebej izredno mesto v državi. Poleg tega je združeval v lastni osebi visoke republikanske službe, bil je dosmrten ljudski tribun, najvišji svečenik, večkrat konzul itd. Senat je Avgust spremenil v princepsov svet z zakonodajno oblastjo, ki jo je odvzel ljudski skupščini. Vplival je tudi na volitev magistratov. In končno je upravljal najvažnejše province na vzhodu in zahodu države.

August.

Avgustova vlada je notranjepolitično bila doba miru. Ob prehodu republike v cesarstvo so se razredna nasprotja ublažila ozir. utihnili. Čeprav sta se nekajkrat sprla, je bilo razmerje med senatom in imperatorjem znosno. Nobiliteta je obdržala svoj gospodarski položaj in dostojanstvenost. Viteštvo je tvorilo še naprej poseben stan, le s to razliko, da so vanj vstopali tudi bogataši iz vrst bogatega italškega mestnega življa. Avgust si je ohranil simpatije ljudstva, obdržal je in dokončno uredil navado od Grakhovih časov sem: brezplačno delitev žita. Včasih je obdaril siromake tudi z denarjem. Z gladiatorskimi igrami in podobnimi prireditvami je bilo preskrbljeno tudi za »igre«. Vse to naj bi ljudstvo odvrčalo od politične borbe.

V provincah, kjer je bila vojska, se je Avgustova politika opirala tudi na privilegirane domače prebivalce, ki jih je obratno zopet ščitil sam imperator. Province so se lahko obračale na cesarja. Starih provinc niso več tako izkoriščali Rimljani, marveč bolj domača aristokracija. Naseljevanje veteranov in poromanjenje provinc naj bi nove dežele čim bolj zbližalo z matično Italijo. Province, ki so bile poprej samo dodatek za Rim in Italijo, so postajale od Avgusta dalje vse bolj sestavni deli imperija. Skratka, vsa veledržava naj bi se centralizirala, poenotila, kakor se je to dogajalo in deloma že dovršilo na ozemlju Italije same.

Poleg tega se je politični red za Avgusta opiral še na uradništvo: na višje iz vrst senatorjev in vitezov, vdanih princepsu, in na nižje uradnike iz vrst osvobodencev. Za Avgusta so se torej pojavili začetki birokracije.

Z redno in najemniško vojsko, ki so vanjo sprejemali tudi sužnje, se je Avgust bojeval v zahodnem delu Balkana in na alpskem ozemlju (gl. str. 199!). Tako je dosegla rimska država Donavo. Onstran Rena, na germanskem ozemlju, pa so Rimljani bili poraženi v Tevtoburškem lesu. Da bi bile meje rimskega imperija varne pred Germani, je ob rensko-donavski črti dal graditi limes, obrambni zid s stolpi.

Tudi Avgust se je dal po orientalsko častiti in je postajal vse bolj dejanski monarh, cesar (po Cezarju), še bolj mogočen od Cezarja, saj je smel sam imenovati naslednika. Varovala ga je telesna garda 10.000 vojakov (pretorijanci). V zasebnem življenju pa je bil pristaš starih običajev in je z zakonskimi odredbami nastopal zoper pretirano razkošje.

Rimska kultura okrog začetka našega letoštetja

Kakor je Avgust predstavljal prelomnico v politični zgodovini, tako je tudi glede kulture pomenila njegova doba svojstven čas, ki je spajal preteklost s prihodnostjo. Govorništvo je stopalo na drugo mesto, kajti v notranji in zunanji politiki je za Avgusta nastopila doba »zatišja«. Rim je v tej dobi imel odličnega zgodovinarja Livija. Nadaljevala se je literatura Lukrecijeve in Katulove smeri, pri tem pa so bili nosilci izobraženi Italiki iz municipijev. Vergil je opeval v »Bukolikah« naravo, pastirsko življenje, črede in ljubezen, v »Georgikah« pa poljedelstvo in kmečko življenje v Italiji. Po vzorcih helenističnih epov »Ilijade« in »Odiseje« je nastala glavna Vergilova pesnitev »Eneida«, ki govori o začetkih rimske zgodovine in proslavlja zlasti Avgustovo dobo. Izpred Troje pobegli Enej, ki se je izkrcal v Laciju, naj bi bil legendarni prednik prvega rimskega princepsa.

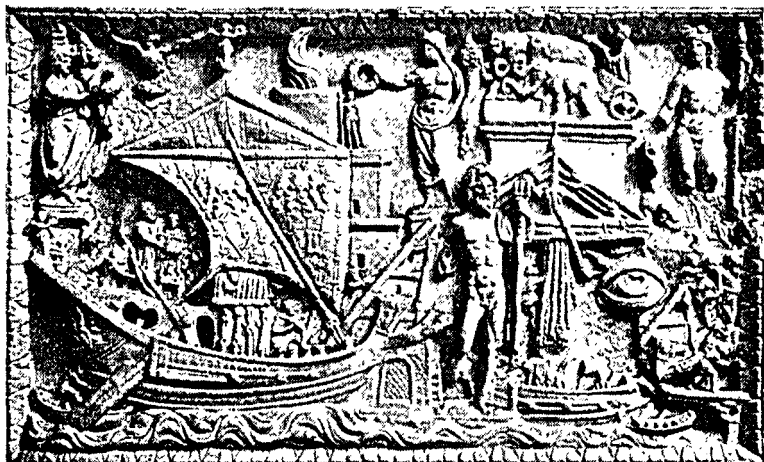
Horac je slavil zlasti Oktavijanove zmage nad nasprotniki in hvalil Avgustovo moralno strogost, svetost družine in staro rimsko pobožnost. Vendar pri tem ni pretiraval. Tudi on se je ogreval za lagodno življenje. »Uživaj!« je nekje zapisal.

Ovidove pesniške stvaritve so obravnavale erotiko. O ženskah pa se ni ta poet vselej laskavo izražal, kar so mu visoki krogi z Avgustom vred zamerili in je verjetno prav zavoljo tega moral iti v pregonstvo, od koder se ni nikoli več vrnil.

Pesniki, arhitekti, učenjaki, kateri so se laskali Avgustu in njegovemu dvoru, so seveda uživali zaščito in podporo samega princepsa. Od bogatih aristokratov je podpiral kulturnike posebno Mecenate.

Rim in življenje v njem

Sledimo n. pr. grškemu potniku, ki je okrog začetka našega letoštetja zapustil Egipt, da bi si ogledal Italijo in »večno mesto«. Tak potnik bi se lahko bil izkrcal v Brundiziju ali Neaplju, pa tudi v Tarentu, Ostiji ali Raveni. Zlasti zadnja tri pristanišča so cvetela v zgodnji cesarski dobi. Ravena, ki je danes zapuščena in pomaknjena precej kilometrov od jadranske obale, je bila v antiki močno utripajoče pristanišče s številnimi mostovi, s kramarskimj stojnicami in pristanom z 250 cesarskimi ladjami. Vse tovarne in vojne ladje, galeje ter čolni so pluli le v bližini obale. Na tovornih ladjah so prevažali pšenico: samo iz Egipta je prihajalo v Rim letno 175 milijonov litrov pšenice. Na drugih ladjah so dovažali marmor v blokih iz Farosa in porfir iz Egipta za palače in kopališča nobilitete.

Pristanišče Ostia.

Potnik se je nato, če se je izkrcal v Ostiji, po Tiberi navzgor 16 milj popeljal do Rima z volovsko vprego. Toda priporočljiveje je bilo, da si je najel kopno vozilo, dvokolnico. Hrup v mestu je bil večji od trušča v pristanišču Ostiji, saj je imel Rim tedaj okoli poldrugi milijon prebivalcev. Imel je med drugim tudi »grško« četrt in naselil se je potnik lahko v četrtem ali petem nadstropju majemniške (gostinske) hiše. Grk je našel v Rimu številne rojake in mu zategadelj ni bilo treba obvladati niti ene besede latinščine. Sicer pa se je lahko Grk v mestu počutil tudi kot doma, toda bolj z bridkostjo kot z radostjo: v vežah in v preddverjih svetišč je naletel na čudovite kipe iz svoje domovine. Rim je bil pač pav, ki se je šopiril s tujim perjem!

Kakšne krivenčaste ulice in ozka bivališča v primeri z Aleksandrijo, Antiohijo! Široko, pravokotno cestno omrežje, široke, vodoravne ceste, ki so s kolonadami smelo in brezkončno prerezavale morje hiš — to je bilo načelo mestnega helenističnega gradbeništva. Nasprotno pa je bila v neredu hiš, javnih zgradb, v Rimu brez načrtov orientacija skoroda nemogoča, razen če si se povzpel na kak grič. N. pr. s strehe svetišča na Kapitolu se ti je odkrila panorama na bleščeči marmor šele pred kratkim zgrajenih svetišč in dvorov.

Cesar Avgust je zgradil to marmorno Romo. Za Cezarjev forum s svetiščem Venerinim in za Avgustov trg z Marsovim templjem, za vse to so odstranili obsežne stanovanjske predele. Forumi so bili visoko obzidani. Še veličastnejši je bil pogled s Kapitola proti Monte Pincio s Pompejevimi vrtovi; tam spodaj je bilo sloveče »Martovo polje«, predmestje, polno krasnih stavb. Za Avgusta so postavili tam Panteon in med drugimi njegov mavzolej. Ako pa

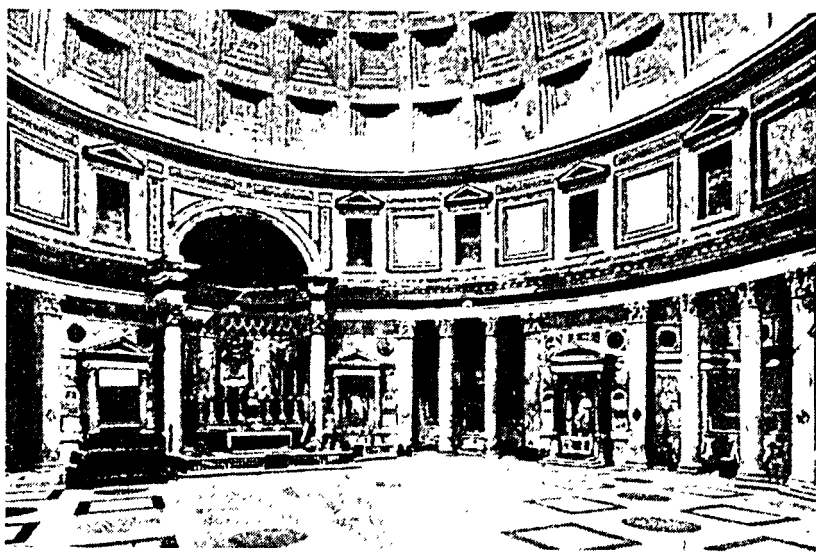
Rimski forum.

bi se iz svojega opazovališča bili okrenili, bi se zgubili v kaosu streh in hodnikov. Temu je kriva gričevnata lega Rima.

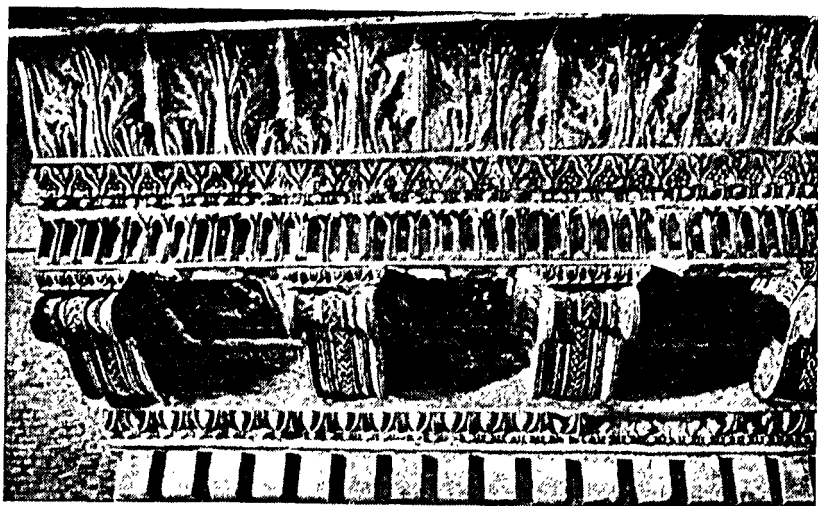
Za gradbeno nadzorstvo je v času republike moral skrbeti cenzor, prav tako za ceste, medtem ko so bili dolžni skrbeti za svetišča in ulice edili. V cesarskem Rimu je glede gradenj odločeval cesar brez senata s posebnimi svetovalci in skrbniki za pota.

Na raznih krajih v mestu so bila velika skladišča za blago: za sol, žito, vino itd. Posebna tržišča so bila za vole, prašiče, ribe, zelenjavo itd.; za to so kasneje sezidali posebne stojnice. Bile so to mesarije pa menjalnice denarja. Edili so nadzirali tudi uteži in mere.

In kakšne so bile vodne razmere? V dolgi deževni zimski dobi je tekla deževnica po ulicah. Pod mestnimi zidinami so jo odvajali odtočni kanali. V Avgustovi dobi je imel Rim že sedem vodovodov — akveduktov. Bile so to velike kamnite zgradbe z loki, na njih hrbitih se je od daleč dovajala voda v kanalih, pokritih s ploščami. V posameznih delih mesta so bili vodostaji, da se je voda enakomerno porazdelila med velika kopališča. Po svinčenih, zelo vzdržljivih ceveh je voda prihajala iz višavja, njen pritisk je bil tolkšen, da je z lahkoto dosegala vse višinske zgradbe. Na križišču cest so bili postavljeni vodnjaki, enako v vsaki boljši hiši, s to razliko, da voda iz njih

Panteon (notranjščina, zgrajena za Hadrijana, 608. leta spremenjena v krščansko cerkev).

Arhitektonska okrasitev svetišča Concordia v Rimu.

ni v loku curkoma tekla, marveč je prosto šumeč padala na marmornato ploščo ali v bazen. Celo v sobah je bila voda pri roki: cev ob mizni nogi; odprl si pipo in pritekla je voda čez mizno ploščo.

Ob cestah ni bilo drevja, pač pa so bile na razširjenih delih za potnike ali sprehajalce polkrožne in iz kamna izklesane klopi; večinoma so jih dali napraviti zasebniki. Posebno pa je skrbela gradbena oblast za pokrita sprehajališča, kajti Rimljan je ob popoldnevih rad pohajkoval. Rimljan (razen na potovanju) ni nosil ne klobuka ne dežnika. Poznali pa so sončnike. Enako gologlave so hodile ženske, samo lase so si pokrivalo s pajčolanom.

Ceste so imele pločnike iz velikih bazaltnih plošč, visokih včasih celo en meter. Na pločnike si prišel po treh ali štirih stopnih kamnih. Vozarjenje po mestu je bilo podnevi sploh prepovedano; izjeme so bile le ob verskih sprevodih za svečenike in vestalke na potu v svetišča in ob priliki triumfov. Dovoljen pa je bil tovorni transport zvečer in ponoči, kar je povzročalo dokaj hrupa.

Rimska oblačila niso bila pestra. Hlač do 3. stol. n. š. Rimljani niso poznali; tedaj so prišle mednje čez Alpe, z galskega in germanskega ozemlja. Barvasta tunika, dolga srajca, je bila splošno moško oblačilo in za mnoge edino. Samo premožnejši so preko nje nosili še belo togo; kasneje so jo zavrgli. Odličnjaki in častniki pa so si radi odevali pleča z lacerno, lahkim plaščem z oglavnico. Obuvalo je bilo različno, od preprostih sandal do vojaškega škornja.

Vsak svobodnjak je lahko v mestu potoval v nosilnici; vse ulice so bile z njimi napolnjene. V nosilnici je lahko bral, pisal, gledal skozi odstrto okno, se pomenkoval z znanci, tega ali onega povabil k sebi. V mestnih ožinah ali na javnih shajališčih je bila zaradi spremstva odličnikov taka gneča, da si peš le stežka kam prišel.

Razkošno so stanovali in živeli v Rimu seveda le bogataši. Revni rimski prebivalci pa so životarili v majhnih stanovanjih iz opeke in lesa zgrajenih hiš, ki so se stiskale po ozkih ulicah. Tako so lastniki hiš prejeli čim večje dohodke, obenem pa je bilo čim več prostora na razpolago za gradnjo.

L. 64 n. š. je nastal v Rimu požar, ki ga je baje dal zanetiti cesar Neron, da bi na njegovih razvalinah zgradil lepši, »zlati« Rim. Požar je uničil dve tretjini mestnih okrajev in je prizadel najbolj mestne reveže.

Rimsko cesarstvo po Avgustu do konca principata

Omejena dedna monarhija kot nova oblika suženjskega družbenega reda seveda ni bila nekaj trajnega. Predstavljala naj bi nekako zakonodajno sodelovanje med senatom oziroma princepsovim svetom in cesarjem. Glede notranje in zunanje politike naj ne bi bilo nesoglasja med obema. Toda senat se je pretvarjal v svetovalni organ, ki ga je usmerjal princeps. Ljudska skupščina pa je iz leta v leto izgubljala pomen. To se je lahko opazilo že pri prvih naslednikih Avgustovih (do 68 pr. n. š.).

Podjarmljenje Dačanov.

Toda vladarjem, ki bi radi hitro postali absolutisti (neomejeni vladarji) in odločali brez senata in mimo njega, se je leta uprl in jih odstranil (n. pr. Kaligulo). Pogoji za nastop absolutizma v tej dobi še niso dozoreli, ker so se preteklih diktatur Rimljani še živo spominjali. To je doba, ko so imperatorji uvedli uredbo »o razžaljenju veličanstva« in so se tako lahko iznebili nasprotnikov ter se okoristili z zaplenjeno imovino.

Po ponovni državljanski vojni se je utrdila na prestolu dinastija Flavijcev (do konca 1. stol. n. š.). Izhajala je iz srednje italske družbe. V rimski senat so sedaj že prihajali aristokrati iz romaniziranih provinc in nanje so se opirali cesarji. Zunanjepolitično so flavijski vladarji v glavnem skrbeli za to, da obdrže dotedanje državne teritorije. Pokoritev Palestine in njena priključitev k Siriji je skoraj edini zunanji uspeh Flavijcev.

Rim je skrbel za zavarovanje svojih meja v Evropi ob Donavi in Renu in na vzhodu še vse drugo stoletje. Trajan (96—117) je pokoril Dacijo, edino deželo onstran Donave, in jo naglo poromanil. Takisto sta tedaj postali rimski Armenija in Mezopotamija. S tem je rimska država dosegla višek svojega obsega, kajti naslednik Hadrijan (117—138) je obdržal mejo v Aziji le ob Evfratu. Takrat je bil dograjen obrambni limes med Donavo in Renom.

Za Marka Avrelija (161—180) so vdri germanski Markomani in Kvadi z ozemlja današnje Češke in prodrli v Italijo do Ogleja. Z njimi pričenjamo »preseljevanje narodov«. Obramba rimskih meja je terjala vedno več vojske in 212 so izdali zakon, po katerem so prejeli rimsko državljanstvo vsi svobodniki v imperiju.

Družbene in gospodarske razmere po Avgustu do konca principata

Dotok sužnjev v Italijo se je od začetka 2. stol. n. š. zelo omejil — deloma so glede tega že poprej nastopale »suhe dobe« — in ko ni moglo biti več osvajalnih vojn, je povsem izostal. Upori, pokolji in osvobajanje sužnjev je njihovo število še bolj omejilo.

Vse to se je kazalo tudi pri nekaterih filozofih, kot n. pr. pri Seneki, ki je dejal, da je treba s sužnji bolj človeško ravnati. Tudi rimska zakonodaja je zanje nekaj ukrenila, tako je n. pr. cesar Hadrijan preprečil uboje sužnjev brez tehtnih razlogov. Pod vplivom orientalnega sveta se je lahko suženj zavaroval pred samovoljo gospodarjevo, ako se je zatekel v svetišče in h kipom imperatorjev. Vse to je pričalo, da je suženjski družbeni red zabredel v krizo.

Poglavitno gospodarstvo Italije je še bilo kmetijstvo. Srednji in mali kmetje so bili v glavnem na severu in deloma v srednji Italiji, v delu srednje in v južni Italiji pa so prevladovale latifundije. Toda ekstenzivno kmetijstvo je naraščalo zaradi konkurence intenzivnega poljedelstva zlasti v zahodnih provincah od 1. stol. n. š. dalje.

Deloma že prej, načrtno pa od Trajana dalje, je država skušala zaščititi male in srednje kmete pred propadanjem. Nudila jim je 5% posojilo. Dohodke od posojil pa je državna oblast uporabljala za vzdrževanje (vzgojo) mladoletnih sirot in otrok ubožnih staršev (alimentacija). Toda ne eno ne drugo ni rodilo zelenega uspeha. Mala posest se je še naprej umikala veleposesti.

Zaradi pomanjkanja sužnjev in premajhne donosnosti suženjske proizvodnje so se razvijali novi, kolonatski odnosi tako v Italiji kot v provincah. Koloni so bili svobodni ljudje, ubožani kmetje, iz službe odpuščeni vojaki itd., ki so se preživljali

s svojim delom na parcelah, na katere so razpadle (a ne še vse) latifundije. Plačevali so lastniku zemlje na podlagi dvostranske pogodbe z a k u p n i n o, sprva v denarju, kasneje v naravi, po navadi tretjino pridelkov. Prehod iz denarne v naturalno zakupnino je lahko imel dvojno ozadje: pomanjkanje denarja ali zadolženost. V slednjem primeru je moral kolon svoj dolg odplačevati s tem, da je t l a č a n i l na gospodovem zemljišču. Težko so živeli koloni zlasti v provincah.

Kolonatstvo je vplivalo tudi na suženjstvo. Tudi sužnji so s privoljenjem svojih gospodarjev stopali v kolonatsko razmerje proti naturalnim dajatvam. Med kolone so uvrščali tudi barbare, zlasti v obmejnih provincah.

V 3. stol. je bil kolonat že množičen pojav v imperialnem kmetijstvu. Kolone so zaradi dolgov in drugih obveznosti vse bolj priklepali na zemljo, izgubljali so svojo svobodo in postajali tlačani. S tem so se pričeli v rimski državi razvijati f e v d a l n i o d n o s i.

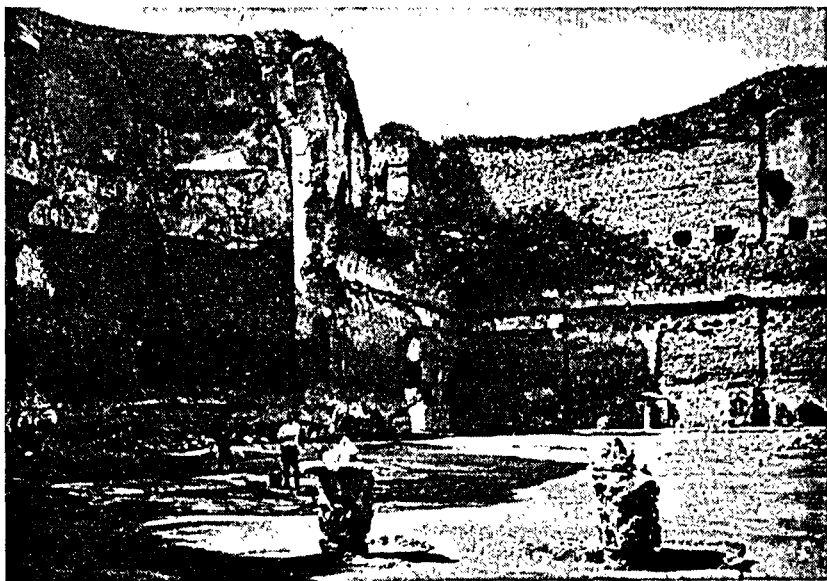
Za principata so nastala mnoga nova mesta v Italiji in provincah. Mesta so imela svoje svete (senate). V mestih so odločevali veliki in srednji zemljiški posestniki, ker so bila antična mesta bolj upravno-politična središča agrarnega okolja. To velja predvsem za zahodni del države, zlasti na Vzhodu pa je bilo marsikatero mesto središče obrti in trgovine. Zahodne province so prihajale v poštev večinoma kot izvoznice kmetijskih proizvodov (Sicilija, Afrika, deloma Galija) in kovin (Britanija, Španija), obrenske in obdonavske pokrajine pa tudi kot dobaviteljice sužpjev.

Obrt in trgovina sta v 2., posebno pa v 3. stol. očitno upadli. Tudi v obrtnih delavnicah, posebno v velikih, je primanjkovalo delovne sile sužnjev. Ker je propadalo poljedelstvo, je bilo premalo živil za obrtnike. Tako domača obrt ni mogla kriti potreb niti najožjega trga. Poleg tega je bila kupna moč ljudstva majhna. Trgovina je prihajala v poštev vse bolj kot uvoz. Za redno trgovanje pa se je iztekalo srebro in zlato iz države.

Ko so bili vsi svobodni prebivalci v državi izenačeni (212), so služili v vojski največ provinciali in vse bolj tudi barbari. Od 3. stol. naprej je armada postavljala cesarje, ki so bili doma iz provinc. Bilo je celo po več cesarjev hkrati. Province so se torej že osvobajale izpod rimskih vajeti.

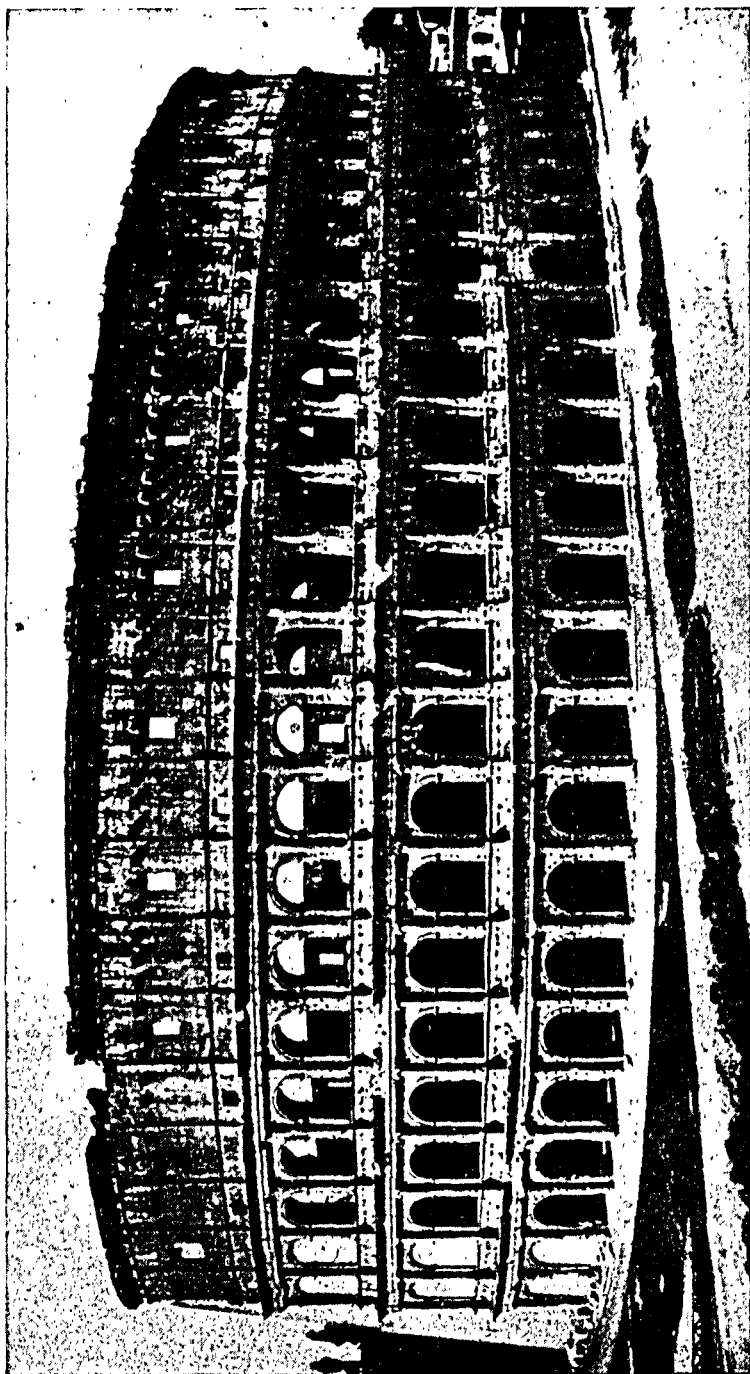
Rimska kultura po Avgustu do konca principata

Zahodne rimske province, zlasti Galija in Španija, so se naglo in močno romanizirale, dasiravno niso čisto izgubile svoje samobitnosti. Mnogo manj je glede tega prihajala v poštev n. pr. provinca Afrika, kjer so še na splošno govorili punsko. Drugače je bilo zopet na vzhodu imperija, ki je bil kulturno višje razvit od Rima oziroma Italije. Tod je bila grščina javnopravna latinščini in Orient sploh ni sprejemal rimske kulture.

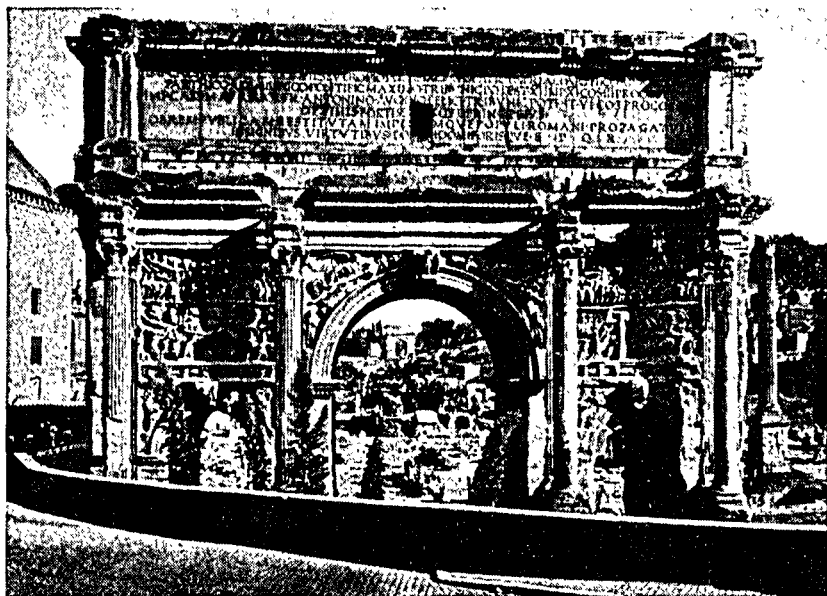

Karakalove terme.

Nosilci rimske kulture po Avgustu so bili tudi ljudje, ki so bili iz provinc. Med njimi je bil s stoicizmom prežeti Seneka, Neronov vzgojitelj. Njegovo geslo je bilo: živi naravno, ker je to božansko. Naj te zadene — pravi — karkoli, bodi ravnodušen, kajti filozofija je plemenita veda ter uravnava, gradi in te nauči, da živiš v skladu s prirodnimi zakoni. Zato so bili Seneki po naravi vsi ljudje enaki, tudi sužnji. Ker se je Seneka, ki je bil izredno bogat, zapletel v zaroto proti Neronu, ga je dal cesar umoriti.

Kolosej.

Slavolok Septimija Severa.

Med zgodovinarji 1. stol. sta bila Plinij starejši in Tacit, ki sta pisala med drugim o Germanih.

V umetnosti se je nadaljevala od Avgusta izvirajoča arhitekturna in skulpturna delavnost. Nastali so novi fori, amfiteatri, med njimi Kolosej, svetišča, bazilike in kopališča (terme).

Javna kopališča so smeli obiskovati samo svobodniki. Kopali so se najprej v topli, nato v mrzli vodi. Po kopeli je sledilo otiranje, masiranje in oljenje, končno še potna kopel. Nago občinstvo so zabavali ali pa z dolgočasnostjo morili poetje. Sicer pa so si Rimljani v kopališčih preganjali dolgčas s pomenkovanjem, igranjem, tudi z žogami itd. Njihovo reklo se je glasilo: »Zdrav duh v zdravem telesu!« Širši družbeni značaj pa so terme dobile šele od 3. stol. dalje.

Novost so bili slavoloki, sestavljeni iz stebrov s svodnimi loki, z napisi, n. pr. Titov po zmagi nad Židi, Marka Avrelija v spomin na boje z Germani itd.

Rimski most v Riminiju.

Kršćanstvo

Razkroj sužnjeposestniškega družbenega reda se je kazal tudi v religiji. Kamorkoli na vzhod, Grčijo, Malo Azijo, Sirijo, Egipt, je segal rimski imperij, povsod je več ali manj vsiljeval svoje uredbe. Razen vladajočega razreda so rimski red težko prenašala ljudstva helenističnega sveta. Množice, ki spričo rimske krutosti tudi v morebitnih uporih niso mogle računati, da se jim bo položaj zboljšal, so se vdajale m i s t i k i. Porajali so se »čudeži« in prividi, govorili so o »koncu sveta«, o »poslednji sodbi«, o »posmrtnem življenju« itd. Iz vsega tega so se razvile orientalne religije. polne mistike, kar se je opazalo tudi v filozofiji. Nastopali so p r e r o k i, ki so oznajali prihod m e s i j e, rešitelja zatiranega človeštva.

Čaščenje orientalnih kultov so zanesli tudi v Rim. Posebno so v Rimu in na zahodu častili iransko božanstvo M i t r o, boga

dobrote in svetlobe, ki se bojuje z Arimanom, bogom zla in teme. S tem je bilo zvezano tudi učenje o posmrtnem življenju, ki se je pričelo z »božjo sodbo« glede na življenje na svetu.

Globoka vera v obnovo židovstva, ki je trpelo pod tujim gospodstvom (asirskim, babilonskim, egiptskim, Aleksandrovim), je bila živa ne le v Judeji, marveč so se je več stoletij pr. n. š. oprijela mnoga druga ljudstva, n. pr. Feničani, Babilonci in sploh Mezopotamci. Razen tega so bile po vsem helenističnem rimskem svetu raztresene židovske občine ali četrti, kjer so se Židje počutili kakor doma, saj jih je povsod združevala biblija, verska organizacija in vzgoja. Vendar sta se med Židi pokazali dve struji: ena, ki se je togo oklepala prastarih zakonov, in druga, ki je zlasti v grško-helenističnih deželah opustila med drugim hebrejščino in bila pripravljena ponesti idejo o edinem bogu vsemu človeštvu. Druga struja je zmagala v Judeji.

Pod vplivom orientalnih kultov in helenistične ter judovske filozofije je v Palestini nastalo krščanstvo: vera v Boga, ki je vesoljen in prebiva v nebesih in pred katerim so vsi ljudje enaki. Poleg enakosti je krščanstvo razglašalo tudi bratstvo in ljubezen (do bližnjega) in priporočalo opravljati dobra dela.

Novi nauk je hitro pridobival somišljenike v sužnjih, lumpenproletarcih, v ljudstvu na sploh. Iz Palestine se je širil v vse predele rimskega imperija, tudi v njegovo središče Rim. Pri tem pa se je prilagajalo krščanstvo krajevni miselnosti in vnašalo vase prvine iz drugih ver, n. pr. iz Mitrovega kulta.

Organizacija krščanstva je potekala takole: Po vseh večjih krajih, mestih, so apostoli in propovedniki združevali kristjane v verske občine, ki so jim načelovali svečeniki. Bile so to več ali manj tajne ustanove, n. pr. v Rimu v katakombah, podzemnih prostorih, kjer so verniki praktično delovali. Ustanove so imele versko-obredni in socialni značaj. Kolektiv si je medsebojno pomagal, živel je večidel od miloščine.

Verske občine so se združevale v višjo enoto, škofijo (episkopijo), več škofij v nadškofijo (mitropolitijo) in več nadškofij v patriarhijo. Iz tega je nastalo vesoljno krščansko občestvo, Cerkev, država v državi.

Državna oblast je v raznih dobah različno ravnala s kristjani. Nedvomno je krščanstvo zavračalo staro rimsko kultno in politično

Katakombe.

avtoriteto ter družbeno neenakost suženjskega reda s cesarjem na čelu. Toda preganjanja kristjanov od Nerona dalje do 3. stol. so bila teritorialno vendarle omejena.

Najhujši in zadnji konflikt med državno oblastjo in kristjani je sprožil Dioklecijan, in to iz naslednjih razlogov: Krščanstvo je takrat bilo že močna, vse rimske dežele obsegajoča organizirana sila, z Dioklecijanom pa je stopilo cesarstvo v dominat, ki je uvedel popolno orientalno čaščenje vladarja, cesarja-boga. Pogrom zoper vernike pa so Dioklecijanu narekovale tudi davčne koristi. Država je imela veliko izdatkov, a malo dohodkov. V vrste nove vere so v 2. in 3. stol. stopali tudi srednji sloji rimske družbe, obrtniki, trgovci, bogataši, izobraženci, ki jih je država iz finančnih zadreg vedno huje obdavčevala. S svojim pristopom v verske občine so le-ti Cerkev bogatili. Tako je Dioklecijan z brezobzirnim uničevanjem cerkva, sežiganjem verskih knjig in mučenjem kristjanov lahko zaplenil imetje premožnejših vernikov.

A tudi s takimi skrajnimi ukrepi se krščanstvo ni dalo zaustaviti, preganjanje ni doseglo zaželenega cilja, nasprotno, celo najvišji uradniki v upravi, vojski in na dvoru so se dali pokristjaniti. Konstantin je z milanskim ediktom 313 priznal ravnopravnost krščanske vere z državno in duhovščini celo nudil ugodnosti pred drugim prebivalstvom. Teodozij pa je krščanstvo 380 proglasil za državno vero.

Tako se država s Cerkvijo ni le pomirila, marveč je Cerkev vse bolj podpirala državno oblast zoper revolucionarna gibanja izkoriščancev. Cerkev, škofije s škofi so dobili od vladarja velika zemljišča s koloni in sužnji.

Ker se je Cerkev sporazumela z državo in so bili škofje bogati, se je že v 4. stol. razcepilo dotlej enotno krščanstvo v razne ločine. Ena izmed teh je bilo n. pr. a r i j a n s t v o, ki se je borilo za preprosto krščanstvo 1. stol. Cerkev je vse podobne struje imenovala »k r i v o v e r s k e« in ustanavljala zoper nje in zoper pogane vobče s a m o s t a n e.

Krščanstvo je s svojo ideologijo izpodkopalo prejšnje nazore o delu in s tem tudi soodločalo pri nastanku novega družbenega načina proizvodnje, f e v d a l i z m a. Pozitivno vlogo pa je odigralo tudi na kulturnem področju, daleč izven dežel svetovne rimske države, med tako imenovanimi »barbari«.

D o m i n a t

Imperij za Dioklecijana in Konstantina

V zadnjih dveh stoletjih, v 4. in 5. stol., je zašel sužnjeposestniški red v rimskem imperiju v še večjo krizo. Koloni raznega porekla niso postali odvisni od svojih gospodarjev samo s t v a r n o, ampak vse bolj kot v prejšnji dobi tudi o s e b n o. Osebna odvisnost je naraščala tudi pri dotlej svobodnih kmetih, ki so sedaj izročali svoja posestva bližnjemu veleposestniku in so jih od njega prejeli nazaj. Tak kmet se je imenoval p r e k a r i s t, razmerje med njim in veleposestnikom pa p a t r o n a n c a. Pri tem ni šlo vedno le za posameznike, ampak tudi za cele vasi. Tako je naraščala zasebna oblast magnatov, ki so imeli svoje vojaške odrede izmed sužnjev; prilaščali so si na svojih ozemljih tudi sodno oblast.

• Globoka kriza, ki je zajela kmečko gospodarstvo, se je razširila tudi na trgovino in mestno produkcijo. Province so se osamosvojile glede kmetijskih in industrijskih proizvodov in zato so bile še tem manj odvisne od Italije.

Obrtniki in trgovci so predstavljali v mestih bolj nižji sloj, organiziran v kolegije z voljenimi funkcionarji in lastno blagajno. Državna oblast je sklepala z njimi pogodbe, naročila. Toda že proti koncu principata je članstvo v kolegijih postalo obvezno in dedno, zlasti v tistih ponogah, ki so služile vojski, obstoju države. Vrhu tega je država ustanavljala podjetja (cesarske manufakture) in zaposlovala v njih tako sužnje kot dedne obrtniške kolegije, ki so dobivali surovine iz državnih skladišč in so zato morali dajati oblasti določeno količino izdelkov kot naturalno obveznost.

Gospodarstvo je torej ob koncu antike postalo spet zelo n a t u r a l n o, kar je bilo tako značilno za naslednjo dobo, zgodnji fevdalizem.

Kakor so si v podeželju prilaščali politično oblast veleposestniki, tako so tudi mesta izgubljala svojo samoupravo. Od 4. stol. so bili v mestih postavljeni od centrale »b r a n i l c i«, ki naj bi mesta ščitili pred zlorabo cesarskih uradnikov, a so dejansko politično sami vladali. V poznem času so se povzpeli na take položaje zelo pogosto škofje.

V zvezi s potlačanjem kmetijskih proizvajalcev so bili upori kmetov v Galiji in severni Italiji v 60. letih 3. stol. in kasneje ter

tudi drugod. Upirali so se seveda tudi sužnji in koloni pa razna ljudstva v imperiju, sovražno razpoložena do Rima.

Opisano stanje je rodilo spremembe tudi v državnem redu za Dioklecijana (284—305) in Konstantina (323—37). Reforme so imele namen, obdržati tak družbeni in državni sestav, ki bi koristil velikim senatorskim posestnikom in osrednji državni oblasti zoper revolucionarne množice, pa tudi proti vse-mogočnim namestnikom. Dioklecijan je razdelil imperij na štiri prefekture z dvema avgustoma in dvema namestnikoma z njihovimi pomočniki, prefekti. Za Konstantina je bilo vse zopet združeno v eni roki. Prefekture so se delile na dieceze in te na province, ki jih je bilo 119. Vojaška oblast se je ločila od upravne oblasti. Na mejah so bili postavljeni posebni funkcionarji: *duces* (vojskovodje).

Vsekakor je poslej politično, zlasti pa gospodarsko in kulturno prednjačila Rimu vzhodna prestolnica Bizanc, ki se je po Konstantinu imenovala Konstantinopolis (Carigrad).

Osrednja oblast se je posvetovala s člani velikih magnatov, razen tega so se ustanovila posamezna ministrstva in na široko se je organizirala mreža uradništva. Raznovrstna birokracija, katere vrhovi so se zlivali s starimi senatorskimi familijami, je bila ena izmed opor cesarske oblasti. Drugi ščit imperatorjev je od Konstantina dalje postala Cerkev, krščanstvo, ki se je iz vere »ponižanih in razžaljenih«
spremenilo v religijo, ki je ščitila gospostvo bogatih. Tretja opora cesarstva pa je bila vojska tako za vzdrževanje »notranjega reda«
kakor tudi zoper vpade »barbarov«. Na prelomu 4. v 5. stol. se je imperij reševal barbarov v glavnem s samimi barbari.

Birokratizem, sprejem orientalnega despotizma, Cerkev in armada, to so bili oporniki, na katerih je slonel novi politični red v državi — *dominat* (absolutno gospostvo).

Birokracija, vojska in razkošni dvor, vse to je žrlo dohodke. Dioklecijan je izvedel davčno reformo. Vsi, razen prebivalcev Rima, so morali poslej plačevati davke, in to v naravi, kar je ustrezalo naturalnemu gospodarstvu. Plačevali so zemljarino in glavarino; od slednje niso bili izvzeti niti sužnji. Dioklecijan je določil tudi najvišje cene živilom (maksimalni cenik). Obrtniki in trgovci pa so za Konstantina plačevali še denarne davke. Tako se je rimski imperij za silo še obdržal.

Barbarska zavojevanja in revolucija sužnjev — Propad sužnjeposestniškega rimskega imperija

»Barbari«, Germani in drugi, ki so prebivali za rensko-donavsko obrambno črto, so od druge polovice 2. stol. vse bolj pritiskali proti mejam rimske države. Vzroki tega »preseljevanja narodov« so mnogovrstni: porast prebivalstva, ekstenzivno poljedelstvo, ki potrebuje več zemlje, stopnja vojaške demokracije in pritisk sosednih plemen. V takih okoliščinah so nastale barbarske plemenske zveze. Odnos barbarov do Rimljanov je bil različen in tudi ne trajen: nekateri barbari so vpadali in plenili obmejne province, drugi so postali rimski zavezniki v boju zoper druge barbore, pri čemer so prejeli v last n. pr. tretjino kake dežele, province, tretji so služili v rimski vojski na mejah.

V 3. stol. so si osvojili Dacijo Gotje in ustanovili tod široko plemensko zvezo. Azijski Huni, ki so 375 vdrli skozi »vrata narodov« (pod Uralom) v Evropo, so si podjarmili Vzhodne Gote, medtem ko so se Zahodni Gotje pred njimi umaknili na zahod. Najprej so se naselili v Meziji, a ker so jih Rimljani tam preveč izkoriščali, so se skupno s sužnji, koloni in delavci v tracijskih rudnikih uprli in potolkli rimsko vojsko (378). Pomiril jih je šele Teodozij (379—395), zadnji pomembnejši rimski cesar, ki je poslednji združil ves imperij v svojih rokah. Čez ilirsko ozemlje so se Zahodni Gotje pomaknili v Italijo, kjer so s sužnji vred oplenili Rim (410), in nato v južni Galiji in v delu Hispanije sporazumno z Rimom ustanovili lastno državo. Na Pirenejskem polotoku so nastala še druga germanska kraljestva: Alanov, Svebov in Vandalov. Zlasti Vandali pa so prodrli celo v severno Afriko, od koder so napadali Sredozemlje in med drugim razrušili Rim (455). Večino Galije pa so poselili Franki.

Sredi 5. stol. so Huni ustanovili v Panoniji obširno plemensko zvezo, mešanico raznih germanskih, slovanskih in drugih plemen, ki jo je vodil Atila. Hunski nomadski konjeniški odredi so napadali tudi Galijo kot Italijo. Po Atilovi smrti (453) je njegova plemenska zveza seveda razpadla in v Panonsko nižavje so prišli Vzhodni Gotje.

Kamorkoli so dospeli barbari, povsod so razkrojili veleposest in je namesto nje nastajala zopet mala zasebna posest poleg občin-

ske zemlje. To je bilo povsem v skladu z razmerami, v katerih so živeli barbari, ki do 5. stol. še niso poznali razvite razredne družbe.

Tuji vojaški poveljniki so v rimski državi vse bolj odločevali in eden izmed njih, Odoaker, je odstavil zadnjega rimskega cesarja in se sam imenoval za kralja Italije (476).

Leto 476 pomeni politični zaton suznjeposestniškega rimskega imperija, ki je gospodarsko že več stoletij propadal, in konec antične zgodovine.

Zgodnje krščanske freske.

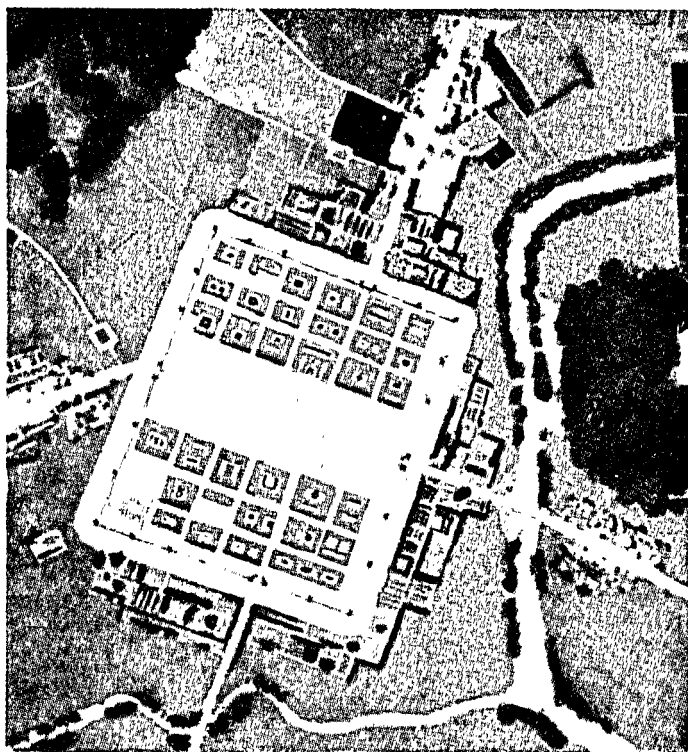
Kultura

Poganska književnost 4. in 5. stol. je še premogla nekatere pesnike, filozofe, zgodovinarje itd., vendar se je vse bolj uveljavljala krščanska literatura, ki je izhajala iz znamenite šole grško-krščanske retorike pod vplivom pozne sofistike. Med krščanskimi pisci je slovel zlasti Avguštín, ki je napisal med drugim »Božjo državo«, kjer poudarja, da izvira vsaka oblast od Boga.

Med umetnostno-zgodovinskimi spomeniki so nekateri še bolj veličastni od prejšnjih dob, tako n. pr. Dioklecijanove terme in njegova palača v Splitu. Od Konstantina dalje pa je umetnostni delavnosti že prednjačil Bizant. V ostalem pa je počasi nastajala in se razvijala krščanska umetnost, ki je bila navadno sovražna poganstvu in krivoverstvu in je zato spočetka odklanjala vsako umetnostno stvaritev razen križa.

Naši kraji pod rimsko oblastjo

Ko se je stara Italija pod vodstvom Rima »zedinila«, je kot pomorska država po prvi punski vojni posegla na vzhodni Jadran, kjer je v prvi polovici 3. stol. pr. n. š. nastala močna ilirska plemenska zveza Ardijejcev med Vojušo in spodnjo Neretvo. Zvezi, ki je imela svoje središče v Rizonu (Risanj), je načeloval Agron, ki je napadal in plenil grške pa tudi italske trgovce. Gusarski Ardijejci so se celo polastili nekaterih grških kolonij na otokih in ob obali, ogroženi Vis pa se je tedaj obrnil za pomoč na Rimljane. Rim je rad posređoval pri Tevti, ki je nasledila Agrona. Toda Tevta je rimske poslance samozavestno zavrnila, češ da ne more prepričati, da bi njeni pomorščaki ne jemali, kar jim morje ponuja. Zatem je 200 rimskih ladij prisililo Tevto, da je sprejela mirovne pogoje: samo po dve ilirski ladji sta smeli poslej skupaj pluti do Lješa, južneje sploh ne. Ardijejci so morali Rimljanom plačevati davek in izgubili so Vis in obalno albansko ozemlje z Apolonijo in Dračem. Čez nekaj let so se polastili Rimljani še drugih grških otočnih kolonij. Vendar je nekdanjo helensko posest na vzhodnem Jadranu Rim sprva dodelil nekaterim svojim ilirskim zaveznikom, pa tudi k Makedoniji je vse to nekaj časa spadalo. Neposredni gospodarji grških kolonij so postali Rimljani šele, ko so si pokorili Makedonijo in jo enako kot Grčijo spremenili v svojo provinco (146 pr. n. š.).

Pogled na Emono iz zraka (po modelu).

Rimljani so na ilirsko-keltsko ozemlje vedno močnejše pritiskali, in to ne le z juga, z Jadrana, in z vzhoda, Makedonije, temveč tudi z zahoda, odkar je bila ustanovljena Akvileja (Oglej, 181 pr. n. š.) in dograjena cesta iz Italije do tod.

V Istri so nastali rimski municipiji, med njimi Neapolis (Novi grad), Parentium (Poreč), Pollentia (Pulj), Albona (Labin) in Tergeste (Trst).

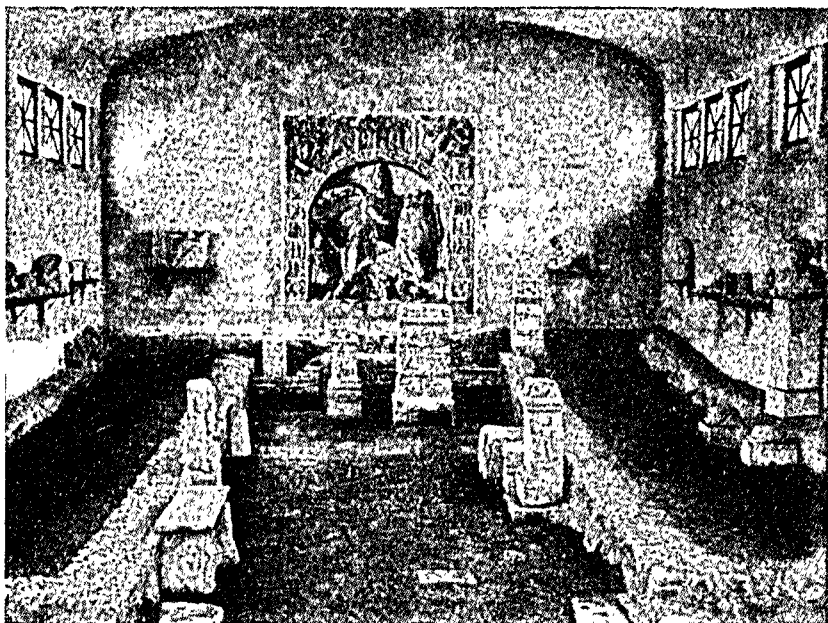
Večji boji z Iliri so bili za Oktavijana, ki si je l. 35 podjarmil Japode, katerih središče je bil Mettulum blizu Bihača ali v Liki. Oktavijan, ki je prodril celo do Donave, bi bil rad obvladal savsko prometno pot, ki naj bi se povezala z moravsko-vargarsko

Antično gledališče v Stobiju (pri Gradskem).

komunikacijo. Toda ilirsko-keltski odpor so zlomili šele ob začetku našega letoštetja (6—9), ko je bil rimski imperij na višku svojih sil. Upor je nastal v času, ko so bili Rimljani vojaško zaposleni z Markomani na Češkem in bi moralo zaledje rimski napad na Markomane z vojaštvom podpreti. Upiralo se je vse ozemlje med Donavo in Jadranom pod vodstvom plemenske aristokracije, ki sta ji načelovala dva Batona, desidijatski in breuški. Baje je štela uporniška vojska 200.000 pešcev in 9000 konjenikov. Za cilj je imela osamosvojitve Balkana pred »volkovi«. Rimljani so pri tem sicer pretrpeli večji poraz pri Vuki, a so se zatem poslužili stare taktike: podkupili so Batona iz plemena Breucev in ga izrabili proti drugemu Batonu. Tako je utrdba za utrdbo padla v rimske roke in konec koncev še poslednje Batonovo zatočišče Andetrium (Muć severno od Splita).

Po ilirskem uporu se je rimska nadoblast nad Iliri in Kelti na našem ozemlju spremenila v dejansko oblast. Vse to ozemlje

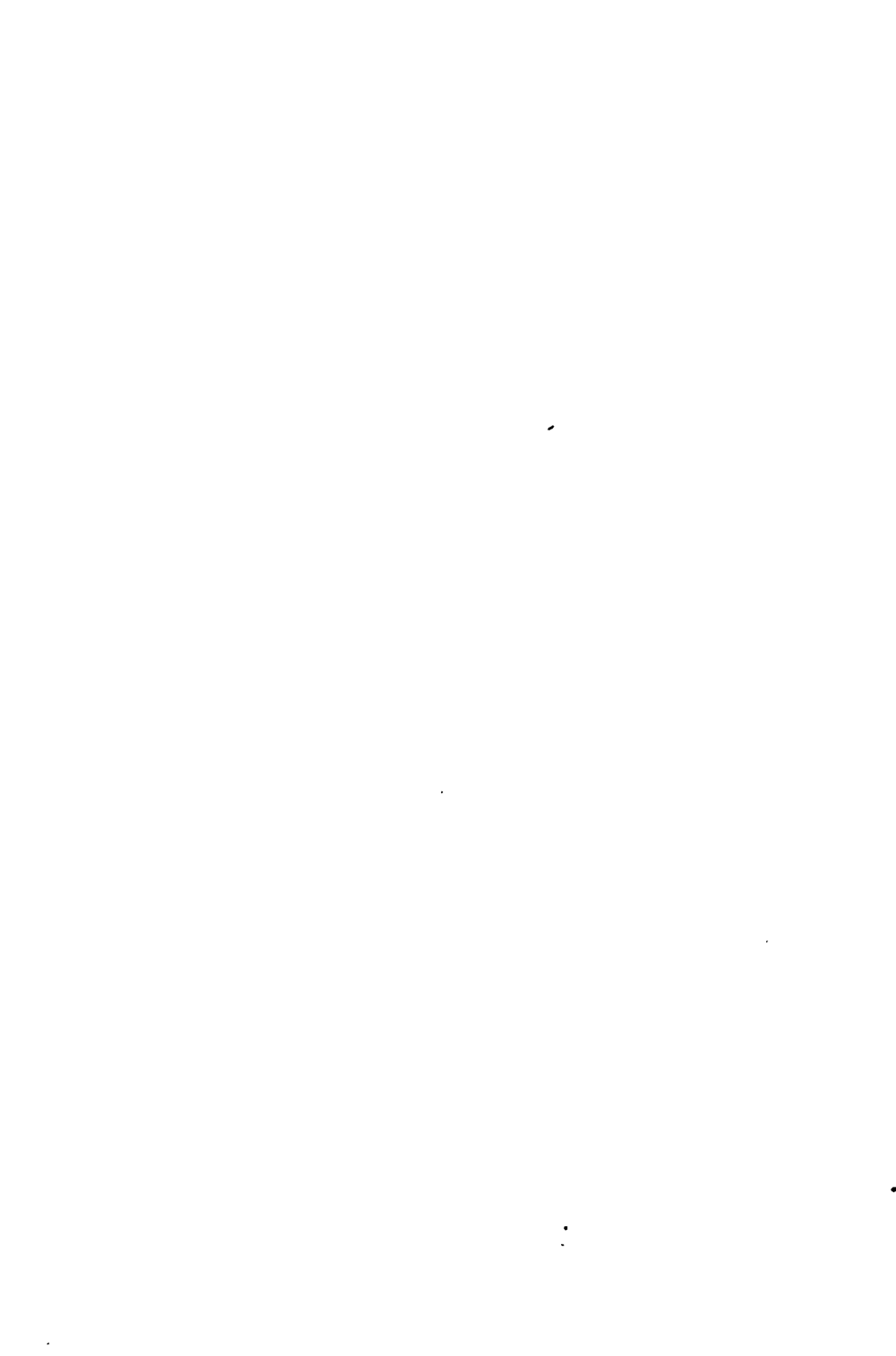

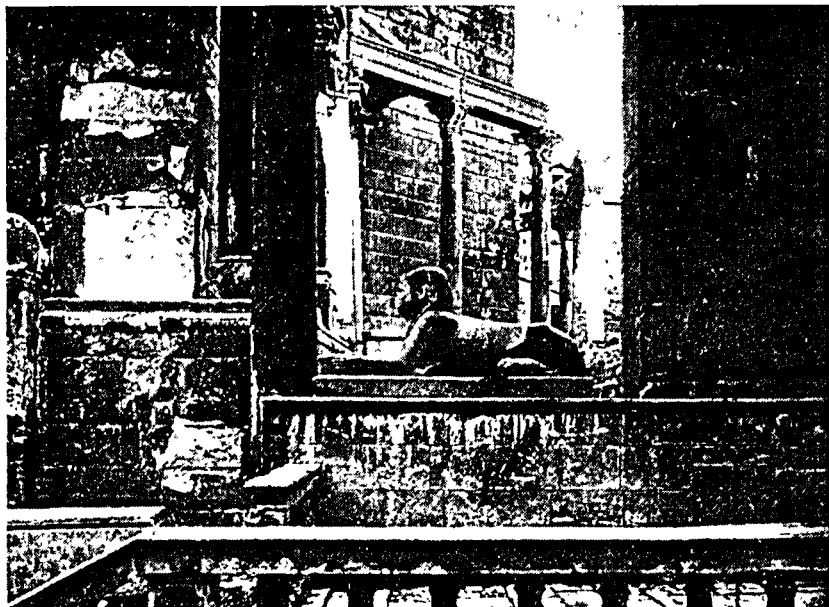
Notranjščina »tretjega« mitreja na Bregu (Ptuj).

je bilo na novo organizirano v province, katerih teritoriji so se krili z naravnimi enotami: Norik je obsegal ozemlje Vzhodnih Alp, Panonija ravninske predele, Dalmacija — Dinarsko gorstvo, Mezija — vso Srbijo z Banatom in del Povardarja, Makedonija južno Povardarje; k Traciji je spadal predel okrog Pirota.

Staro Italijo so vezale z našimi provincami dobre ceste, od katerih je glavna potekala od Akvileje, čez ad Pirum (Hrušico), Navport (Vrhniko), Emono (Ljubljano), Atrans (Trojane), Celejo (Celje), Petovio (Ptuj) do Donave. V provincah so se zadrževale legije v vojaških taboriščih, ki so se osredila vse bolj na Donavo. Domačini so najprej služili kot pomožna vojska, nato v legijah. Največ so bile naše province cesarske in so se upravno delile na civitates (»mesta«) s široko okolico. Tako je n. pr. Emona segala do Trojan in Višnje gore, kraških prehodov in brž-

Mavzolej v Dioklecijanovi palači v Splitu.

kone na vso Gorenjsko. Z reformo iz l. 212 so tudi svobodni prebivalci naših krajev postali polnopravni rimski državljani.

Gospodarsko je pomenila doba rimskega gospostva na našem ozemlju napredek v poljedelstvu, prehod iz ekstenzivnega v intenzivno obdelovanje zemlje (vinogradništvo, olje, južno sadje), posebno v Dalmaciji. Tudi v naših deželah so se razvijale latifundije, ki jih je imel zlasti rimski živelj in deloma vse bolj razvijajoča se domača aristokracija. Največ veleposestev je nastalo v Noriku in Dalmaciji, manj v Panoniji. Nasploh se je v nouranjih, goratejših in živinorejskih pokrajinah praskupno življenje obdržalo dlje, bržčas do propada rimskega imperija. Kolonatski odnosi so pri nas v 3. stol. že prevladovali nad suženjstvom.

Rimljani so zelo izkoriščali naše rudokope, posebno srebro, zlato in železo v Dalmaciji in Noriku. Tam so sekali tudi gozdove. Važno je bilo pridobivanje soli na Jadranu. Rudniki so bili večidel

državni, v njih so zaposlili sužnje in domačine, ki niso smeli zapuščati svojih delovnih mest.

Obrt in trgovina se je osredotočila po mestih. Mala zasebna obrt (kovaštvo, mizarstvo, zlatarstvo, lončarstvo) je prevladovala nad veliko obrtno proizvodnjo cesarskih delavnic. S trgovino, ki je bila največ notranja, so se ukvarjali domačini in osvobodenci. Trgovska središča so bila: Emona, Petovio, Siscia (Sisek), Sirmium (v Sremu), Naissus (Niš), Scupi (Skopje), Salona (Solin) itd. Promet se je razvijal po cestah in rekah. Province so izvažale: les, smolo, sužnje, vino, oljko, rude, uvažale so pa predmete razkošja.

Nosilci romanizacije v naših krajih so bili največ kolonisti, vojaki in uradniki. Hitreje se je poromanil zgornji razred starega prebivalstva, mesta prej kot podeželje, dalje delovna sila, zaposlena na veleposestvih, v rudnikih in delavnicah. Od provinc je prihajal za to v poštev najbolj Norik, manj Dalmacija, najmanj Panonija. Na vzhodu jugoslovanskega ozemlja pa se je močno obdržala grška prvina. Ilirsko-keltski in poromanjeni ilirsko-keltski elementi so se obdržali do prihoda Južnih Slovanov, na kar nas spominjajo mnoga krajevna, rečna in ledinska imena (Celeia, Tergeste, Salona, Naissus, Scupi, Savus, Dravus itd.), ki so jih slovanski prišleki sprejeli in jih prilagodili svoji govorici.

Germani pa niso pustili na naših tleh večjih kulturnih in drugih sledov.

VSEBINA

Uvod	Stran
Naloga zgodovine kot znanosti in metoda dela v zgodovinski znanosti	3
Viri za zgodovino	5
Pomožne zgodovinske vede	6
Periodizacija zgodovine	6
Kronologija	7
Doba reda praskupnosti	
Divjaštvo	8
Barbarstvo	11
Doba sužnjeposestniškega reda	
Stari Vzhod	
Egipt	20
Priroda Egipta in njegovo prebivalstvo	20
Razvoj poljedelstva — Ustanovitev države	22
Egipt v dobi starega kraljestva (3000—2400 pr. n. š.)	24
Egipt v dobi srednjega kraljestva (2160—1750 pr. n. š.)	27
Egipt v dobi novega kraljestva (1580—1100 pr. n. š.)	29
Konec samostojnosti Egipta	30
Egipčanska kultura	31
Mezopotamija	39
Dežela in prebivalstvo	39
Staro babilonsko kraljestvo	40
Babilonska kultura	42
Asirci	47
Novo babilonsko kraljestvo	50
Feničani	51
Stara Palestina	52
Perzija	54
Stara Indija	58
Stara Kitajska	62

Stara Grčija

Predhomerska in homerska Grčija (do 9. stol. pr. n. š.) . . .	63
Dežela in prebivalstvo	63
Kretska-mikenska kultura	65
Naselitev Grkov na Balkanskem polotoku in njihova starejša kolonizacija v Egeju	69
Grška družba od rodovne ureditve do nastanka držav (polisov)	70
Grška religija, miti in svečanosti	72
Arhaična (8. do 6. stol. pr. n. š.) in klasična (5. in 4. stol. do 338 pr. n. š.) Grčija	76
Grška trgovina in drugo obdobje grške kolonizacije	76
Šparta	80
Atenska država	84
Grško-perzijske vojne	88
Atiški polis kot pomorska velesila. Periklej — razcvet sužnje- posestniške demokracije	92
Suženstvo na Grškem v 6. in 5. stol. pr. n. š.	96
Peloponeška vojna	97
Grki v prvi polovici 4. stol. pr. n. š.	100
Grška kultura	103
Grčija pod oblastjo Makedonije	114
Začetek makedonske države	114
Aleksander Makedonski	116
Obdobje helenizma (od konca 4. stoletja do srede 2. oziroma 1. stoletja pr. n. š.)	118
Helenistične države	118
Helenistična kultura	120
Grški vplivi in naselbine v naših krajih	128
Rimljani	
Najstarejša zgodovina stare Italije	130
Dežela in prebivalstvo	130
Začetki Rima in rimske države	133
Rim na prehodu iz kraljestva v republiko	135
Rimska država kot republika	137
Borba med patriciji in plebejci	137
Rimsko gospostvo nad Italijo	139
Punske vojne (264 do 146 pr. n. š.)	143
Kartagina in Rim	143
Razmerje sil in vojne med Kartagino in Rimom	146
Sužnjeposestniški rimski imperij sredi 2. stol. pr. n. š.	149
Rimska kultura sredi 2. stol. pr. n. š.	153
Propadanje rimske republike	160

Reforme bratov Grakhov	160
Rimska država pod diktatorjema Marijem in Sulo	161
Spartakov upor (74 do 71 pr. n. š.)	165
Prvi triumvirat in Cezarjeva diktatura (60 do 44 pr. n. š.)	167
Drugi triumvirat (43 do 30 pr. n. š.)	173
Rimska kultura v zadnjem stoletju republike	174
Rimsko cesarstvo	175
Principat	175
Vlada Oktavijana-Avgusta (30 pr. n. š. do 14 n. š.)	175
Rimska kultura okrog našega štetja	178
Rim in življenje v njem	178
Rimsko cesarstvo po Avgustu do konca principata	182
Družbene in gospodarske razmere po Avgustu do konca principata	182
Rimska kultura po Avgustu do konca principata	186
Krščanstvo	189
Dominat	193
Imperij za Dioklecijana in Konstantina	193
Barbarska zavojevanja in revolucija sužnjev — Propad sužnjeposestniškega rimskega imperija	195
Kultura	197
Naši kraji pod rimsko oblastjo	197

KAZALO SLIK

Slika bizona iz neke španske jame	8
Nekaj primerkov kamnitega orodja iz Batalovega spodmola	9
Koščene igle iz Potočke zijalke	10
Butnirsko lončarstvo ozir. keramika	12
Bakreno in bronasto orožje z Ljubljanskega barja	15
Kultni voziček iz Dupljaje	16
Vaška situla	17
Stari Vzhod	21
Podobe iz egiptskega kmečkega življenja	25
Egiptski rokodelci	26
Ramzes II. v boju z Nubijci — Ramzes II. sprejema tribut Nubijcev	28
Helitska umetnost. Dve sfingi	30
Hieroglifska, hieratična in demotična pisava	32
Apis	33
Amon Ra — Oziris in Izis	34
Pokrov sarkofaga in mumija	34
Prva in druga piramida pri Gizeh	36
Ostanki Amonovega svetišča v Luksorju	37
Preprosta egiptska lesena oprava	38
Razvaline Babilona	41

	Stran
Starobabilonsko klinopisje iz Hamurabijevega zakonika	43
Naramsinova stela	45
Asurbanipal v boju pred neko sovražno trdnjavo	48
Notranjščina neke dvorane v Sargonovi palači v Korzabadu. (Rekonstrukcija)	49
Razvaline Perzepolisa	55
Perzijska gradbena umetnost v Perzepolisu. (Rekonstrukcija)	57
Budistična stupa	59
Indijska skulptura. Prizori iz Budhovega življenja	61
Stara Grčija	64
Apoteoza (oboževanje) Homerja	64
Atrejeva zakladnica v Mikenah	67
Prestolna dvorana s kamnitim naslanjačem in klopni v palači v Knosu na Kreti	68
Atiška posoda s predstavami iz grške mitologije	73
Zeus in Hera	74
Četverovprega	75
Grška kolonizacija	77
Grški denar iz 7. in 6. stol. pr. n. š.	79
Arkadija. Stimfalijsko jezero	81
Atenska triera	90
Razvaline na otoku Delu	93
Periklova herma	94
Atenska zakladnica v Delfih	95
Kip nekega ubijalca tirana	102
Partenon	104
Akropola z Erehteionom	104
Metalec diska	105
Kopjenosec	106
Dionizovo gledališče v Atenah	108
Komedijantski igralci	109
Dvojna herma: Herodotova in Tukididova	112
Knidska Afrodita	121
Aleksander. Kopija po Lisipovem originalu	122
Aleksander	123
Apolon Belvederski	124
Kapitolinska Venera	125
Umirajoči Galec	126
Laokoontova skupina	127
Stara Italija	131
Glinasti etruščanski sarkofag iz 6. stol. pr. n. š.	133
Italске čelade iz 4. stol. pr. n. š.	140
Rimska vojska prekorači reko	141
Punska zlatina	144
Kamnita sarkofagna pokrova: Moleči svečenik in svečenica v perutjem oblačilu	145
Punska posodna keramika	146
Etruščanske vaze v grškem slogu	154
Gledališki prizori	154

	Stran
Gladiator se bori z zvermi	155
Vestino svetišče	156
Hiša Vetijcev — soba Vetijcev	157
Diadem in uhana	158
Rimski govornik	159
Rimska vojaška diploma	163
Cezar	168
Rimska država za Cezarja in Trajana	169
Rimska vojna ladja	170
Obglavljenje germanskih vojskovodij	171
Avgust	176
Pristanišče Ostia	179
Rimski forum	180
Panteon (notranjščina, zgrajena za Hadrijana)	181
Arhitektonska okrasitev svetišča Concordia v Rimu	181
Podjarmljenje Dačanov	183
Karakalove terme	186
Kolosej	187
Slavolok Septimija Severa	188
Rimski most v Riminiju	189
Katakombe	191
Zgodnje krščanske freske	196
Pogled na Emono iz zraka (po modelu)	198
Antično gledališče v Stobiju (pri Gradskem)	199
Notranjščina »tretjega« mitreja na Bregu (Ptuj)	200
Mavzolej v Dioklecijanovi palači v Splitu	201
Naši kraji konec rimskih osvajanj	priloga

Leopold Petauer
ZGODOVINA
za V. razred gimnazije

Zemljevide narisala
prof. Dragica Planina

Založila
Državna založba Slovenije

Zanjo
Vlado Rapé

Tiskala
Tiskarna Ljudske pravice
v Ljubljani

v nakladi 5000 izvodov

